Н. Кочережко

Сонячні барви

Нариси

Для середнього
та старшого шкільного віку

КИЇВ
„ВЕСЕЛКА“
1978

74С(С2)
К75

Автор-мистецтвознавець
знайомить читача
з різними видами народного
декоративного мистецтва,
змальовує образи
народних умільців,
художників,
майстрів-декораторів,
показує розвиток народної
художньої творчості.

Художнє оформлення
Івана Семенюка

Слайди *Леоніда Чоботька*

Для оправи та фронтиспісу
використано роботи
Костя Лисокобилка
та Юрія Лукіна

К $\frac{70803-183}{М206(04)-77}$ 162-77

Мені здається, що дитинство моє тяглося дуже довго. І все в нім складалося лише з однієї радості. Та все-таки пам'ятаю прикрість: мою дитячу кривду.

А почалося з того, що мене взяли на весілля. Що таке весілля — я опісля взнав, а тоді мене цікавили музики. Десь там, поза городами, їх було чути, та не видно ніяк. А ми йшли саме туди. Батько і дід були зодягнуті по-святковому.

Про мене забули, як тільки повернули до воріт. Там вже люду зібралося чимало. Та я, аби побачити музикантів, відступив до тину.

Усі дорослі дружним колом наступали на середину двору, а звідтіля неслось: бубу-бубу, руб-бу-бу-бу!

Аж тут якийсь чоловік глянув на мене, всміхнувся:

— Ану, танцюй!..

Я був навчений танцю й, на втіху бабці, показував свої скоки всім захожим, отож не заставив чекати. Вдарив долонею себе в губи, потім об п'яту... заточився й осів.

— Ге! — каже чоловік.— Та ти, бачу, охмелів трохи! Ну, на забавку! — і зняв з листочка сонечко, посадив його мені на палець.— Тепер годи, співай йому примовочку. Знаєш? «Сонечко, сонечко, виглянь у віконечко!» Або: «Чечір, чечір, а чи скоро вечір?» Бач, воно сидить і слуха!

Мені так залоскотало, так любо засвітило на пальчику. І я поніс людям своє сонечко, аби всі бачили, що я маю!

— Сонечко, сонечко!..

А люди слухали музику й не звертали уваги на моє щастя! Саме впускали чи випускали когось із гурту, розступились, знову злились, і я потрапив у коло.

Що мене там не раз штовхнули — те не сприйняв так, аби плакати, а от вихор зніс мого чечеря, в крапочку моє сонечко — з тим змиритися не міг. Я хотів сказати, просити, щоб віддали!..

Але над двором аж гриміло:

бубу-бубу, руб-бу-бу-бу!

Там ще довго веселилися, а я плакав. І вперше сам пішов шукати нашу хату.

* *
*

Коли мені минуло десять років, батько взяв мене з собою у мандрівку до Умані. Йшли пішки цілий день. Понад два десятки кілометрів шляху здалися довгою дорогою, проте й на останніх кілометрах побачене сприймалося з великою цікавістю.

Вранці ми проходили через село, де був ярмарок. Минаючи ряди, в яких зробили викладку гончарі, я побачив багато розписаних полив'яних мисок.

...Було, назбираю на городі різноколірні черепочки, викладу їх наперед себе і дивлюсь: цяточки, кривульки, кольорові напливи, зубчики і лінії в кожнім шматочку були несхожі, й мені завжди хотілося побачити цілим отой посуд, з якого осталися лише уламки.

Й ось тепер побачив. Навпроти однієї миски зупинився — і не хотілося далі йти. І навіть коли ярмарковий гомін залишився далеко позаду — перед моїми очима все ще переливалася мисочка.

Потім було багато мандрівок рідним краєм. Куди б не їхав, куди б не йшов — майже завжди зустрічав цікавих народних умільців, що дивували своїми виробами. Бувало так, що почую про цікавого майстра — і їду, аби оглянути створене ним. А якщо навколо траплялися ще майстри — вивчав уже цілий осередок.

Траплялися зустрічі й випадкові; одна із них була зовсім незвичайною.

Сестри Гоменюк

Я зустрів її в лісі. В руках не мала нічого. Думаю: що тут потрібно цій жінці? Ходить, обміряє очима дерева і ніби щось шукає. Добрі очі, ще чорні довгі коси. Ось вона нагнулася, розгребла пальцями густу низькорослу травичку, швидко нарвала чималий жмут її, огорнула великим листком та й пішла собі.

Може б, я і забув про неї, та невдовзі знову зустрілися. Цього разу — край села, де люди брали білу глину. Вона ходила та розглядала урвище, підіймала грудочки, клала їх у білий вузлик.

Ми познайомилися.

— То заходьте коли-небудь, як вам так цікаво!

І я зайшов. Застав її за справою, до якої вона так довго лаштувалася. В хаті пахло свіжопобіленим, а вона в'язала маленькі пучечки з тієї трави й натромляла їх на держальця. Це були її пензлики, а з грудочок, що у вузлик клала, тепер намокали барвники.

— От чим ви займаєтесь!

— Поза ділом! — відповіла.— А як коли — покину все та втішаюся! Малою, було, дивлюся, як бабуся виписує, та й собі починаю. Тепер уже сама старою стала, а охота й ще не пройшла. Часом чоло разів сім змокріє і висохне, поки щось доладне вийде. А руки — ще просяться. То я, коли трапляється, вночі прокинуся, вже при світлі зустрічаю ранок.

Тоді подумав я, що будуть у неї на стінах кривульки та зубчики, а між ними — квіточки й листочки, як звуть їх у селах — «хмелики». З тим і пішов, мріючи собі зайти колись та побачити.

Але я так і не провідав тітку з трав'яними пензликами. А через багато літ випала мені нагода знову їхати до тих країв. Дай, міркую, завезу тій жінці справжніх фарб.

Дружба

Вже, очевидно, зовсім бабуся вона, і важко їй горбаками ходити. Та у свята хату, мабуть, часто чепурить.

Як же я здивувався, побачивши її все такою ж: з добрими очима і чорними косами.

— Довго ви до мене збиралися! — сказала вона.

А я глянув на стіни й завмер у подиві. Від долівки й до стелі все було змальоване. Пташка в гніздечку, метелики попарно, якісь золотаві істоти, й усе те — між квіточками.

Квіти з сірим листям

І де ж у тих глинках побачила вона таку кількість багатих кольорів?...

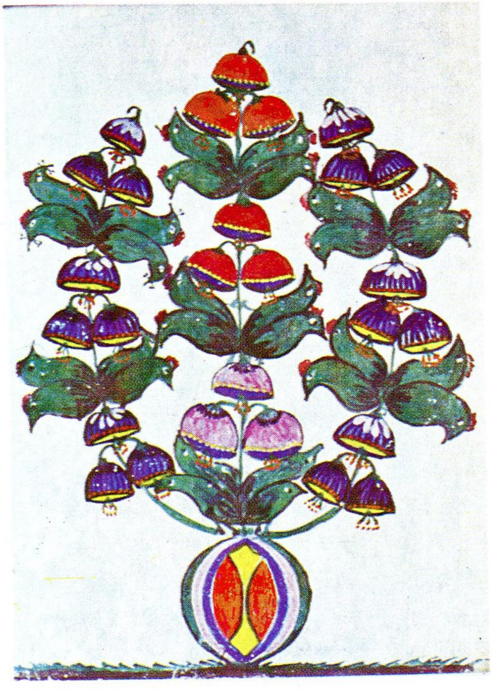
Синє було таким синім, що в хаті здавалося прохолодно і вологого, а червоне було таким червоним, наче хто жаринки розвішав!.. Я згадав про фарби, які привіз із собою, виставив їх на столі, а вони й зблідли.

— Це вам! — кажу.

— То чи ж у мене сажі в комині не вистачає або червоної

Малинка

Квіти-дзвонарі

глини в сусідськім городі? — усміхається вона добрими очима. Потім довго дякує і частує мене калинівкою.

Я дивлюся на те червоне в прозорім келишку, а очі підіймаються до квітів. Жодної такої немає на наших полях, та, мабуть, і на всій землі. А стебельця так переплітаються, що в будь-якім мереживі такого не знайти.

Ось біля великої рожевої квітки зібралася вся сім'я, далі — прокинулася квітка-сонечко, і до неї потяглися ще не розкриті квіточки; а на сірому листі витягнуті пелюсточки повилися, мов змійки,— на краю кожної вкрапилися ніжно-голубі вже інші росточки.

Над дверима, вся жовта, мов із воску вилита, і ледь помітна багатьма кольорами забарвлена, одна-єдина листям заквітчана квітка.

— Гарно! — кажу господині.

А вона мені:

— То — в'юнка, а це ось — дзвінки.

— Справді дзвенять,— кажу, а вона:

— З них аж білі прозорі краплинки котяться!

— Це ви тоді зробили, як ми із вами познайомилися?

Вона глянула на мене здивованими очима.

— Гадаєте, що як я одна, то вже й не святкую?.. А як прийдуть гості та побачать давно не білену хату, то як про мене подумають?.. Ось і це скоро забілю. Зле тільки, що вже бачу погано, а ще, доки руки слухають, щось ізнов придумаю. Я в цій хаті від війни живу, і багато чого вже тут було змальовано!

По тих словах глянула на невелику темну квітку й задумалась.

* *
*

Славна Уманщина народними умільцями, піснярами та ще людьми, котрих інакше й не назвеш, як усміхненими. До чого ж привітні, лагідні, чепурні й кмітливі! А як вони оповідають! Тут почуєш найдивовижніші легенди, і навіть бувальщини постають у якомусь новому світлі, хоч ніколи не втрачають достовірності.

Саме місто Умань за кілька сотень років то бурхливо розросталося, то занепадало, і його історія дедалі більше виповнювалася гучними подіями, що склали повічну славу

Сонячно

Квіти мерехтливі

міста. Тут бували видатні письменники, історики, художники і державні діячі. Тарас Григорович Шевченко присвятив йому багато рядків.

І все, що виходило через три ряди укріплень міста, через рови, наповнені водою, або через в'їзні брами чи підземними ходами (і досі їх під містом багато) — усе те щонайшвидше прибувало у найближче до міста село Вийтівку (тепер с. Родниківка).

* *
*

Хати у Вийтівці білі, трохи підсинені, ззовні з тилу мазані рудою глиною. На причілку — квіти. Призьба чорна, віконниці та двері здебільшого різьблені. Всередині хати теж розписи: не лише пташки на комині та квіти на затулі, а й мальовані стіни від стелі до долу.

Хата Остапа Гоменюка виділялася з поміж інших. Він був різьбярем, майстром знаним і шанованим на всю округу.

Мереживо

Їжачки

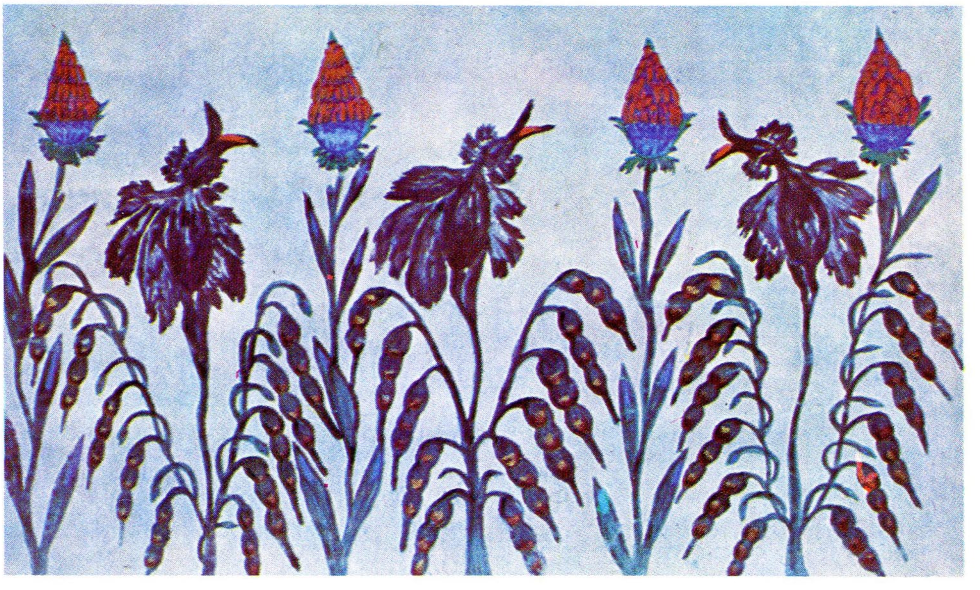

Квітка, що розкрилась

Різав на санях, возах, ярмах, віконницях, дверях. На своїй хаті наставив півників таких, що кожен зупинявся, проходячи повз його садибу. Тримав майстер біля себе хлопців-учнів, що вчилися у нього, як поводитися з деревом, щоб ішло те різьбярство від душі. Дивилися хлопці, як дядько Остап рукою веде,— дух їм забивало: от-от зійде рука. А той спокійно ріже далі та все приказує, все віршує: ніхто й не знав, що з тих рядків він сам склав, а що — почув, але були вони дуже дотепними.

Дарма вважали в селі Остапа неписьменним. Бо потай записував він свої «вигадки». Мав тих віршувань багато

Казала-казала-переказала

Гніздечко

сотень списаних аркушів. Була то людина великого таланту, веселої вдачі, яку залюбки слухало все село.

Остап різав, а дружина ткала. Два верстаки були завжди заправлені, а ремізки поскрипували інколи й за північ. І за кожним ударом берда лягала уточна нитка в якесь дивне плетиво, що згодом ставало або скатертиною, або покілош-

Квіти, що танцюють

ним рушником, а може, пілкою. Все, що стояло чи висіло в хаті, майже повністю подружжя зробило на свій смак.

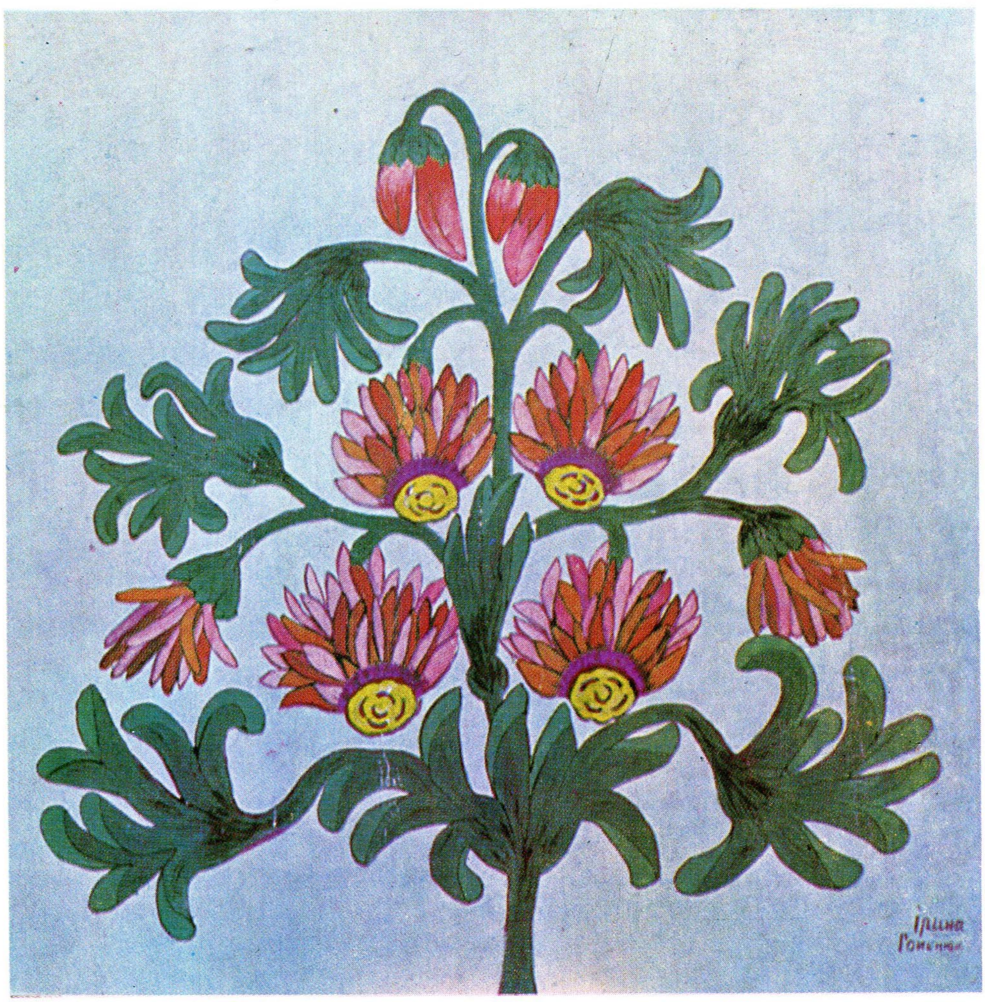
Остапова дружина померла ще зовсім молодою, а через рік поклали поруч її могили і його. Рано відійшло обдароване подружжя. Діти не встигли нічого й навчитися як слід від талановитих батьків. Лише десятирічна Яринка запам'ятала

дещо з народного розпису, та, дізнавшись у тітки по матері про деякі тонкощі того мистецтва, стала виводити зубці та виписувати квіти на комині.

Ярина з дитинства бачила розписи бабусі й тітки. Пізніше — вправні твори односельчанки Катерини Шелепко, відомої майстрині декоративного розпису. Гармонійність і простота форм, краса поєднання ліній у роботах майстрині подобались їй, як і мистецькі витівки із глини громівських та городецьких гончарів.

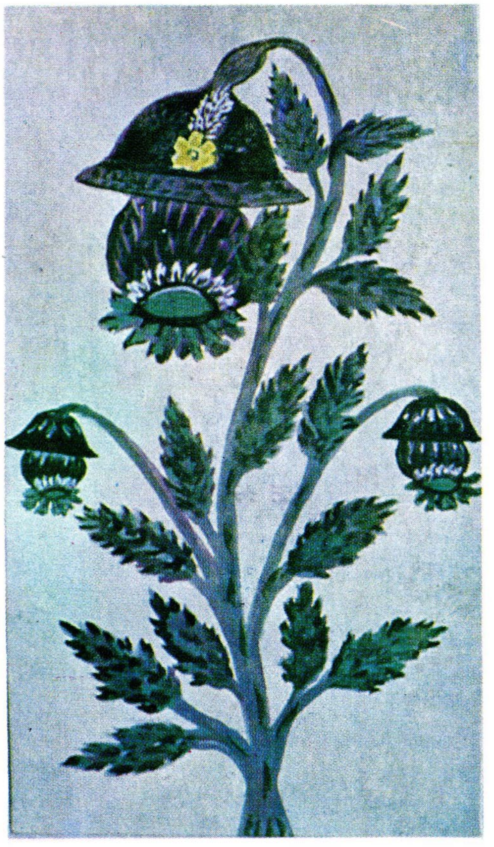
По двадцятій весні Ярина вийшла заміж. Працювала з чоловіком у радгоспі. У вільну хвилину продовжувала розпи-

Супроти вітру

Нічна красуня

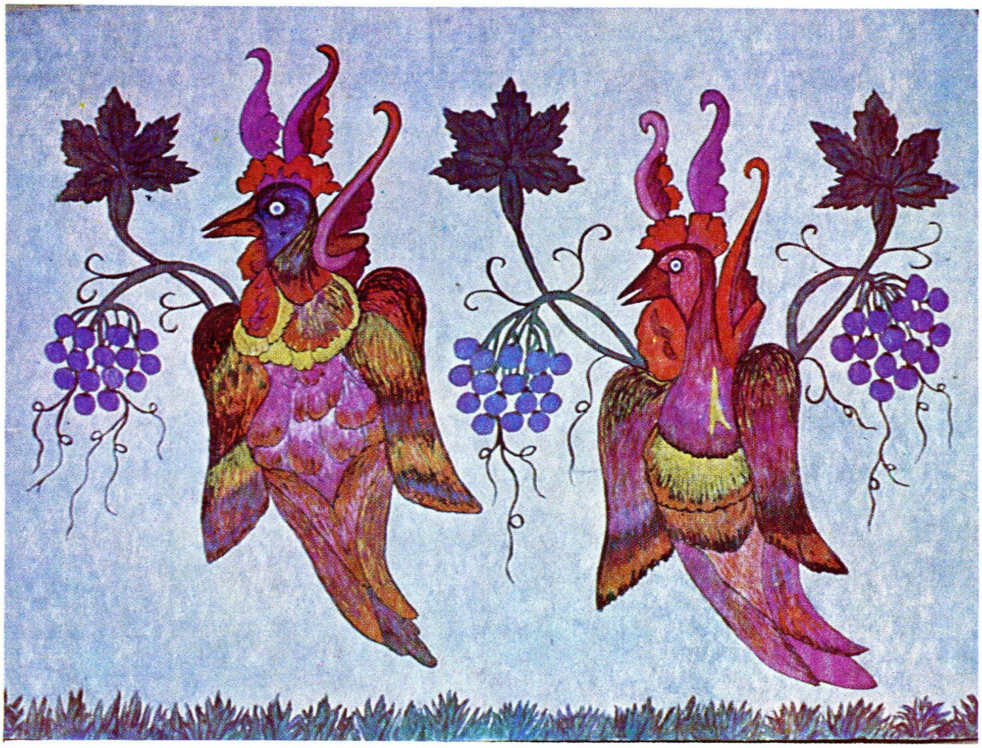
Чорна квітка

сувати людям хати. Щаслива була, та почалася війна. Чоловік загинув. Це лихо та повоєнні клопоти зупинили руку майстра.

Я став умовляти цю вже літню жінку відтворити щось із писаного нею раніше. Спочатку вона відмовлялася, та що довше ми говорили про значимість її розписів, обличчя Гоменюк освітлювалось дедалі більшою радістю, і я зрозумів, що бачитиму ще щось нове.

Раніше вона писала тільки глинками. Тепер у неї були ґуашеві фарби. Надто тонкотерті, вони видавалися їй зайве тендітними, та й незвичайною була гама відкритих кольорів.

Не все спочатку виходило так, як того хотілося. Але згодом те, що відкрилося перед моїми очима, перевершило всі сподівання. Рука її ставала то розслабленою, то гнучкою, набирала такої пружної сили, що елементи твору майстра ставали твердорубленими, ритмічність ліній кольорових сплетінь була неповторною.

Додому

Її мистецька вправність вилилась у квітах пам'яті своєму чоловікові. Стала писати їх на аркушах картону. Були це ті ж хатні розписи, проте кожен аркуш ставав окремим твором, який тепер обов'язково мав вийти із хати до людей.

Серед сотень розписів Ярини Остапівни немає жодного повтору. В її уяві постають все нові й нові образи, вона не лише створює їх, а й утверджує, переконує того, хто сприймає твір: саме такими і повинні бути вони, тому квіти майстрині сприймаються так, як осягає людина вперше побачене, досі невідоме, створене природою.

Як і раніше, малює вона своїми пензликами, так само робить їх із лісової трави. Для кожної фарби — окремий пензлик із коротеньким держальцем.

Мені пощастило спостерігати, як працює Ярина Остапівна. Вона вся в полоні своїх квітів:

— Оце квітка, що говорить, а ось ці маленькі — слухають. Ця квітка розквітла-розкрилася.— Ярина Остапівна бачить

Ранкова зоря

свої квіти не лише в лінії малюнка, не лише в кольорі, а й у звуковому, навіть у музичному оформленні. Тому є в неї «Балет», «Співуча квітка». Ось «Квіти, що танцюють». На картоні — якісь незаймані форми: підтягнуті, елегантні й дуже прості. Вони постають серед зелені й, тягнучись угору на тоненьких, проте міцних ніжках, створюють враження танцю. Навіть зігнута центральна квітка виглядає рухомою. Здається, вона ось-ось випростається, а інші ніжно вклоняться.

«Казала-казала-переказала» — робота, якою майстриня висміює пустослів'я. Над балакунами — дзьобатими чорними птахами — у чистому просторі підносяться квіти, які не ймуть віри марнослів'ю.

Інколи, пригадуючи розписи, які маленькою бачила в хатах односельців, створює вона орнаменти, споріднені з тими, проте орнаменти ці — сьогоднішні. Сповнені динаміки, вони органічно входять у ритм нашого часу.

Бабина казка

...А через деякий час музеї республіки стали охоче замовляти Ярині Остапівні зразки її розписів. Якось, маючи чергове замовлення, поїхала вона до молодшої сестри Софії.
Там, у Кузьминій Греблі, в затишній просторій сестриній хаті легше працювалося. Вийде на подвір'я, стане коло хати — всюди зелень рівномірно обступає покрівлі, а високі тополі від сонця двори притінюють, поночі — на зорі вказують. Туди, за село, повиходили великі берези — шум їхній награє мелодії

полів, а сині зубчасті смуги на обрії нагадують про лісові красоти.

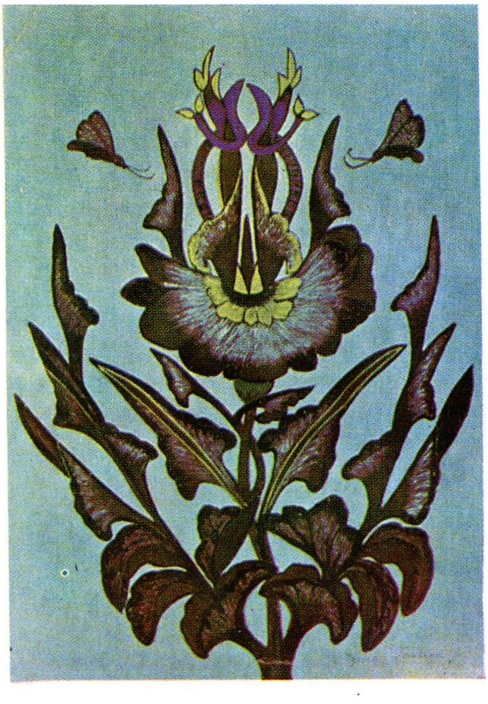
Мабуть, саме звідтіля з'являються оті дивовижні казкові істоти, яких ми часто знаходимо в розписах майстрині.

Сестра милувалася Арининими візерунками, згадувала, як малою, бувало, й сама прикладала руку до малювань, і все більше й більше хотілося їй додати свого...

* * *

Мабуть, великий дар було поділено між сестрами, бо Софія взялася наздоганяти сестру, спробувати свої сили. Трав'яні пензлики стали оповідати нові казки. І в неї, як і в сестри, поміж квіти вплелися люди, якісь окрилені звірята, птахи, метелики. Якщо Арина писала здебільшого на білому або підсиненому тлі, то в Софії ним є відкриті кольори, сині, червоні, зелені, жовті. І в кожний із них вкраплено кольорове

Красуня

Закосичена

Піонерочки

зображення, так що не тоне воно й не виступає, а заповнює яскраве тло, гармонійно зливається з ним.

«Осіння квітка» Софії Остапівни — твір настільки довершений, аж важко повірити, що автор її був початківцем.

Розглядаю «Голубочки». «Воркочуть, бо миру хочуть»,—

Злий птах

Лисичка

каже Софія Остапівна. Голуб'ят оповили квіти. Вони ж прикрашають і квітуче сплетіння, що розрослося на міцному стовбурі-основі посеред поля. Це — глибокий за своїм смислом твір. Йому протилежність — мерехтливий «Лист-метелик», який, куди вітер повіє, туди й полине...

...Ось росте, заявляє про себе чарівна квітка. Її нижні пуп'янки терпляче ждуть, доки надійде їх черга проявити себе на повну силу. А верхні — мов діти біля матері-квітки — скромно-гордовиті, ділові трударі-вартові. Ця квітка — в постійному цвітінні, постійному зростанні, ніжна й міцна.

А «Глечик» — то настільки витончена робота, що, здається, із нього можна пити безконечно, як безконечна радість, якою живуть і за допомогою якої творять народні майстри! Тут усе говорить за себе — безмежно гарне, просте, знайоме й остаточно довершене.

Народні умільці глибоко розуміють, зберігають і примножують вікові надбання нашого декоративного розпису. У роботах Софії Гоменюк трапляються елементи, подібні до тих, що вживалися ще за скіфських часів...

Нині сестри Гоменюк стали відомими майстрами. Їхні твори експонуються у багатьох музеях.

В столиці нашої республіки в приміщенні Державного музею Т. Г. Шевченка кілька років тому було організовано велику персональну виставку робіт сестер-майстринь. Художники, письменники, робітники — ніхто не залишав зал байдужим.

Відомий митець, народний артист УРСР, заслужений діяч мистецтв УРСР, скульптор, кінорежисер і письменник І. П. Кавалерідзе, який за свої дев'яносто літ бачив чимало мистецьких див, залишив у книзі відгуків такий запис:

«Спасибі тій землі, що народила Вас, спасибі тому народові, що виховав Вас. Тисячоліття готували Вашу появу, тисячоліття пам'ятатимуть про Вас, Ярино і Софіє Гоменюк,— Ви самі не знаєте, що таке Ви є для нас, художників».

Народний художник СРСР М. Г. Дерегус просив розвивати й надалі те, що закладено в них із дідів-прадідів, і написав про свою заздрість, заздрість митця.

Саме в той час режисер Кауфман закінчив знімати кольорову кінострічку про творчість сестер, і в останніх кадрах ми бачимо їх у залі музею: перед великою аудиторією шанувальників їхньої творчості.

Ще було багато виставок: від клубу в рідному селі — до виставочного залу Спілки художників у Москві. Мандрували витвори сестер Гоменюк за кордон, дивились на них мільйони телеглядачів.

Дипломи, грамоти, урядові відзнаки — така шана сільським трудівницям, що пов'язали своє життя із чарівним світом мистецтва.

Свистунці з Громів

І ви б зраділи, коли б вам пощастило стріти дідуся такого, як оце стрів я. Він із тих, що «коників викидають».

Коли я був малим, мені не раз привозили-дарували з базару чи ярмарку глиняного коника-свистунця. Яка то забава! Дмете, затуляючи й відпускаючи пальцями бокові отвори,— і маєте собі соловейка!

Дідусь цей — Купріян Нечипорук — уроженець села Громи на Уманщині. Село невелике, витягнуте по долині між двома лісами. Подалі від села, у лісі,— великі давні сади-левади. Понад сотню літ тому жили отут садівники. Тепер нагадують про це залишки хутірських осель під здичавілими яблунями. А село має сучасний упорядкований центр, і нікому нема потреби жити в глухих місцинах.

Раніше село мало чим відрізнялося від інших на Україні. Шинок, два-три вітряки та церква. Щоправда, тутешні села кожне мають «свої» хати.

Коли я вперше шукав дідусеву хату — не пішов навпрошки через городи, бо хотів оглянути сучасні будівлі села. Як тільки відкрилася його панорама, у вічі впали червоні дахи великих споруд, що ритмічними квадратами вмостилися в зелень. Здавалося б — що простіше: знайти місце для будівлі! Ну, там ще трохи поміркувати, куди зручніше вікна ставити чи головний вхід. Було, порадиться господар із господинею, заб'ють чотири кілочки в землю... та й стоїть так хата весь свій вік. Зараз, щоб спорудити громадський дім або житло, приїздить архітектор, розглядає загальний план села, визначає місце, знову розробляє — тепер уже план забудови, проектує самий будинок чи відбирає уже існуючий проект, якщо він тут може «сісти».

Скажімо, росте липа-велетень на вільній ділянці, біжить неподалік струмок, а поруч — залишки старовинної вежі.

Дерево бережуть люди і закон, вежу бережуть люди і закон. І струмочок мусить залишитись таким чистим, як і біжить, і моріжок біля нього мусить залишитись таким зеленим. Коли архітектор має втрутитись у цей тихий куточок, звести там світлу будівлю, він обов'язково відчуватиме прохолоду могутньої липи, пахощі м'яти над прозорим струмочком і ще й ще перечитуватиме про історичні події, які залишили нам ту прадавню вежу.

Отож ще з пагорба я здогадався, що центр села забудовано під керівництвом талановитого зодчого. Ішов тепер і раз по раз хотілося зупинитись. Ось вхід до магазину. Східці його — немов поворот вулички, так і хочеться увійти, щоб таки всюди побувати. Ось майдан перед клубом, над ним — сонце, а я вже бачу вечірні сутінки, бачу хлопців. На їх усміхнених обличчях — смага, а дівчата в хусточках принесли сонячний вітрець та й поставали довкола майдану. Когось ждуть. А музика грає, майдан наповнюється, і враз бачу, що клуб умістить усіх, усе село й гостей, і приємно, як у полі, їм буде.

Прийшов я до Купріяна Марковича, а двір — як гніздечко.

— Так от де,— кажу,— дід Нечипорук живе!

А він мені:

— А ти хто такий, що мене знаєш?

— Та,— кажу,— ваших коників знаю. То й їх хазяїна. Село ж ваше гарне! Я такого і не ждав! Хоч і чув про нього.

— А яке колись було, чув? — і, не чекаючи моєї відповіді, присів на призьбу, мені місце вказав та й почав оповідати.

* *
*

...Був Купріян у батька-приймака дев'ятою дитиною, а десятою — Федора, найменша, тепер уже має близько восьми десятків літ.

Саме перед народженням Купріяна тесть купив приймакові хату аж ген край села і спровадив велику доччину родину подалі від свого обійстя.

Невеликий горб — ото і вся земля на сім'ю. Недарма з десятьох дітей лише двоє пізнали грамоту. Біля того горба з давнини брали глей місцеві гончарі. Нині тут цегельня. Доокіл селилися й гончарські родини — глей, що в тім горбі, кликав їх до себе.

Бідував на тім горбі батько Купріяна, що був не гончарем, а землеробом. Та іноді за бідою добро йде. Прийшло воно на десятім році й до Купріяна, який на той час ще не мав

і власних штанів. Волочить, було, свою довгеньку сорочечку до сусідів-гончарів Марка та Софії Шевчуків або до Григорія Грушовенка. У Шевчуків дочка, а в Грушовенків жінка вільної години ліпили «коників» на базар. Задивлявся на те диво Купріян.

А вони побачили зацікавлення у хлопця і стали учити його своєму вмінню. «На штани заробиш,— кажуть,— ось тільки приловчися».

І взяв малий Купріян глей у руки...

Тоді ж, на першім базарі, в Умані, заробив собі за «коників» на штани. Радості було! Та ще більшої охоти наддало.

Вершник

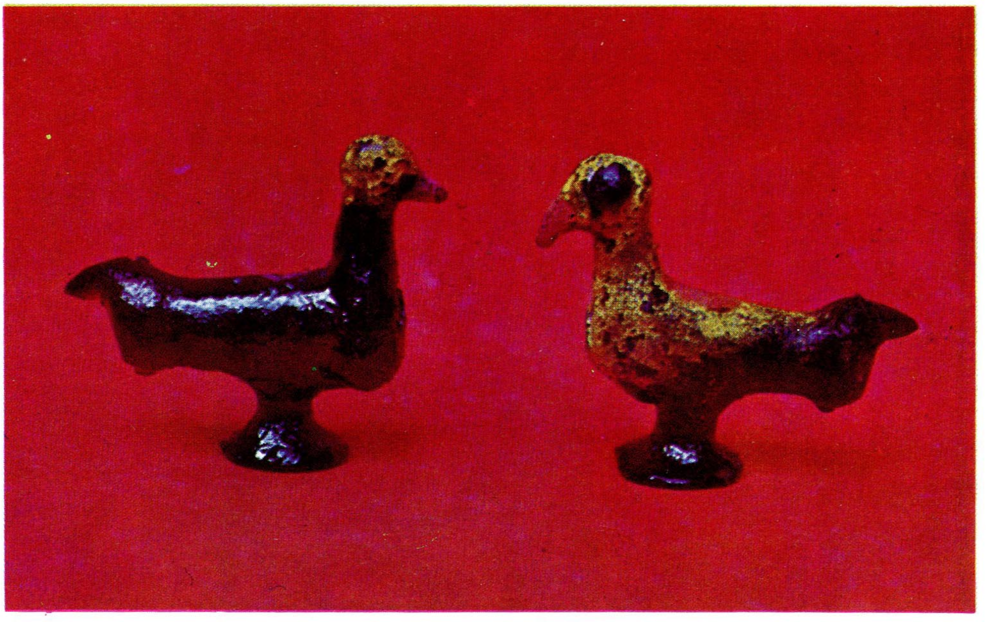

Свистунці

...Давно померли його вчителі, а він усе ліпив: на паличку трохи глею, надасть йому, яку вподобає, форму, протне розщілину й вибере вихід на «свистку», зробить бокові отвори і зніме готового свистунця. Підрихтує, вмокне в чорну поливу — й до печі. Ще гарячим розмалює його барвником (на каоліні), а інструмент — пензель — то патик із віниччя.

Тільки схему свистка передавали гончарі-вчителі своїм учням, ті ж зберігали її незайманою, а решту виробу ліпили за власним творчим задумом. Гончарі, переважно, раз пізнавши ту основу й видивившись, як ліпити коникові голову й ноги,— саме він був найпоширенішою керамічною фігуркою,— вже ніколи не відходили від цього. В Уманському краєзнавчому музеї зберігається коник-свистунець, що дійшов до нас із давнини. Його відкопали місцеві краєзнавці. Він свистить так само, як і громівські свистунці. Свистунець цей як прототип, модель, основу легко упізнати в усіх теперішніх ліпленнях громівців. Ту основу передали малому Купріянові вчителі, а він уже з роками настільки творчо «підійшов» до неї, що не завжди й розпізнаєш праобраз.

Усі фігурки Купріяна Марковича опираються здебільшого на чотири ніжки (коники, баранці, олені) або на один стояк— пташки. Він завжди круглий, має тонку основу, розширений

Птахи

донизу і своєю вагою утримує у вертикальному положенні фігурки пташок. Винятком є людські постаті. Ноги тут хоч і зведені, але мають чітко виражені дві ступні, а у «солдатиків» вони ще й широко розставлені.

Чого тільки не створив Купріян Нечипорук за свій мистецький вік! Тут і «Двоє з базару йдуть — він гуску несе», і «Вовк скубе гуску», і «Лисиця з'їла півня», «Сова», «Козенятко», «Баранець», «Півник»... Розписані жовтим, зеленим і рожевим, вони приємно мерехтять. І все свистить на свій лад: одне тоненьким писком («Пташка»), друге — мов трембіта лунає з далекої долини («Солдат на великому коні») і т. д.

Придивіться, як ота глиняна лисиця їсть півня. Тулуба його уже не видно, тільки голова стирчить із лисячої пащі. Але постать лисиці, великі, яскравою фарбою помальовані очі виказують справжню хижацьку жадобу й ненажерливість, впевненість у своїй фізичній перевазі над беззахисним птаством. Лапи її мають особливу поставу — передні більші, широко розведені й трохи зігнуті внизу, задні — не тільки менші, а й тонші, з вигином наперед. Передні лапи масивні тому, що над ними «зведена» вертикальна шия, яка міцно утримує голову, що «закусила» півня. Там, де тулуб перетинає вертикаль шиї та передніх лап, майстер наводить яскравою

Гуска

фарбою «квіточку» і цим ще міцніше «зв'язує» вузли фігурки.

Купріян Маркович був не ремісником, який бездумно ліпив одні й ті самі свистки, він завжди, щоразу, навіть у звичних фігурках шукав новий образ, і смак його не зраджував.

Якось дивлюся: півник опустив голову. Питаю, чи, бува, не перед випалюванням випадково звернуто її.

— Та ні,— відказує дідусь,— то я зліпив, глянув — аж мій півник не співає, я й опустив її, нехай клює!

А гляньте на «Солдата». Цей старорежимний служака з куцими ніжками, заниженою поясною лінією тримає руки в кишенях, задер голову, її підпирає єдина яскрава вертикальна лінія на шиї. У погоні — проріз для свистка. Риси обличчя зовсім непомітні — безликий, бідолаха!

«Солдатиків» ліпили у Громах ще з часів військових поселень. У дідуся Купріяна вони «царські» теж, і не тільки на коні — на гусці, на півникові, на барані: затулив очі руками і їде навмання... Дались ті солдати Купріяну Марковичу за «миколаївської» війни взнаки! У свої вісімнадцять літ три роки полоненим аж у Австрії відбув...

Нелегке життя випало дідусеві. З роками, здавалося б, можна й спохмурніти, та він радіє за нинішнє. На все в нього — жарт. «Хіба я сам — не хазяйка, і швець, і жнець...»

Доводилось мені бачити, як вправно, з хистом і любов'ю викладав майстер верха на хаті — а мав уже восьмий десяток літ. Не як стіжок клав — немов косу плів!

І все своє життя ліпив коників. Багато попрацював цей уже літній чоловік. Устигав робити й своє, іншим допомагав, і будь-який гурт без нього не обходився, сам гостей любив.

Під час Великої Вітчизняної війни дідусь служив у трудовій армії на Уралі. Й там, біля Челябинська, приладнався робити свистунців. Хоч і далеко було їздити по глину, проте яка ж і розвага навколишнім дітям, коли він понавиліплює своїх «соловейчиків»! Адже не до виробництва іграшок було промисловому Уралові у грізні дні війни...

Приніс якось я директорові Державного музею Т. Г. Шевченка Нечипорукових «ліплеників». Тільки розклали їх за склом у шафі, як нагодилася делегація аж із Японії.

Побачили гості й захотіли собі такого. Казали, що поставлять у музеї, де зібрані кращі іграшки багатьох країн світу.

...Є свистунці Купріяна Марковича Нечипорука у Львові й Києві, Москві й на Уралі, Далекому Сході й Прибалтиці...

Витиначі

Як їхати із Бершаді на Тульчин, важко не зупинитися в таких селах, як Демківка, Олександрівка, і не оглянути «зовнішність» хоч би єдиної серед розписаних хат. Кожен, хто проїздив через ці села автобусом, заглядав через віконця то праворуч, то ліворуч: аби ніщо не завадило оглянути двір із писаною хатою. І, мабуть, обов'язково мріяв собі приїхати сюди знову, пройтися цими селами.

Загалом цей шлях залишає багато вражень: баланівський водяний млин, якому понад триста літ, будинок декабристів у Кирнасівці, сучасні пам'ятники Г. І. Котовському в Ободівці, М. Д. Леонтовичу в Тульчині роблять його цікавим. У розписаних селах нові Будинки культури, побуту, зв'язку, школи, музеї (яких у Тиманівці, наприклад, аж три), колгоспні будівлі гармонійно зливаються з будинками місцевих трудівників.

Здавалося б, навіщо селу аж три музеї? Але треба зважити, яке нині насичене й розмаїте життя, як багато треба зберегти для історії. Сьогодні й у кожній школі є кімната-музей, у кожному селі — колгоспний музей, де зібрано пам'ятки мистецтва, речі та документи, що розповідають про бойові й трудові подвиги нашого народу. Тому й виникає потреба поділити експонати на дві, три, а то й більше експозицій.

Саме тут почав я збирати витинанки — цікавий і майже не досліджений вид мистецтва.

Коли в наших предків з'явилися перші віконця зі склом — це були невеличкі отвори. Майстри-гутники виготовляли скло до цих віконець, розкочуючи скляну кульку — отож і круглим було віконечко. Пізніше вікно узвичаїлося в побуті. Для нього використовували чотири скляних кружечки. Чотири — тому, що це немов погляд на всі сторони світу: північ, південь, схід і захід.

Промінчики, що ішли до хати, несли велику радість: це

було своєрідне «хатнє» сонечко. Сонце дарувало врожай,тому світлові в домі віддавали належну шану. Щоб зосередити на ньому ще більшу увагу, приєднували до нього різноманітні візерунки — витинанки зі шкіри.

Згодом скло стало прозорішим, і його навчилися робити великим та різати на квадрати-шибки.

Люди забули про першу кругленьку шибочку, і світло з вікна не було вже для них символом сонця. Нікому й не вірилося, що хата могла бути без вікон, а витинанки все різали та клеїли на шибки. На зміну шкіряним прийшли витинанки паперові.

Ішли сіяти жито — клеїли витинанку, яка розповідала про це. Збирали врожай — клеїли «Врожайну». Тепер уже можна було готуватися до весілля, якщо в хаті був хто з молодих «на порі», а коли воно відбувалося — клеїли «Весільну». Ще напередодні цього на вікні побувала «Заквітчана» витинанка. Цим сповіщали, що дружки або дружби пішли просити на весілля.

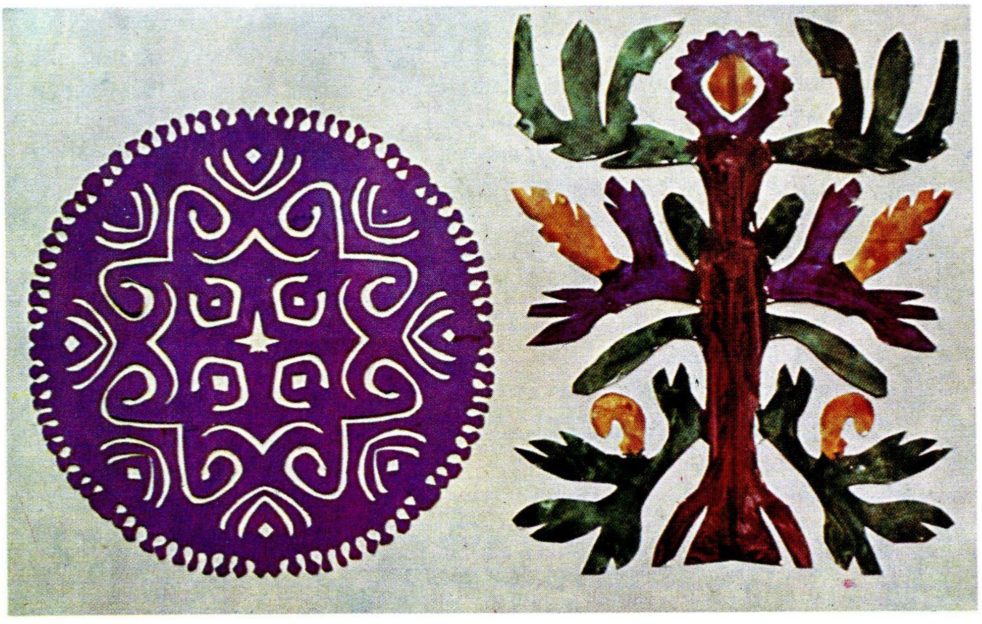
Поступово тісно ставало витинанкам у вікнах: їх почали клеїти на сволоках, стінах, полицях. Так, у той час, коли вікно прикрашала традиційна «Весільна» витинанка, на якій у нижньому ряді злилися воєдино два струмки, а у верхньому — про верхній витиначі й примовку склали: «Чи то грипи грегочуть, чи то гривачі туркочуть, світу-людям оповіщаючи про подію», а ще вище — «Заквітчані», а найвище — кульмінаційне зображення четвертого ряду — «В'ють гніздо двійко лелек»; на стінах святкової хати з'являються витинанки «Дівчата» в стрічках та «Хлопці» — юнаки в заквітчаних картузах.

Потім стали різати витинанки-байки — для забавки дітям, витинанки, що приурочували до тих чи інших подій.

Нині витинанки в селах та у містах побутують не так часто — тепер їм не надають стільки значення, але цей один із найдавніших видів мистецтва і сьогодні привертає до себе увагу, бо служить виявом певної передсвяткової радості народу. Великі вікна нових будинків перед новорічним святом прикрашаються зимовими паперовими витинанками. Ще часто ми бачимо, як книжкові полиці прикрашаються гарним паперовим мереживом, створеним вправною рукою за допомогою ножиць.

Орнаментальні мотиви, характерні для витинанок, зустрічаються і на тканині, шпалерах тощо.

Починають майстри роботу з того, що складають папір учетверо, а то й більше. Потім витинають так, щоб не було

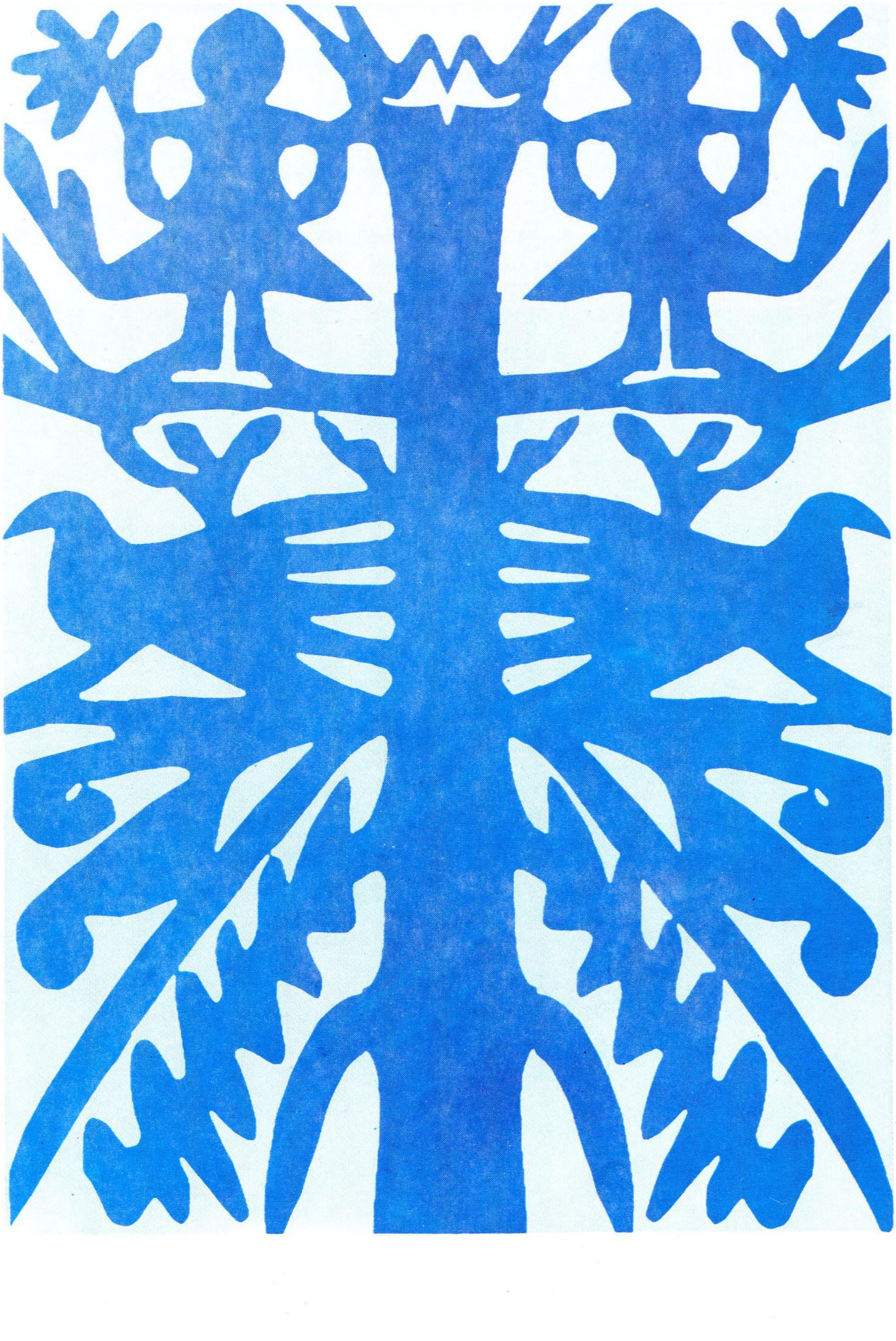
Сонечко. Дерево

суцільних розрізів, щоб усі елементи були єдиними. Залежно від фантазії, призначення та бажання автор надає їм певної форми, візерунка. Наприклад, витинанки для книжкових полиць мають переважно геометричний малюнок, а витинанки, що накладаються чи то на стіни, чи на вікна,— і рослинний. Часто-густо витиначі (і це робиться за традицією) укомпоновують у візерунок витинанок дерево, птахів.

Для витинанок беруть папір — переважно типу газетного, фарбують його в червоний, рожевий, синій, зелений кольори, а також користуються жовто-червоною вохрою. Багатокольорові витинанки ріжуть спочатку з білого паперу, а потім фарбують окремі деталі композиції. Пензлі для фарбування витиначі часто робили із вовни, а держальцем служив стержень курячої або гусячої пір'їни. Тепер користуються або кольоровим папером, або — якщо доводиться фарбувати — звичайним пензлем.

Іноді перед тим, як вирізувати, наносять малюнок-начерк, який потім служить основним задумом композиції. «Основним» тому, що окремі елементи — а їх може бути чимало — зазнають неабияких змін. Під ножицями композиції спрощуються і носять тільки найхарактерніші свої ознаки.

Наклеюють витинанки крохмальним клейстером.

Весільна витинанка

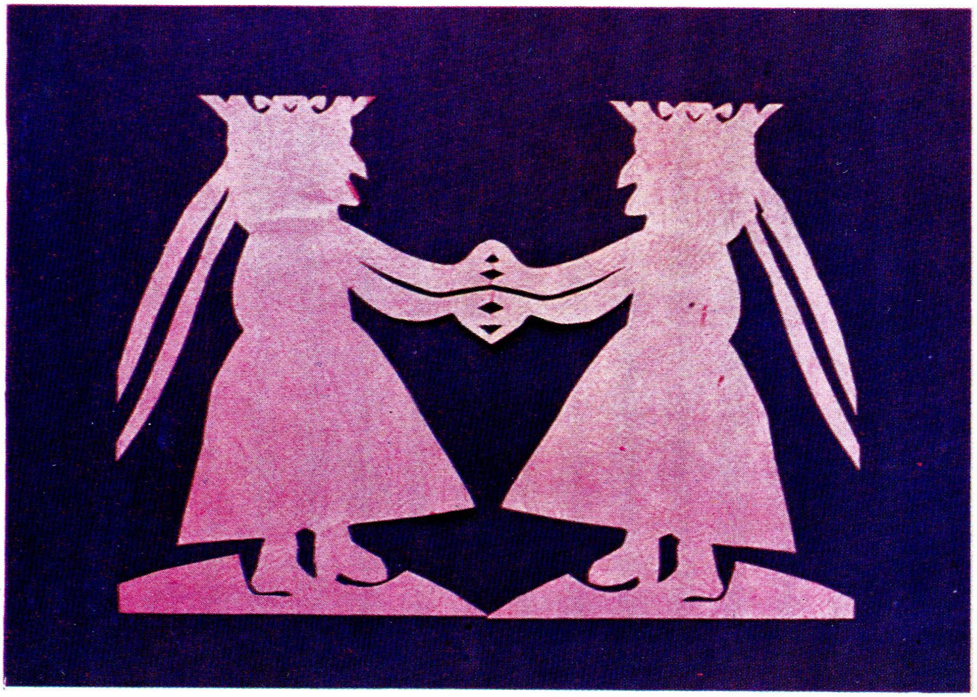
Розмір перших витинанок не перевершував круглого гутного скельця віконця: близько шістнадцяти сантиметрів у діаметрі. Згодом, коли витинанки «перейшли» на сволоки, вони зберегли свої розміри, але їх робили вже ромбовидними чи квадратними і клеїли так, щоб гострими краями вони торкалися одна одної і мали почергове забарвлення та розмаїтість витинання.

Настінні витинанки переважно більші за розміром: вони в основному квадратні.

Найхарактернішим на Поділлі осередком витиначів сьогодні є село Саїнка.

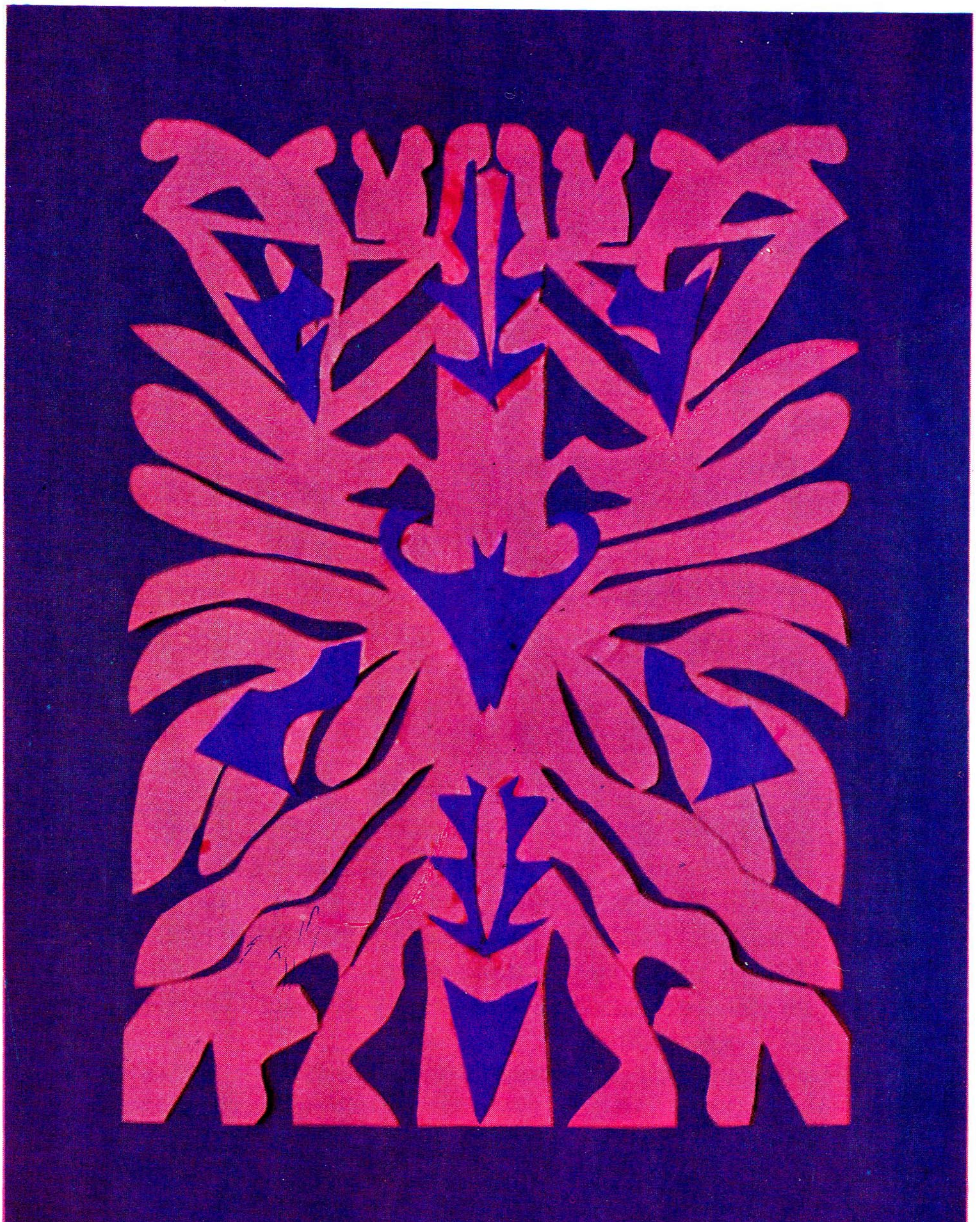
Крім витинанок, село багате вишиванням. Мені доводилося спостерігати тут десятки різновидів вишивань за назвами способу виконання. Це, скажімо, «зозулька» — один із найкращих зразків: тут вишивання червоним має де-не-де чорну вкрапинку; або ж «хмара», що вишивається тільки чорною ниткою, а тому ще кажуть «чорна хмара»; «реберця» — орнамент, подібний тому, що носить назву «гребінка»;

Весільна витинанка «Баби»

«борівська» — має назву від сусіднього села Борівка; а ще — «нумери» («лумери»), «сумара», «ленточка», шита линшою (стрічкою), «перерва» — найдавніший вид вишивання; «дубовий лист» — найпоширеніший у сучасному вишиванні.

Витинанка-байка

Село має давні гончарні традиції; відоме своїм різьбленням у дереві.

Цікава деталь: села у цьому краї мають досить конкретні назви тваринного і рослинного походження: Березівка, Борівка, Лозове, Вишневе, Дубина, Грабовець, Ромашка, Оленівка, Козлів, Сугаки, Ястребна, Сокіл.

Отак — переважна частина довколишніх сіл та поселень. Можливо, тому й саїнські витинанки відображають у основному рослинний і тваринний світ.

Тут витинають майже всі: і діти, і літні люди. Є й цілі родини майстрів.

З десяти літ почала різати Надія Чорненька. Трохи старшою — її двоюрідна сестра Галина Говоруха; ріже й тітка Галини — Ганна Бабій, бабуся — Ксеня Бурлака.

Учитель місцевої школи Олександр Салюк на уроках виробничого навчання розпочав різати із учнями паперові витинанки, а виконувати домашні завдання учнів просив допомогти старших — батьків. І взяли до рук ножиці бабусі й матері, батьки й сестри. І ми знаємо сьогодні імена багатьох уже забутих майстрів: Євдокії Британ, Марфи Купчик, Ганни Петльованої. Витинає і літня Наталка Кушнір та її онуки — Людмила і Валентина Салюки.

Наталка Кушнір — оригінальна майстриня. Ріже вона переважно настінні витинанки, насичені геометричним орнаментом, а також із цікавими змістовими сюжетами. Наприклад, витинанка «кораблики» — це квадрат, укріплена місцевість, а в ній водою пливуть човники-кораблики, на яких — по два гребці. Або витинанка-байка, де використані кольорові додаткові композиційні елементи. У центрі витинанки — найрізноманітніші звірі: зверху — лев, нижче — птаство, а внизу, біля поживи,— лисиці та вовки, у кутках — ведмеді.

Найстаріша з саїнських майстринь — Ксеня Бурлака — ріже, як і переважна частина односельців, із пофарбованого паперу. Ось квадратна витинанка. По кутах її витягнуті кругло-гранчасті «листки». Їм підпорядковані проміжні елементи — «стебла». Нижні м'які лінії «плодів» римують усі «викружки» і об'єднують композицією витинанки у єдине. Посередині — традиційний символ достатку — ромб.

Ріже Ксеня Дмитрівна і витинанки, що завжди готувалися до весілля і сприймалися з гумором. Фігурки добре стилізовані й, за традицією, попарні. На витинанці «Дерево» ми бачимо, як окремі важливі деталі пофарбовані у яскравий оранжевий колір. Дерево зображено як постать. Таке зображення —

Свято урожаю

данина традиції, за якою рослинному надавали властивості й значення людського.

Інша майстриня — Ганна Бабій — багато чого успадкувала від своєї матері, витинанки котрої ми щойно розглянули. Характерним у доробку Ганни Іванівни є те, що вона ріже

невеличкі витинанки-знаки, подібні до тих, які зустрічаємо серед виробів із заліза на дверях, скринях, санях.

Серед решти саїнських витиначів виділяються роботи Євдокії Британ, Марфи Купчик, Ганни Петльованої.

У хаті Наталки Кушнір на стінах висить багато фотокарток. Коли розглядаєш їх, то ніби читаєш її біографію. Ось вона ще зовсім молодою у домотканому вбранні — бідна селянська дівчина. А тут — серед перших членів сільгоспартілі. На великій фотокартці — портретне зображення уже знатної ланкової, яка за високі врожаї буряків стала орденоносцем.

У місцевій школі щороку влаштовують виставку витинанок. Потім вона переїздить у районний Будинок культури.

Саїнські витиначі експонували свої твори на багатьох художніх виставках. Їх витинанки є у музеях та приватних колекціях Вінниці, Харкова, Львова, Києва та інших міст.

З різачком і піснею

Моріжком, попереду мене, йде чоловік, він не чує, що я наздоганяю його: ступає обережно, немов боїться прим'яти спориш. Ось помалу підняв руки вгору, потім опустив, тоді ще так. «Зарядку робить»,— думаю, та й собі хочеться глибоко вдихнути пахощі поля. Та ось він ледь одвів убік руку, а другу приклав до вуха, і щось слухає, потім обома поволі гойдає в повітрі — немов диригент.

Збавив ходу, і я наздогнав його. Він щось наспівував. Глянув на нього, аби привітатися. Він подивився на мене великими добрими очима.

— Доброго здоров'я,— відказує.— Такий світлий день, сонячний, що аж музика вчувається.

— Вам куди? — питаю.

— Та ось уже повертатиму — до лісу йду,— й розпрощався.

Сонце припікало, я пішов повільніше. На мене все ще дивилися великі добрі очі подорожнього.

Далеко над обрієм погойдувалася невелика цяточка. Над лісом потемніло... «Буде дощ,— подумав я.— Він ще зовсім молодий, той дивак. Мабуть, десь там, під лісом, у полі працює наречена — він допомагатиме їй».

Вітрець шурхотить. «Крап-крап-крап»,— кажу тепер у ногу і вже думаю про них. Хай би і не йшов той дощ. Гм! «Музика вчувається»,— приказую і я — руку до вуха: раз-раз-раз, раз-раз-раз; чи то я йду, чи то вже чути дощ?

Дивлюся уперед, як далеко мені йти? Бачу при дорозі дерево — біжу. Тепер і над головою зелено, та спокій зникає. Велетенські чорні гори обганяють одна одну. Притискаюся до стовбура і дивлюся туди, дивлюся — десь він там.

Заклекотіло. Вдарило. Ще вдарило і злилося в суцільний шум і гуркіт. Десь там я побачив їх — гордих і сміливих — з високо піднятими руками. Вони мене вітали. Я виступив зі своєї схованки.

Невдовзі ущухла гроза, сонечко свердлило в хмарі дірочки і чіпало мене промінчиками. Озвалися пташки. Я приплющив очі й виразно почув музику, що линула звідусіль.

* *
*

Недалеко від міста Козельщини, у селі Солониці, що на Полтавщині, ще тоді, коли організовувались колгоспи і зміцнювались їх господарства, розпочалось велике будівництво. Залізні колеса тракторів залишали зубчасті трикутники слідів на дорогах, перші вантажні машини у неділю катали дітвору.

Серед гамірливих хлопчаків був один, на ймення Валентин. Він ходив усюди, і коли десь щось розпочинали, був тому свідком. Поки дорослі обміркують, як краще розпочати, у нього вже визрівав свій план. І часто цей план — хоч він нікому його не висловлював — збігався з тим, за яким працювали дорослі.

Так він ріс і звикав усе обдумувати і вирішувати самостійно. Тракторист трактора ремонтує — він подумки усі деталі перебирає, складає разом із ним. Водій машину веде — і він знає, за що той братиметься. Муляр камінь кладе — і він шукає тому каменю «лице».

Та над усе як зачує музики, все покине і вже там. Стане мовчки, аби видно було йому найулюбленіший інструмент, і ладен би попросити оту скрипку собі — хоч би на хвилину — поводити смичком. Він уже чув ту музику, дарма що не знав іще, як там пальці класти. І, незважаючи на те, що був дуже несміливим, попрохав батьків купити йому скрипку. У сім'ї поговорили, що то добре, коли хто грає, але ще дуже багато чого необхіднішого треба для великої сім'ї, а тому хай почекає. «Це таке,— говорили йому щиро,— що коли хотітимеш і далі грати — колись собі заробиш та й відкупиш у когось бодай стару. А може, вже тоді й нову скрипку легко придбаєш!»

І здавався йому таким недосяжним той інструмент, що він не забував про нього вже й на мить і уві сні чув, як бринять мелодії. «От би вирости швидше! Нічого б мені не треба,— міркував він,— куплю собі черевики якраз по нозі та скрипку!»

Він ріс у великій сім'ї колгоспника. Достаток настав швидко, та — за якимись дрібницями — все ще забували йому купити інструмент. А він уже був старший і не смів просити. Уже всього було в домі, як на нього — то і зайвого, вже,

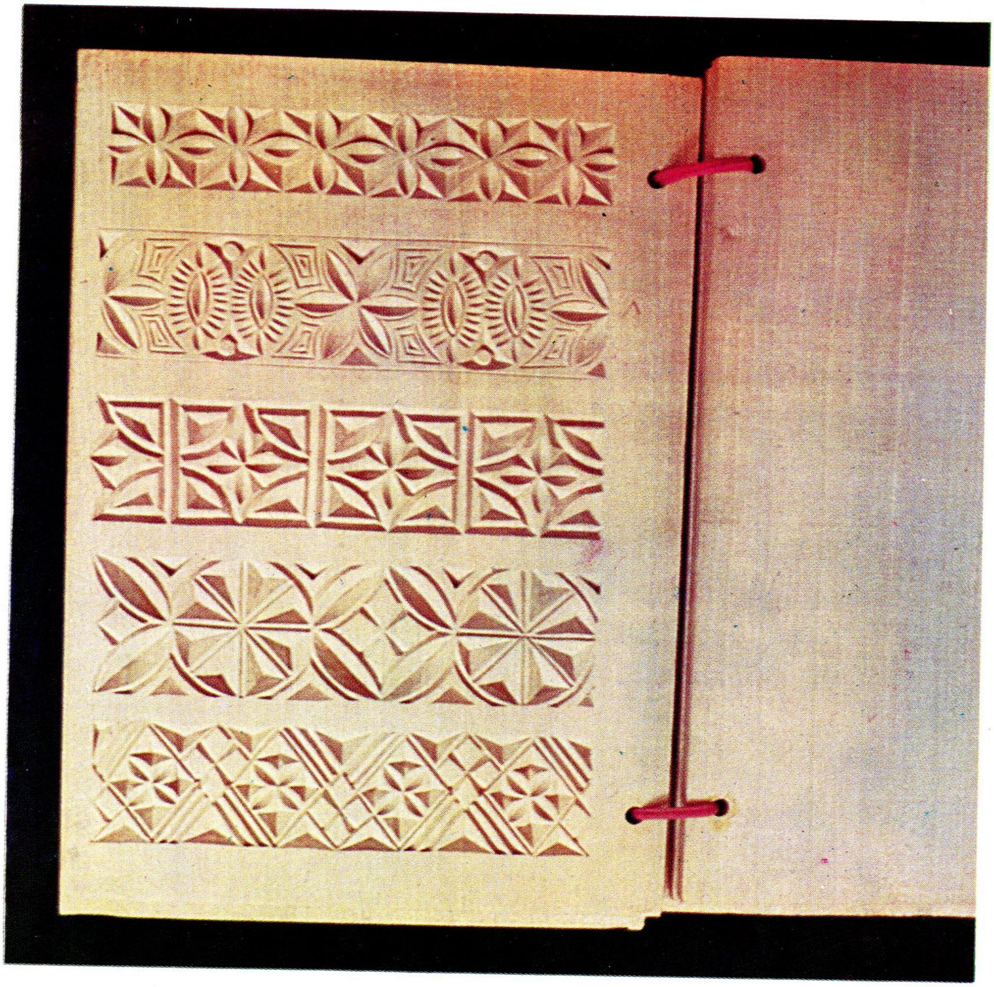

Таріль «Заповів нам батько Ленін мир оберігати»

мабуть, таки придбали б йому інструмент, та почалася війна.

Це був довгий відрізок життя, коли йому — вперше — не хотілося грати.

Коли війна скінчилася, він ще не був дорослим. Але вже десь так далеко було дитинство, хоч і в юність перейшла з нього мрія про скрипку. Знову зринали дивовижні мелодії, і байдуже було йому, чи то почуте ним воно, а чи щось придумалося,— у нього вже були свої юнацькі турботи, породжені нелегким повоєнним часом. Знову будували в селі, та він тепер не стояв осторонь, а коли приходив додому, то, як тільки сідав спочивати, брав до рук книжку. Вчився сам — за ті роки, що забрала війна.

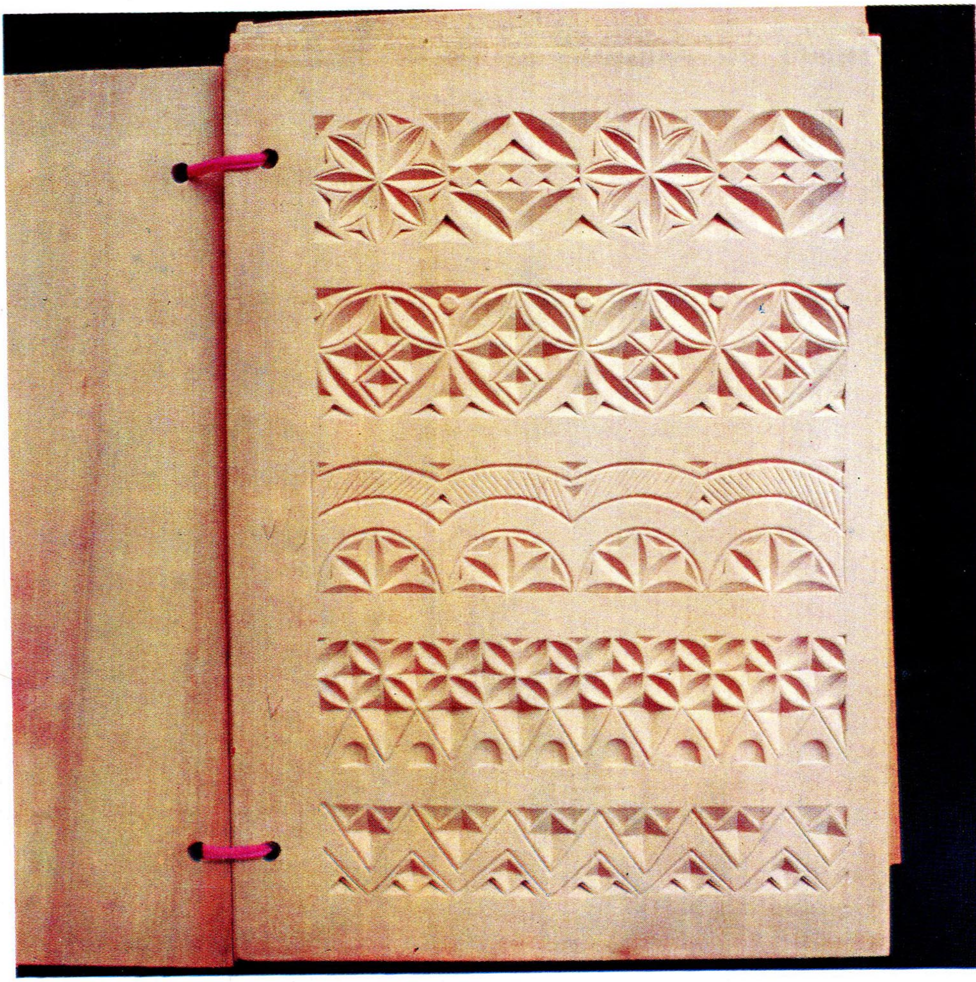

Полтавський орнамент

Невдовзі пішов до армії. Лиш з'явився у військкоматі — відчув себе солдатом. На той час він був уже добре організованою людиною, ішов служити з цікавістю і готовністю, та мав потаємну думку: самому купити таку бажану скрипку. Тепер він уже знав напевне, через який час матиме її.

Як бував у звільненнях, ішов у магазин, торкався до неї, намагався настроїти, а грати не смів — не міг. Якось, повертаючись на корабель, не втерпів та й показав вартовому, як гарно вона лежить у футлярі... Тепер уже все залежало тільки від нього.

В армійській службі небагато годин для музики. Та вже невдовзі всі дізнались: тихий і мовчазний Валентин

Полтавський орнамент

Нагнибіда, виявляється, скрипаль. Чомусь ровесники вважали, що він старший, і до імені здебільшого додавали шанобливо — Кузьмич.

Повернувшись із армії, часто бував у відділеннях рідного колгоспу: Грабках, Троцьках, Дружечках, слухав місцевих музик: траплялося, скрипалям і свою гру демонстрував, а в котрих переймав. Пробував грати і на інших інструментах, багато читав, робив перші спроби в малюванні. Про той час Валентин Кузьмич згадує так: «Мені хотілося не тільки жити, а й творить. Мене цікавило, як люди пишуть книжки, малюють картини, складають музику, конструюють машини. А що я зміг би?»

Йому хотілося чогось надзвичайного, і згодом він зрозумів, що надзвичайне — це і є мистецтво. «Можливо, з мене став би добрий механізатор, абощо, але трапилося так, що став я різьбярем. Працювати доводиться дуже багато, та коли любиш свою справу — утоми й не відчуваєш».

Став різьбярем Валентин Кузьмич не одразу. Переїхавши до Кременчука, працював на заводі й — коли потрібно було — малював до стінгазети, писав гасла. Проте щоразу, коли приїжджав до села і бачив, як вправно й з великим смаком вишивають на дозвіллі жінки, як світиться різьбленням полиця, як усе краще й краще грають ровесники-музики, робився вимогливішим до себе.

Спочатку вмовкли інструменти, на котрих грав рідше. Згодом віддав на село і свою улюбленицю-скрипку, віддав кращим музикам: «Я не міг уже так грати, як вони,— то хай гарний інструмент буде у кращих. Тепер, перед тим як сідати і заримовувати, набагато більше роздумував. Віршованих рядків поменшало.

І якось ота стара поличка ще раз привернула увагу та й уже не відпускала уяви. «Як же світилося це дерево, коли було новим? Які прості ці візерунки, які чіткі в них грані, яка в них тінь м'яка! І зовсім вона не мерехтлива, хоч уся зрізана, й що на неї не поклади — воно наче купається у тій красі. Як же зумів передбачити це різьбяр наперед?!»

У вільні від роботи дні він їде в інші села, оглядає там старі сани, що мали різьблені спинки, розпитує про полиці, лави, приглядається до віконниць. А то уздрів такі двері, що став — та й розмовляти з ними хочеться! І усе це просто, за якимись певними законами, за якоюсь схемою — бо то ж різали різні люди, й усі — так улад. Помалу відшукав першооснову. На виробах, де були орнаментальні стьожки, орнаменти компонувалися з окремих розеток, і він — одну за одною — став змальовувати ті маленькі дива: одне, друге, третє, десяте. Пробував створювати такі розетки й сам. «Багато я дерева зіпсував, поки збагнув: щоб додати до традиційних розеток якусь свою, можливо, забракне досвіду усього людського життя. Кожна розетка — то сонечко. А щоб сонечко засвітило, треба йому віддати тепло розуму й рук своїх».

Кілька років тому Кременчуцький лісгоспзаг створив цех випуску сувенірів. Започаткував цю справу Валентин Нагнибіда.

1972 року Полтавське обласне управління лісового господарства нагородило його Почесною грамотою

Полтавський сувенір

за створення сувенірного цеху, творчу ініціативу і виконання завдань по випуску сувенірів.

Та це не перша відзнака невтомного різьбяра. Адже виникненню цеху передувала десятилітня напружена праця: щоб створити сувенір, притому такий, що користується неабияким попитом, треба добре знати народну творчість і на її основі й далі творити щось нове, оригінальне й водночас узагальнене, аби та невеличка різьблена річ із нанесеним на неї орнаментом могла представляти у будь-якому куточку, у будь-якому краї всю область великої республіки.

Отож майстер наполегливо шукав. І коли йому здавалося, що в нього є певні досягнення, подавав річ на виставку.

Перша нагорода — диплом I ступеня лауреата Дня молоді міста Кременчука. Це було 1961 року. Того ж року одержав Почесну грамоту Полтавського управління культури. Потім — диплом обласної виставки, згодом — диплом I ступеня переможця обласного конкурсу, присвяченого 50-річчю Великого Жовтня.

1967 року він став лауреатом Всесоюзного фестивалю самодіяльного мистецтва у Москві. Диплом I ступеня і медаль лауреата, що надійшли з Москви,— це вже всесоюзне визнання.

Ще були грамоти, дипломи — з Полтави та Києва. Серед них такі високі нагороди, як диплом I ступеня і золота медаль лауреата фестивалю, присвяченого 50-річчю утворення СРСР, диплом Республіканського виставочного комітету переможця виставки «Слава праці!»

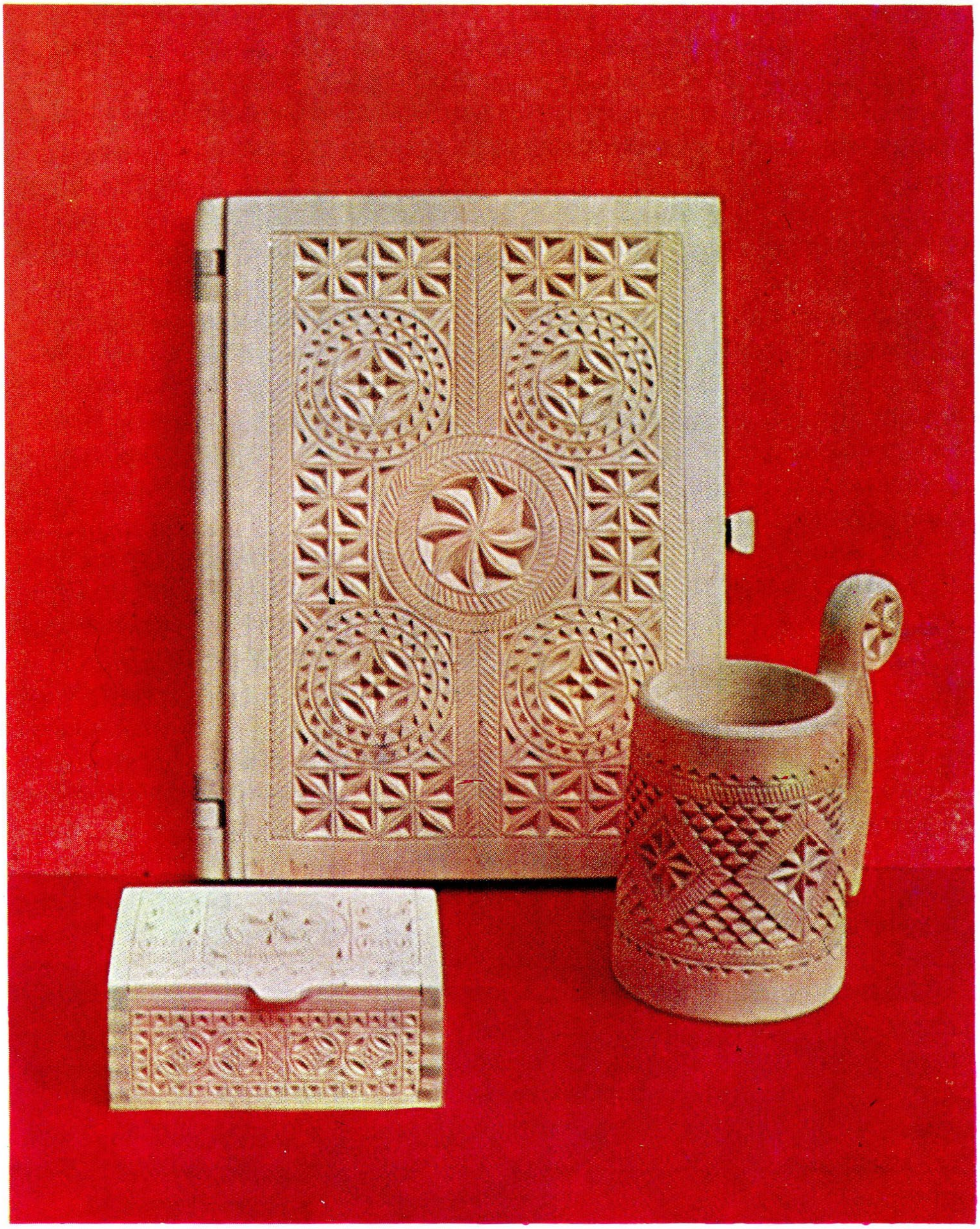
Він став учасником Всесоюзної виставки досягнень народного господарства СРСР у Москві.

Були подяки від Спілки художників, дирекцій музеїв, Міністерства лісового господарства. Нині Валентин Кузьмич — заслужений майстер народної творчості.

І всі оці відзнаки й нагороди, і те велике визнання, що прийшло до майстра, тільки приносили більше натхнення, і жодного разу не закрадалася думка, що він досяг межі, що вже можна, так би мовити, «пожинати плоди» своїх надбань. Він залишився таким самим скромним чоловіком, лиш додалося зморщок на його замисленому чолі, вузлуватішими стали натруджені руки, і він ще більше зосередився, бо «що може бути кращого, ніж уставати вранці, брати різачка і здійснювати той чи інший задум. Скільки може бути цікавих відкриттів, знахідок, стільки можна зробити приємних речей людям».

Я познайомився з Валентином Кузьмичем у кабінеті завідуючої відділом культури Кременчука. Це було наше офіційне знайомство.

Довго ми говорили про різьблення, про необхідність ширшої популяризації цього виду народного мистецтва, яке за нашого часу відродилося майже із забуття. Завідуюча відділом культури розповіла, що кременчуцьким сувенірним цехом прийнято для серійного виробництва близько сорока затверджених до виробництва зразків, виконаних В. К. Нагнибідою. Це — декоративні палиці, тарелі, скриньки, чаші тощо. Їх закуповували в Польщу, Чехословаччину, Фінляндію, Францію. Багато виготував він оригінальних сувенірів для учасників боїв у містах-героях Волгограді,

Альбом, скринька, кварта

Керчі, Бресті, а також унікальних виробів, які вручалися офіційним делегаціям, що приїздили з братніх країн на Полтавщину. Серед цих мистецьких речей — декоративний таріль із барельєфом чеського воїна-героя Отакара Яроша, присвята містам-героям тощо.

Кременчук — місто, сповнене новобудовами житлових кварталів, повсюдно зводяться все нові й нові промислові об'єкти. Двадцять років тому розпочалося спорудження Кременчуцької гідроелектростанції імені 50-річчя Великого Жовтня. Дванадцятикілометрова гребля, рукотворне неосяжне море, вагомі мільярди кіловат-годин. Могутня енергія Дніпра вливається в електричну ріку країни! Колишній невеличкий Кременчук став великим індустріально значимим містом. Швидко зростають і міцніють міста-супутники: Комсомольськ-на-Дніпрі, Світловодськ. Поряд із промисловими корпусами з'являються нові житлові масиви. Щодень у місті формуються нові загони робітничого класу — класу, що живе найпередовішими ідеалами сучасності. Його невгамовна жага до творчої праці, до збагачення духовного і естетичного світу породжує нові культурні й естетичні звершення.

Ми вийшли з просторої будівлі Палацу культури імені Г. І. Петровського. Крізь скельця великого вітражу до вестибюля Палацу вливалися різнобарвні сонячні промінці.

На вулиці знову поглянули на вітраж. Тепер здавалося, що ті промінці відходять у навколишній простір, наче проводжаючи нас.

Незабаром ішли Арсенальним провулком міста.

— Це — вулиця, на якій я живу,— тихо проказав Валентин Кузьмич.— Ось і мій двір.

Невелике помешкання Нагнибіди розташоване у частині будинку. Його доповнює споруда у дворі — там робоча кімната майстра. Верстат, полиці з різьбленнями. Куди не глянеш — усюди бачиш дерево. Навіть не віриться, що кожен шматочок деревини в руках господаря цієї майстерні народив таку прозору і світлу річ. Не всякий бачить прозорість каменю, ще менше сприймають прозорість деревини. Дивно, проте й само слово «прозорість» пов'язують лише з водою або принаймні рідиною, ну, ще зі склом, бо вони просвічуються. Але ж і камінь, і дерево «відсвічують» промені.

Коли ви візьмете різьблення Валентина Кузьмича, зверніть увагу, як із глибини світиться його дерево, як воно сяє і яке водночас чисто-прозоре, немов дозволяє вашому поглядові від вирізьбленого зовні орнаменту (а всі мистецькі твори Валентина Кузьмича оздоблені орнаментом) проникати всередину деревини, відчувати її фактуру, особливість...

— Що б вам показати? — спитав він мене, коли ми переступили поріг його майстерні.

— Усе,— прошу,— покажіть.

— Тут у мене немає нічого особливого,— мовив він.— Роблю для себе, думаю: залишу, можливо, комусь буде цікаво. Потім не стерплю та й подарую.

Проте у майстерні Нагнибіди багато прекрасних речей, виготовлених самим майстром. Вони здавалися викінченими, довершеними, можливо, тому так міцно вжилися в інтер'єр творчої майстерні, зріднилися з ним. Добре, якщо його твори й поза цими стінами знайдуть для себе просте й доцільне місце.

Доцільними видавались у майстерні Валентина Кузьмича і різьблена полиця, і невеличка скринька, й стілець у помешканні Нагнибіди. Стілець, виготовлений за давнім зразком, мав спинку, що легко знімалася, на ній кілька орнаментальних розеток. Форма сидіння не тільки зручна, а й приваблює своєю конфігурацією. Біла, неполірована деревина надає стільцеві легкості — здається, він ледь торкається долівки. Грушева скринька, хоч і невелика, привертає до себе увагу завдяки щільному орнаментуванню усіх площин. Стьожки і розетки, що складаються із тригранних виїмок, наносяться ножем-різачком, півкола із заглибленням у напрямі діаметра наносяться заокругленим жолобчастим долітцем, смугасті прорізи поділяють кожну площину на сектори, які заповнюються здебільшого рівномірно, що створює враження рівної насиченості орнаменту на всіх площинах. Віко скриньки тримається на дерев'яних завісах, оскільки залізо змінило б «звучання» деревини. Такого ж методу дотримується майстер при різьбленні шкатулок, настінних шафок, адресних папок тощо.

На окремій поличці робочої майстерні Валентина Кузьмича розкладено вироби, до яких майстер ставиться з особливим пієтетом. Вони адресовані дітям. Тут і лялька, що повертається довкола осі, орнаментовані, різні розмірами й формою кубики, візки, півники тощо.

На стіні — стара бандура.

— Граєте? — питаю.

— Та привезли її з Києва полагодити. А ще маю креслення від бандуриста.

Бандуристом виявився знайомий мені по Товариству охорони пам'яток історії та культури відомий етнограф і художник Георгій Кирилович Ткаченко. Він дав креслення — аби його інструмент мав побратимів.

— То як,— питаю Валентина Кузьмича,— зробили?

— Зробив! Георгій Кирилович заграв на ній, похвалив.

Хотів би я ще зробити бандуру, майже не змінюючи конструкції цієї.

— Ви,— кажу,— ще бандуристом станете!

— Я на всіх інструментах грав потроху. Тепер ось трапилася бандура, і я часом, як забажається музики, беру до рук цей єдиний зараз у мене інструмент. З дому до роботи мені далеко. Поки доберуся з міста до лісу,— а я їхати не люблю, виходжу раненько,— і так мені охота до роботи пристати, що начеб вірші на ходу складав — таж не станеш на ходу писати. То я собі музику складаю. Пригадаю який-небудь гарний вірш, та й наспівую. А вже коли мелодія добре засяде в голові — запам'ятаю.

І він легенько торкнувся струн. Наче десь іздаля прилинув акорд. Потім ще. І якось непомітно додалися слова:

...Одягни мене в ніч,
Одягни мене в хмари сині,
І дихни наді мною
Легким лебединим крилом...

Як тихо прийшла мелодія, так ледь помітно і зникла й залишила слід — начебто й ледве уловимий, але він і по сьогоднішній день у серці моєму.

Майстер помолодшав, просяяв. Міцна рука, що обіймала гриф інструмента, розслабилася, він знову став зовсім простим — немов дорогами поета повернувся у дитинство.

Згасав літній день. Засвітилися ліхтарі на вулицях і немов відблиснули із сотень-сотень вікон.

— Світле наше місто,— мовив Валентин Кузьмич.

А я подумав, що в сяйві тім є промені від витворів працелюбної людини — талановитого майстра.

Жорницький гончар

...Він глянув у вікно й побачив маленьку синю пташку. Такої він раніше не стрічав, хоч знав усіх тутешніх, і дуже здивувався їй.

Пташка далі від вікна, а він — через вікно і за нею. Пташка через садок, а він — через огорожу. Вона в поле, і він туди. Ще й за прудкішими ходив, а потім знав, де живуть, і міг розказати все про них.

Вона помітила його і відводила все далі од свого гніздечка, та він знав, що по заході сонця вона верне до домівки. Намагався не дуже докучати їй, давав спочити, а потім рішуче ішов за нею. Знав хитрощі пташок, а ця була не найхитрішою. І він все наближався й наближався туди, де почує, як вона застерігатиме свою пару. А тоді вже він приходитиме сюди доти, доки не знатиме все про неї.

...То затемна вирушить із дому до лісу, то помітить мурашку, що ось вибігла із мурашника, та й поповзе навколішки за нею. Тоді він ще не знав, що повернеться вона сюди аж під вечір і що за весь день не дасть і на мить спочити. Які ж далекі були її мандри!..

А то вийде до дітей, коли ті бавляться сніжками, і нумо їм діда-сторожа ліпити, ряжену бабу, а ще — великих коней, а ще... та й смеркне...

Із усіма був привітний, та не всім розкривався. І таких, що знали його близько, було мало. Вважали його здебільшого дивакуватим.

Все життя працював він на одному й тому ж місці, на одній і тій же роботі. І про те, що за трудове життя в нього зібралося багато відзнак, теж мало хто знав, бо дали б йому відзнаку за відзнаки...

Ті, хто працював із ним, уже давно пішли на пенсію. Одним із останніх пішов і він.

Збігли роки, а він ще ходив вулицями, питав їх онуків

про здоров'я, про те, що собі в голову вбирають, нікого не повчав, а, щоб якось непомітно наставити, те вже обійти не міг: він прожив багато.

Було й таке, про що ні з ким не ділився. Ще хлопцем на невеликому пустирищі посадив він берізку. Спочатку росла вона самотньою, він доглядав її, а потім люди, не змовляючись, висадили іще дерева, й згодом той горбок зазеленів, обростаючи кущами та квітами. Сама собою народилася в тієї місцини і назва: Дикий садочок. Ніщо в ньому не родило, а давав він прохолоду, зелений шум і житло птахам, й ніхто ніколи не наважився забудувати його. Вже й постаріла його берізка, вже й здавалося, що він переживе її, та не пережив...

І не зробив усього, що хотів. Залишився недописаний лист, адресований нащадкові, у якому просив надіслати нову книжку, з котрої хотів дізнатися, як розпочати одну ще незнайому справу...

* *
*

На Поділлі мене найбільше приваблює Вінниччина. А вже на Вінниччині, у районі між Бершаддю і Тульчином, видається мені, можна писати узагальнений пейзаж подільського краю. Яким би шляхом не поїхав — часто перетинатимеш повноводу річечку або їхатимеш уздовж неї і, як тільки з горбка спустишся, побачиш інший, на який треба підійматися.

Небагато літ тому група спілчан-художників була запрошена на зустріч із колгоспниками Могилів-Подільщини.

Широкі подільські шляхи обсаджені віковими липами. Їх гулясті стовбури — іноді справжні витвори мистецтва. Здається, то велетні стоять при дорозі, широко розставивши руки-гілля, а ось тут ведмедики обсіли старе дупло. Приємно їхати сонячного спекотного дня під гіллям красенів-велетнів. Інколи сонце вривалося у вікно автомобіля і сліпило несподіваним снопом своїх променів. Прогалин таких було небагато, і на кожній із них уже виструнчилася молоденька червонувата липка. Аж не вірилося, що колись і ці деревця від старості матимуть велетенські дупла і такі ж гулясті стовбури.

Повернули на Іллінецький шлях. Я поглядав по обидва боки, пригадуючи свою попередню подорож цим прекрасним краєм. Тут збирав паперові витинанки, які ще десять років

Я і жінка моя

тому досить часто можна було зустріти у поселеннях поблизу Тульчина й Катеринополя, на Гайворонщині, біля Іллінця та Могилева-Подільського.

А ще згадалися села із розписаними хатами, особливо Демківка та Олександрівка, де, окрім розписів, стіни прикрашали своєрідні ліплення.

Тут-таки, при шляху, яким тепер їхали, жило багато гончарів, й у багатьох селах і донині живуть цікаві майстри.

Та є серед них особливий. І коли попереду замаячів знайомий поворот — я не витерпів, кажу колегам:

— А хочете побачити таке, що, скільки б не розповідав про нього, ви такого й не уявите?

У Жорнищі, що на Поділлі, проживає Олександр Дорофійович Ганжа. Невисокого зросту, спокійний, лагідний, мовчазний і роботящий. Тим, хто стрічав його, знайомився з ним, мабуть, і на думку не спадало, що бачить перед собою людину, здатну здивувати будь-кого. Небагато людей на той час бачили те, чим міг так вразити Олександр Дорофійович, але й ті, яким це вдавалося, чомусь не завжди привертали до нього свою увагу. Так уже повелося: люди шукають дива не там, де живуть. Важко навіть повірити: такому «звичайному» чоловікові можна аж позаздрити. «І що він такого робив? — запитують сусіди.— Горшки ліпив, добрі горшки, але й їх не святі ліплять! А решту робив так, як роблять усі хлібороби, хіба що ліпив ще й чудернацькі химери — отак, собі на втіху. Малював потроху то людей, то коней, то всяку всячину».

Однак шила в мішку не втаїш, пішла чутка поміж людей: щось цікаве є в Ганжевій хаті.

Почав я ту хату шукати. Знав лише прізвище господаря та в якім краї живе. І як уже там не було, скільки часу не зійшло, а одного літнього дня завітав до нього. Були тоді саме жнива. Заходжу в двір — за околотами не видно невеликого на зріст господаря, лиш бияк ціпа гулькає понад ними, поскрипує капиця, і чується раз по раз: «Туг-гук! Туг-гук!»

Він неговіркий. А роботи його, хоч і безслівно, розповідають чимало. Здебільшого, це речі для вжитку, скульптурні фігурки, іграшки, що здатні розважити й дорослих. Зроблені зі смаком, вони несуть велику естетичну насолоду — усе тут просто, дохідливо, змістовно й повчально.

Онде бабуся й дідусь дивляться на вас: здається, ось-ось мовлять вони щось дотепне. Зодягнені в гаптовані кожухи, і у всьому — багато взаємної схожості. «Це — я й жінка моя!» — каже, усміхаючись, майстер.

З добром настроєні одне до одного «Дядько-вусань та корова», «Півень-господар та курка-господиня».

...В хаті на полицях — безліч ліплень. І чого там тільки немає! А ось і великий з білої глини глек узявся в боки. То погруддя «Дядька-вусаня», а ось ще «Сулія-лев», онде — об'єднані в єдину скульптурну групу «Батько, мати

й син — горщики». Таких виробів багато, та й робити їх цікаво: спочатку витягується на гончарному крузі глечик чи горщик як основа, і на нього наліплюються деталі, аж доки глек або горщик не стане скульптурним витвором. Тут-таки скульптурні зображення сільських типів.

Усміхнений «Дядько-вусань» — автопортрет Олександра Дорофійовича. Невідповідність рис обличчя — збільшених брів, очей, носа й вусів, що напружено звисають у ритм до замкнених на поясі зменшених рук — не сприймається як аномалія, а як акцентування на основному — така довершена і пластична робота майстра.

Дуже часто Ганжа перед випалюванням доповнює такий малюнок дрібнішими деталями. Інколи розписує вохристими і білими ангобами-глинками.

Жодної з цих речей Олексій Дорофійович не виготовляв на продаж. Проте, як природжений митець, не міг не творити. Збував лише прості горщики, глеки, миски, кухлі, ринки. Миски розписував; нині в миснику зосталися дві з них — зі своєрідним, незвичайним малюнком, що трохи нагадує давні розписи подільських мисок. Ганжеві миски

Глек

Фрагмент розпису

червонуваті, без поливки, розписані темно-коричневим, окремими малюнками. Інколи — коричневим і чорним, майже однаковим за силою тону. Серед жорницьких гончарів (а їх перед Великою Вітчизняною війною тут було близько ста чоловік) Олександр Дорофійович виділяється своєю творчою манерою. Горщики його, завдяки нанесеним на них ліпленням, автопортретно схожі.

А от де вже майстра не впізнати — це в кольорових малюнках на папері. Ось грає кобзар, а двоє танцюристів пішли навприсядки. Біля них, серед дзвінкої зелені, пасеться синій кінь із чорною шиєю. Між фігурами вплетені кущики, на них — ягоди, як бджолині чарупки. Це лише один аркуш, але і його опис можна було б продовжити розповіддю про те, як своєрідно майстер трактує обличчя, про його метод «ув'язувати» композицію, про елементи, що зустрічаються у нього,— схожі на ті, що бачимо на кахлях західної частини Правобережної України...

Цей дар талановито відтворювати світ у розписах передався молодшому синові Олександра Дорофійовича — Степанові, артисту за фахом. Як і батько, він тонко відчуває колір і ліпить модель композиції з найраціональнішою простотою і водночас досконалістю.

...І цього разу ми застали господаря за роботою у дворі. Він швидко витер і без того чисті руки та й привітав нас із простотою, з якою вітаються дуже щирі люди.

Згодом ми зняли з полиць десятки ліплень, винесли на подвір'я і нумо фотографувати! Майстер приніс із горища декілька нових чималих витворів, і двір перетворився на справжній музей. Напевно, такого зібрання не бачили й у столичних експозиціях шановані митці!

До вечора переглядали ми по кілька разів кожну річ, та все «йой!» та «ой!».

Олександр Дорофійович узяв мого блокнота і намалював горшки, які створював його попередник Макар Вапелник. Зобразив фігурки, які той висаджував на покришки; музик, яких сам колись виліпив, а потім — схему своєї печі, де випалюються вироби.

— Це — моя піч!

— Мабуть, ваша піч дуже добра, що вироби так вдало випалені? — запитую.

У відповідь він підняв великого лева, оглянув його з усіх боків, постукав по ньому пальцем, наче ще раз хотів переконатися в тому, що глина добре випалена:

— З шістнадцяти літ я гончарюю, вже десять печей

пережив бо через п'ять-шість років треба копати нову. Це — як чоловік, у молодості наймiцніший...

Ми усміхнулися. Він глянув на нас добрими вдумливими очима і додав:

— Так, глина хоч і не жива, та коли до неї без розуму — зробить дурнем. Гончареві треба мати й силу. Он Вапелник міг із круга за один раз витягти глечика на три відра — сили він був неймовірної. Потім показує глечика того комусь із захожих і просить: «Усунь руку! Бач, мала твоя рука! Нема сили в тебе до цього горщика. Ти б тільки до половини дотяг, та й то брав би з грудки разів кілька, а тоді б ще другу фазу дотягував!» Тоді зробить до того горщика покришку, всадить на ній чоловічка і підпише біленькою глиною: «Робив Вапелник Макар».

Бувало, тільки в Жорнищах не менше десятка підвід на базар горщики відвозять. І не було такого базару, щоб із них залишилося більше третини. Продавали й у Іллінцях — за дванадцять кілометрів, а то — в Липівці, що за двадцять кілометрів. Від нас найближчі гончарні села — Копіївка, що за Дашевим кілометрів тридцять. Проте робили там в основному полив'яні миски. Білківські гончарі — кілометрів на п'ятдесят у бік Гайсина — робили всього потроху. А ще гончарювали аж на Браславщині, у Крещинцях, то ми у своїй окрузі були головними...

Прикро тоді стало, що цей самобутній майстер, котрий аж ніяк не поступається найвідомішим та найшанованішим, і витвори його — витворам із будь-яких зібрань світу, зовсім незнаний навіть мистецтвознавчими колами і не представлений у жодному музеї. А майстрові було багато літ, і руки його вже слухалися не так...

Того ж року, не відкладаючи, зробив перше повідомлення про талановитого народного умільця — гончаря й скульптора.

Згодом, публікуючи етюди про народних майстрів, детально розповів про творчість народного митця. І тут-таки повели з ним розмову перед телеглядачами про жорницький осередок гончарів, про майстра — попередника Ганжевого — Макара Вапелника.

Перед передачею привезли на телестудію глину, разом із редактором студії Гарінальдом Кіндратовичем Петриненком змайстрували гончарний круг, і, коли Олександр Дорофійович побачив такі знайомі йому необхідні матеріал та приладдя, куди й ділася його несміливість та скутість. Мова потекла жваво, він став показувати, як витягується глечик, як наносяться на нього брови, ніс та губи, як чіпляються

вушка та як він стає вже не посудиною, а скульптурним витвором.

Менше ніж за годину стояло кілька ще «теплих» од майстрових рук ліплень. Кожна маска на глекові відрізнялася від інших, проте всі дивилися на людей Ганжевими рисами обличчя, сприймали людей Ганжевою вдачею і дарували всерозуміючу посмішку доброти.

Передача ця транслювалася по інтербаченню, й мільйони людей відкрили для себе ще одного талановитого народного майстра. Це сталося тоді, коли йому було близько шести десятків літ... Втім, часто трапляється так, що вже на початку творчості вироби майстра народжуються як експонати до виставок. Зізрівши за десятки літ, вироби Олександра Дорофійовича становили значну, багату і цікаву добірку керамічних ліплень для будь-якого музею чи виставки.

Невдовзі колекцію Олександра Ганжі було експоновано в Москві, у виставочному залі Спілки художників СРСР. Від експоната до експоната проходили відвідувачі, й обличчя їх виповнювалися зосередженістю, повагою та гордістю за самовіддану працю народного митця. Творчість колгоспника з подільського села була високо оцінена у найвимогливішому виставочному залі країни.

Про Олександра Дорофійовича Ганжу заговорили мистецтвознавці, художники, журналісти й науковці.

За недовгий час спорожнів хатній музей Олександра Дорофійовича. Дирекція художніх виставок, художній фонд закупили велику кількість витворів митця. Тепер музеї республіки мають багато Ганжевих ліплень.

...Майже на кожному горбі подільського краю є жилка придатного для гончарного круга глею. Немає тут такого села, де б не жив гончар або кілька гончарів. Серед них є не лише ремісники, а й оригінальні творці. Саме їм належить рушійна сила цього промислу. Саме їм, бо вони творять, речі їх стають мистецькими виробами, а мистецтво живе вічно.

Літопис фарбами

Кілька літ тому разом із представниками Українського телебачення завітали ми до Житомирського обласного Будинку народної творчості. Готували чергову передачу «Народні таланти». В одному з віддалених сіл відвідали капелу бандуристів, зібрали новий цікавий матеріал про майстра народного декоративного розпису Марію Наумчук, побували на Житомирській фабриці сувенірів, де на той час працювала її послідовниця Марія Мужецька.

Збігло кілька заповнених інтенсивною роботою днів, ми вже збиралися від'їздити, коли мій давній знайомий — методист обласного Будинку народної творчості — дав прочитати автобіографію пенсіонера Черватюка. Ось її початок.

«Народився в серпні 1902 року в селі Топорище Володимирського району на Поліссі. Батьки — селяни-бідняки — невдовзі переїхали в сусіднє село Зубринці. Письменність моя — самоучок. Тоді в Зубринцях школи не було, до найближчої доводилося ходити через болота і поля, аж у Човнів. Батько й послав мене в школу, і я ходив туди — до снігу. Одягтися не було у віщо. Тож займався я, разом із чотирма старшими сестрами, малюванням і вишиванням».

«Цікавий,— міркую,— чоловік. Усе життя провів за малюванням. Та й небагато чоловіків уміють вишивати. Тут, на Поліссі, люди різнобічним талантом багаті».

Життя художника Трохима Денисовича Черватюка було дуже складним і незвичайним.

...Розповідає Черватюк неквапно — наче ще раз переживає своє життя. Я дивлюся на його обличчя, жести, і мені здається, що він усе відтворює не лише в пам'яті, а й зримо — неначе малює епічне полотно, котре починається у важкий дореволюційний час на далекому, закинутому в болотах

хуторі і продовжується сьогодні ось тут, в обласному центрі, де з вікон квартири Черватюка видно простору площу міста.

— Як же ви самотужки грамоту здобували? — запитую.

— Спочатку сестри підказували, що знали, а потім сам. Пас корову і учився писати. Паперу дістати було ні за що й ніде, а батько дуже грамоту поважав, мав чимало книг, то я їх усі списав на чистих полях. А де поля чистого зоставалося більше — там малював.

Часом приплескаю куряву долонею і малюю пальцем, ще приплескаю — і починаю заново. Я міркував так: що більше писатиму — грамотніший буду, що більше малюватиму — легше вдаватися буде.

Писати заради грамоти не переставав до тридцяти літ. Із малюванням мусив зупинитися набагато раніше. Сестри повиходили заміж, а батьки померли. Зостався я на бідняцькім господарстві сам.

Та в той тяжкий час прийшла велика радість і на наш хутір: прогнали панів. Вирішив я одружитися та й почати нове життя.

Зійшлося кілька бідняцьких родин і нумо в селі нове впроваджувати. Із молодих я єдиний на хуторі грамоту знав — мене й обрали секретарем сільської Ради. Тут я до стінної газети своє вміння приклав: малював на куркулів карикатури.

1932 року організували ми колгосп. З лікнепу прийшли грамотніші, і я пішов бригадиром у поле. Малювання покинув зовсім, став свою грамотність підвищувати, учився жити по-новому. Так пройшло кілька літ, і мене знову направили до сільської Ради. За певний час став тут головою. Навколо Зубринець було багато маленьких хуторів. Заходилися ми зносити старі халупи на хуторах і будувати нові хати. Швидко прийшов до нас достаток, із гучномовця в центрі села линули пісні, повсюдно працювали звеселілі люди.

«Ну,— міркую,— час уже повертатися до улюбленої справи, буду малювати нове село».

Аж тут гучномовець сповістив, що на нас напали німці.

Я займався евакуацією населення та колгоспного майна. Коли мав відправити останній загін, ворог оточив наше село. Звірячу розправу вчинили фашисти. Усіх чоловіків, що не встигли уникнути зустрічі з ними, розстріляли. Я встиг дійти до лісу. Звідтіля й побачив, як палають моя і сусідська хати.

Невдовзі ми організували партизанський загін. Тепер уже палали німецькі склади. Ми як могли наближали час звільнення.

Вечір у сім’ї на Поліссі. 1917 р.

Багато днів провів я в болотах і снігах. У моїй уяві спливали картини-спогади мирної праці, страшні лихоліття війни, героїчні будні партизан. «Як скінчиться війна,— думав,— про все це розповім на своїх полотнах». Я ще не знав, якими фарбами буду писати, який інструмент потрібен, але твердо був переконаний, що усе це змалюю.

І ось прийшли фронтовики. Ми разом звільнили село, та що ж за село без осель. Лиш поодинокі люди верталися на попелище. Потрібно було починати усе заново. Мене залишили на відбудові села. Обрали головою колгоспу імені 13-річчя Робітничо-Селянської Червоної Армії. Того села, де я вивчав перші літери. По закінченні війни я не знав спокою ані вдень ні вночі — адже тил наш був другим фронтом, і нам — небагатьом колгоспникам, які зосталися тут,— потрібно було замінювати всіх тих, хто бив ворога.

Нарешті жадана Перемога! Я їду в рідні Зубринці, будую нову хату і вже бачу на її стінах свої картини. Та... мене посилають на курси підвищення кваліфікації, і я повертаюся з них бухгалтером сільського споживчого товариства. Робота для мене нова. Та й тоді, коли мені було вже за п’ятдесят

років, я продовжував займатися самоосвітою, адже наше господарство зростало й міцніло рік у рік.

Згодом я перейшов бухгалтером до Житомирської райсільгосптехніки. Згадалося мені, як у колгоспній артілі, де я головував, з'явився перший трактор, як біг я поруч нього, піднявши високо вгору шапку: «Ура! Хазяйнувати будемо з технікою!»

А тепер щодень із двору об'єднання виходили на поля десятки й сотні різних машин...

«І це змалюю в своїх картинах,— вирішив я.— Хай уже вийду на пенсію, а в житті своєму я бачив багато, все це торкалося мене...»

Накупив полотна, зробив підрамники, розклав пензлики, розпитав про все і навіть рамочки для майбутніх картин зумів зробити.

Провели мене на відпочинок. Сів я перед першим полотном. Із чого розпочати?

Задумав намалювати картини із життя свого Полісся. Потім показати, як починалося нове. А тоді перемалювати до кінця життя все, що є тепер.

— Отже, виходить, вперше до полотна ви сіли шістдесятилітнім?

— У шістдесят два роки,— уточнює Трохим Денисович.— Бо лиш розклав я фарби, як тяжко захворів. Мабуть, усі недуги, яким було ніколи через мою заклопотаність доступитися до мене, прийшли тоді, коли я сів, склавши руки,— напівжартома-напівусерйоз мовив він.— Добре, що в нас лікування безплатне, бо ж два роки біля мене турбувалися лікарі. А коли я з ними розпрощався, тоді вже й пішов у художники.

Найперша моя картина — «Поліська техніка». Товче баба у ступі убогий свій урожай. Усе робила руками, а ось тут — трохи «техніки». Це — спомин мого дитинства.

А друга картина — «На заробітки до куркуля». Сама назва вже про все розказує. Відчути те ви, молоді, не в змозі, а мені й тепер страшні спомини од того ходіння.

Щира безпосередність, природжена спостережливість, вдумлива натура художника — усе це ще більше організовує картини Трохима Денисовича.

В хаті Черватюка — ціла картинна галерея, зібрана за кілька літ. Довго нагромаджувалися почуття художника і так щедро виливаються тепер на полотна.

У багатьох роботах народних художників спостерігається

Гості з Грузії в колгоспі на Україні

звертання до історії, традиційних сюжетів — так в музейних експозиціях часто зустрічаємо «Козаків-Мамаїв», «Змієборців», «Наталок Полтавок». А скільки у музеях «Кармалюків», «Гонт», «Максимів Залізняків», «Богданів»!

Сідав хлібороб із пензликами в руках до виструганої дощечки або натягнутого на підрамник полотна і зображував те, що бачив довкола себе або уявляв. Тому й малював і свій двір та хату, і білих лебедів, що плавали перед палацом.

Згадалось, як біля однієї з подібних картин із лебедями, що висіла в музеї, зупинились школярі.

— У моєї бабусі,— каже один,— теж лебеді намальовані. Й укріплення. Мама казала, що картину треба викинути, бо це — поганий смак, і вона ні про що не розповідає.

Шкода, що мати нашого школяра не поцікавилася історією народного живопису. Добре, що син її прийшов у музей. Треба було бачити його обличчя, коли він почув про «Лебедів».

...Писання «Лебедів і замку» сягає у віки, коли палаци-фортеці оточували водними бар'єрами — здебільшого були то загачені річки. За мирного часу на тих озерах плавали лебеді — символ родини. Фортеця — то надія на захист,

символ незламності. От і поєднав народ два символи воєдино і мав їх майже в кожній хаті.

Коли фортеці почали втрачати своє стратегічне значення, зазнає змін і картина. Близько двох століть тому в країні поширилося нове дерево — пірамідальна тополя, завезена з Італії через Крим. Згадаймо, як оспівали нове дерево О. Пушкін і Т. Шевченко. І на картині народного художника ми бачимо в цей час руїни замку (їх навіть штучно створювали у парках, наприклад, білоцерківській «Олександрії»), навколо тих руїн — тополі й лебеді, природа і люди.

Є зображення такого палацу й у Черватюка, але в нього воно сповнене конкретного історичного значення: в укріпленні, що зображено на передньому плані, служив полководець М. І. Кутузов, а палац — символ конкретного старовинного міста із уже забутою нині назвою Горошок.

У Черватюка що не картина — історія. Дивлюся на зображення «Вечорниць», намагаюся уявити тодішнє село. Ні школи, ні клубу, ні бібліотеки; єдина нагода спілкування людей у вільний від роботи час — прийти на ці «посиденьки». Проте робота заходила й сюди. Тут-таки пряли, ткали, вишивали.

Ось велика картина Трохима Денисовича «Атака бригади Котовського». В основі картини — дійсний факт. Ворог застав бійців Котовського за відпочинком біля річки. Та глибока переконаність червоних у правоті своєї справи, ненависть бійців до визискувачів — усе це надало сил, і воїни не лише відбили напад, але й самі перейшли в атаку. На полотні зафіксовано момент нападу ворогів, проте кожен одразу переконується, що котовці в бою переможуть. Віра автора картини, яка переконує і глядача, чітко виявляється у відтворенні образів наших бійців. Сповнені бойового запалу, звитяги й героїки, обличчя котовців не залишають сумнівів у їхній перемозі.

Серед робіт Трохима Денисовича Черватюка, що відображають період Великої Вітчизняної війни,— «Звіряча розправа німецьких окупантів у селі Зубринцях». Горять хати, гинуть люди...

А ось картини партизанського життя, солдатські будні.

На окремій стіні хати Трохима Денисовича — галерея сьогоднішнього дня. Тут для порівняння картина «Весілля селянина 1917 року». Поруч — полотно «Золоте весілля колгоспника». На першій картині — вбога хатина, у порожній двір входять молоді; на другій картині — ті ж молоді через п'ятдесят літ... Новий будинок, нове село, у дворі —

автомашина і квіти полум'яніють — розповідають про красу сьогоднішнього дня. Люди — підтягнуті, з ясними обличчями, зі спокійною впевненістю у завтрашньому дні — живуть, творять у цьому дворі, селі, країні.

Багато прекрасного бачить у нинішньому житті спостережливе око народного митця. Який узагальнюючий образ у картині «Гості з Грузії в колгоспників на Україні»! Тема достатку, дружби народів, народження нового і збереження традицій... Здається, дві пісні — грузинська і українська — звучать в унісон — співають величальну Країні Рад.

Завершивши основний цикл своїх задумів, Трохим Денисович Черватюк вперше виставив свої роботи на Республіканській виставці майстрів народного мистецтва, що була присвячена 50-річчю утворення СРСР.

За картину «Золоте весілля колгоспника», де подружнє життя символізує піввіковий ювілей колгоспної держави, за цей оптимістичний світ, пройнятий пафосом нового життя, Трохим Денисович Черватюк був удостоєний медалі. Так був заслужено відзначений твір, що утверджує нове, твір — шана тим, хто піввіку віддав праці для створення нового. Отже, велике бажання творити, творити, пізнавши життя, здійснити ніколи не пізно.

Невдовзі виступав Трохим Денисович по українському телебаченню. Він звернувся до молодих талантів.

— Я радий,— сказав майстер, якому пішов восьмий десяток літ,— що так багато із вас беруть пензля до рук, що ви починаєте творити молодими. Цінуйте і оспівуйте народне життя!

Веселинівські майстрині

Якщо ви будете їхати з Баришівки на Переяслав-Хмельницький, то помітите багато незвичайного.

Вже мало таких місць, де не в музеї, а просто над ставочком стоїть кам'яна баба, немов дивується таким швидким змінам за шістдесят літ, супроти тисячі літ від її роду. На полі маячать вітряки, дбайливо відремонтовані колгоспниками,— спогад про важкі часи, коли сюди з усіх боків топтали стежечки не допитливі теперішні туристи, а згорблені від важкої праці хлібороби цього багатого краю. Несли вони невеликі клумаки й зі страхом думали, що до нового врожаю ще багато днів...

Здебільшого про все це тепер дізнаються у музеях. Із тутешніх місць чимало пам'яток старовини завезено до Переяслав-Хмельницького музею просто неба.

Дорогою туди ви перетнете широкий полтавський тракт, проминете два невеликих поселення і лише прочитаєте назву наступного — Веселинівка,— обов'язково зупинитеся.

Ніхто не проїжджає повз хату веселої баби Ганни Бойко. Їй уже багато літ, а вона лише недавно пішла на спочинок. Часто навідується на ферму, де працювала, оглядає доїльні апарати: «Шкода, що не така вже швидка, а то із цією машиною ще б позмагалася!»

Згодом повертається до своєї хати, але і тут баба не старіє душею.

Як тільки прибере перший морозець квіти з її двору, вона повиносить із хати свої, «вічні» — з паперу, тканини, синтетики. Сотні й сотні різноколірних квіточок веселими букетами стануть од дверей до воріт, заповнять усе подвір'я. А щоб розквітлому двору надати ще й затишку, Ганна Максимівна обведе його тиночком, заставить його фанерками, картонками, а на них наклеїть мальовані аркуші.

Як будете з цікавості про все це допитуватися — баба пригостить вас насінням, щоб більше сприймали, ніж говорили, візьметься в боки, ще лагідніше усміхнеться і сама запитає:

— Сподобалося?

— Так!

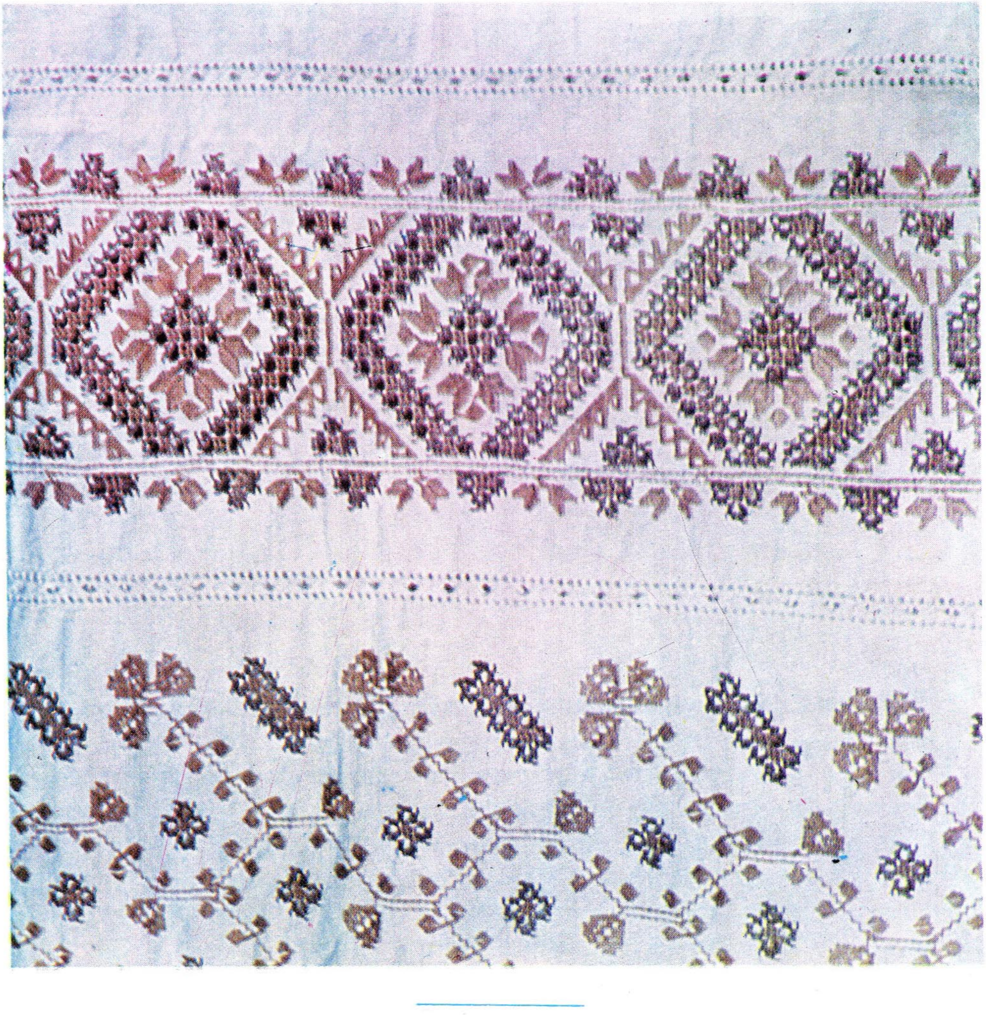
— То й дивися! — скаже баба Галя, як зовуть її веселинівці. Лиш настроїв фотоапарат, а назустріч господиня.

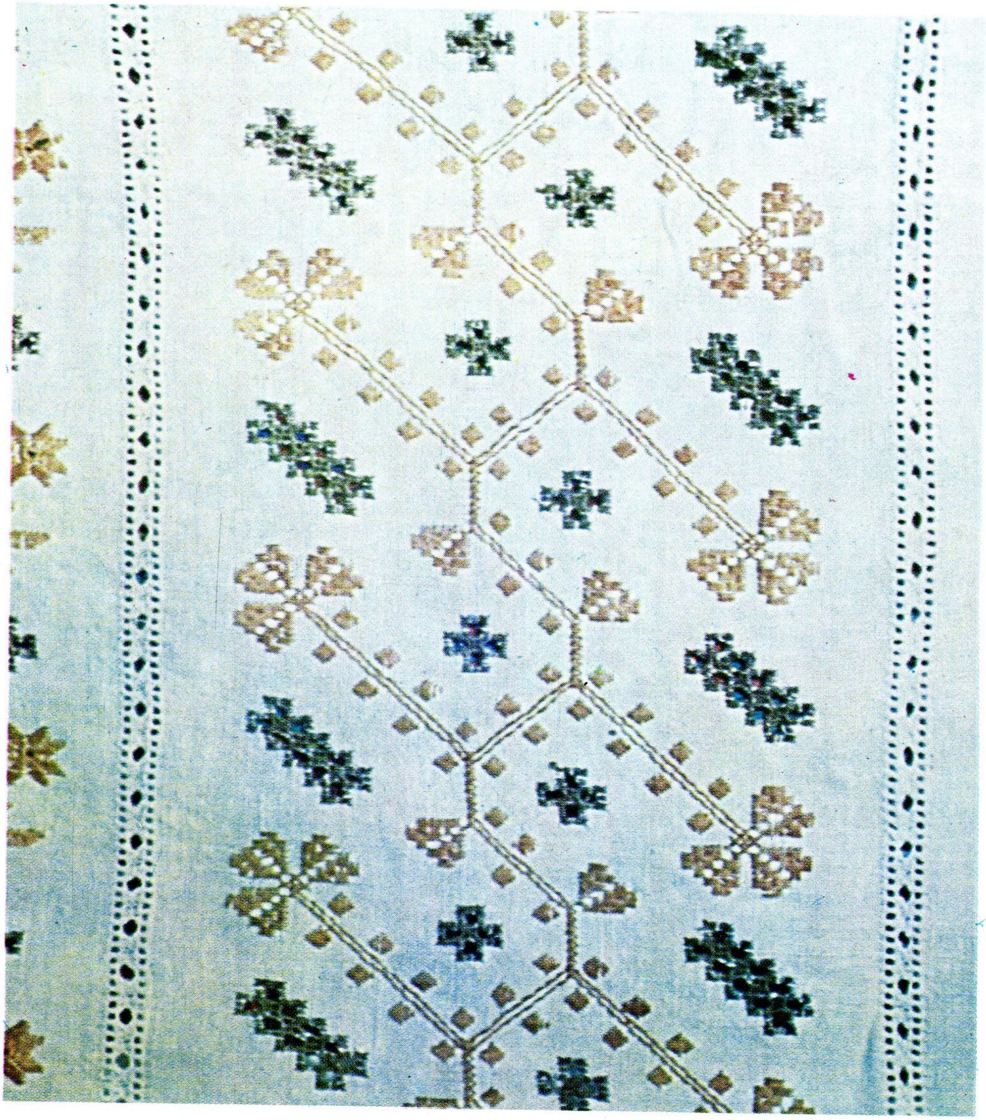
— Знімай,— каже,— знімай! Тут усі знімають! І з Києва були, і з Москви, і ще були — уже й не вимовлю.

Стала гордовито і сміється.

— Я й вас зафотографую,— кажу їй.

Рушник (фрагмент)

Скатертина (фрагмент)

— Коли хочеш — можна. Кажи, де мені стати, тільки роби добре, бо я вже стара,— і сміється-сміється...

Чи не завдяки зустрічам, які влаштовує баба Галя, перейменували нещодавно на Веселинівку колишнє село Скопці?..

Я завітав у село до іншої бабусі — Ганни Дериболот, найстарішої на селі народної майстрині. Ганні Федорівні уже багато літ. Але й вона — веселинівської вдачі. Зустрічає мене усмішкою, відкладає газету:

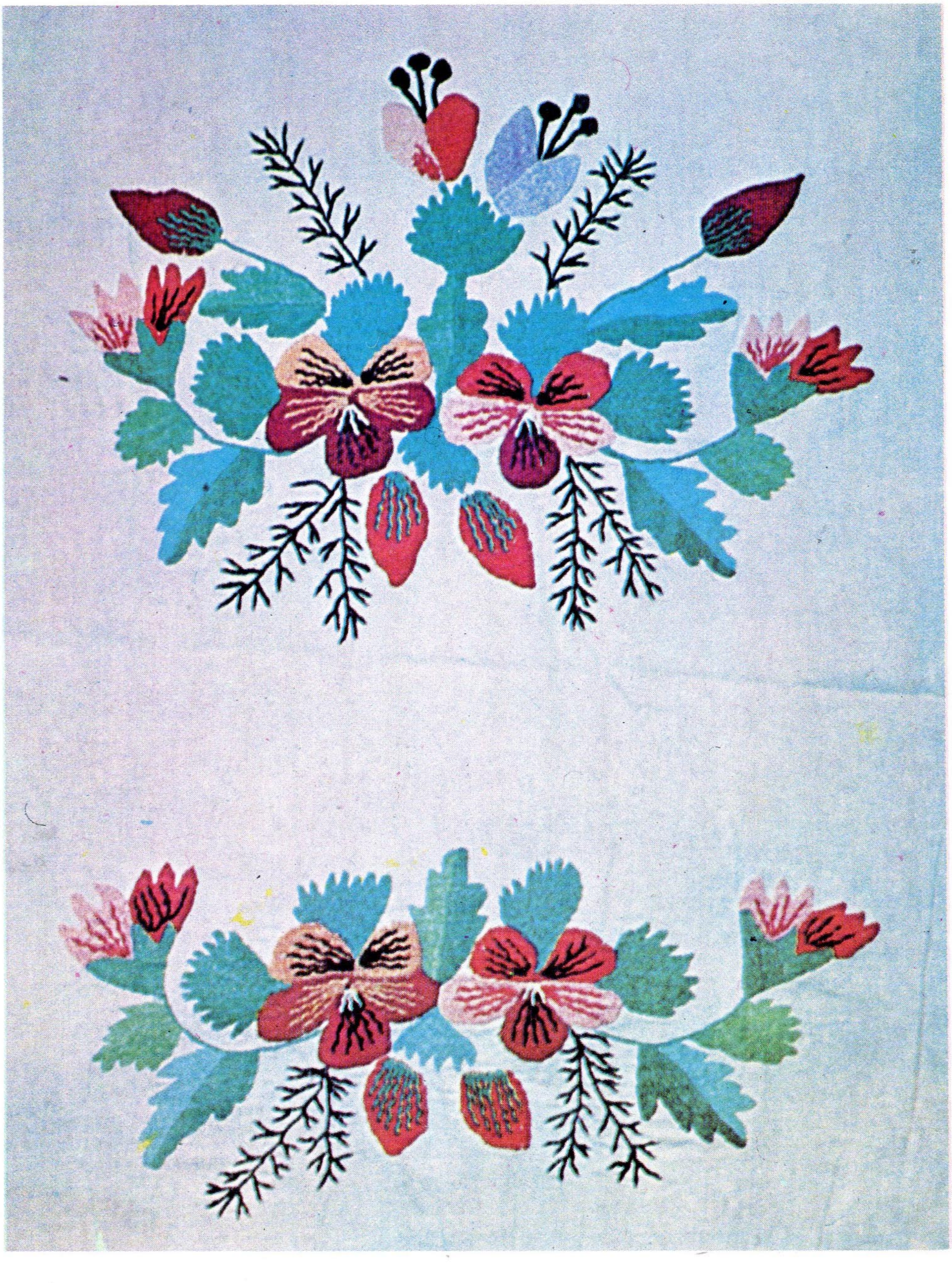

Рушник (фрагмент)

— Це,— каже,— новин набираюся, буду дітям по вечері розповідати. А ви сідайте, можете щось додати до них.

Може, Ганна Федорівна не так бігає, як баба Галя, бо й літами старша, і за вдачею стриманіша, проте ніяких скарг хоч на віку доводилось їй по-всякому. Розповідає просто, стримано.

— Колись ми були дуже бідними. Мій чоловік із тієї, першої війни калікою повернувся. Сім'я — велика, хата ж —

Квіти

Веселинівські візерунки

дуже маленька, та й то нічого було в ній поставити. А тепер — гляньте, яка заможна наша хата!

Вся хата Ганни Федорівни прикрашена рушниками: і у вітальні, й у світлиці висять витонченої роботи білі, шиті ніжно-коричневим рушники. Найкращим рушником дбайливо обрамлено великий портрет Ілліча.

На столі — вишивана скатертина. Біля ніжок — виткані килимки. На долівці — смугасті ряднини. До всього цього доклада вміння Ганна Федорівна. Вона ж навчила вишиванню своїх дочок — Ганну та Зінаїду.

Із села вийшло багато народних майстринь. Писали картинки, розписували хати, ткали килими, вишивали. Ще до Жовтневої революції власниця трьох економій, людина поміркованих поглядів Семиградова вирішила об'єднати майстрів. Спочатку вона зібрала вишивальниць. Серед них була й Ганна Федорівна та її молодша сестра. Про те Ганна Федорівна розповідає-згадує так:

— Зійшлося нас кілька чоловік гадаємо: що потрібно від нас Семиградовші, якого їй зиску треба? А вона роздала нам полотно і заходилася показувати, як вишивати золотом!.. У нас вишивало людей чимало, проте золоту нитку не клали. Тоді стали ми показувати їй, як краще. Вона вже у багатьох селах переймала гарне шитво, зважила й на наше. Людиною була розумною — що революція йде, розповіла, згодом розділила між нами частину своєї землі — дісталося й мені. Проте нашою працею, нашим шитвом користалася.

Згодом питає, чи вміє хто з нас ткати і хто б міг верстати зробити. Мій батько та сусіда зробили їй п'ять верстатів. «А хто вміє малювати килимки,— запитує,— щоб із цвіту скласти узор?» Я згадала, що Ганна Шостакова гарні подушки малює. Вона й принесла зразки, мальовані на папері. По них Наталка Вовк виткала перші килимки. Гарно малювала й Параска Власенко.

Прийшла Велика Жовтнева соціалістична революція. Семиградовша покинула село, а ми створили свою майстерню. З того часу наша родина стала виготовляти найбільше виробів.

Так завдяки збігові обставин зійшлися в єдину артіль нині видатні народні майтрині Ганна Шостак-Собачко, Наталка Вовк, Параска Власенко.

Порівняно з цими майстрами Ганна Федорівна Дериболот залишилася менш відомою. Зате талант її немов помножився і повністю розкрився у роботах старшої доньки — Ганни

Рушник (фрагмент)

Юхимівни, яка змалку вишивала й іще дівчам пішла до артілі.

Спочатку, як і всі майстри-односельці, Ганна разом із матір'ю та молодшою сестрою Зінаїдою вишивала краватки, скатертини, чоловічі сорочки. А потім, спостерігаючи за роботою Наталі Вовк, і собі сіла за верстат. З тих пір і донині рука Ганни Юхимівни майже щоденно снує перебори.

Восени 1935 року Ганну Юхимівну як молоду талановиту ткалю запросили до Києва. У дев'ятнадцятому лаврському корпусі, колишньому монастирському готелі, зібралися з усіх країв талановиті народні майстри. Вони готувалися до Першої Всеукраїнської республіканської виставки народного мистецтва.

Сюди ж приїхали Ганна Шостак-Собачко, Наталя Вовк, Параска Власенко. Серед багатьох видатних майстрів майстрині зі Скопців виділялися своїми нестримними пошуками нового, водночас не відриваючись і від традиційного. «Букети» Параски Власенко квітли великим червоним цвітом. Наталя Вовк у складних переборах знаходила нові ткацькі технічні ритми.

Ганна Дериболот почала з того, що зіткала тридцять шість оригінальних килимів, а тоді мереживом з'єднала їх у велике полотно. Потім створила три окремих килимки: «Праля», «Ткаля», «Гончар».

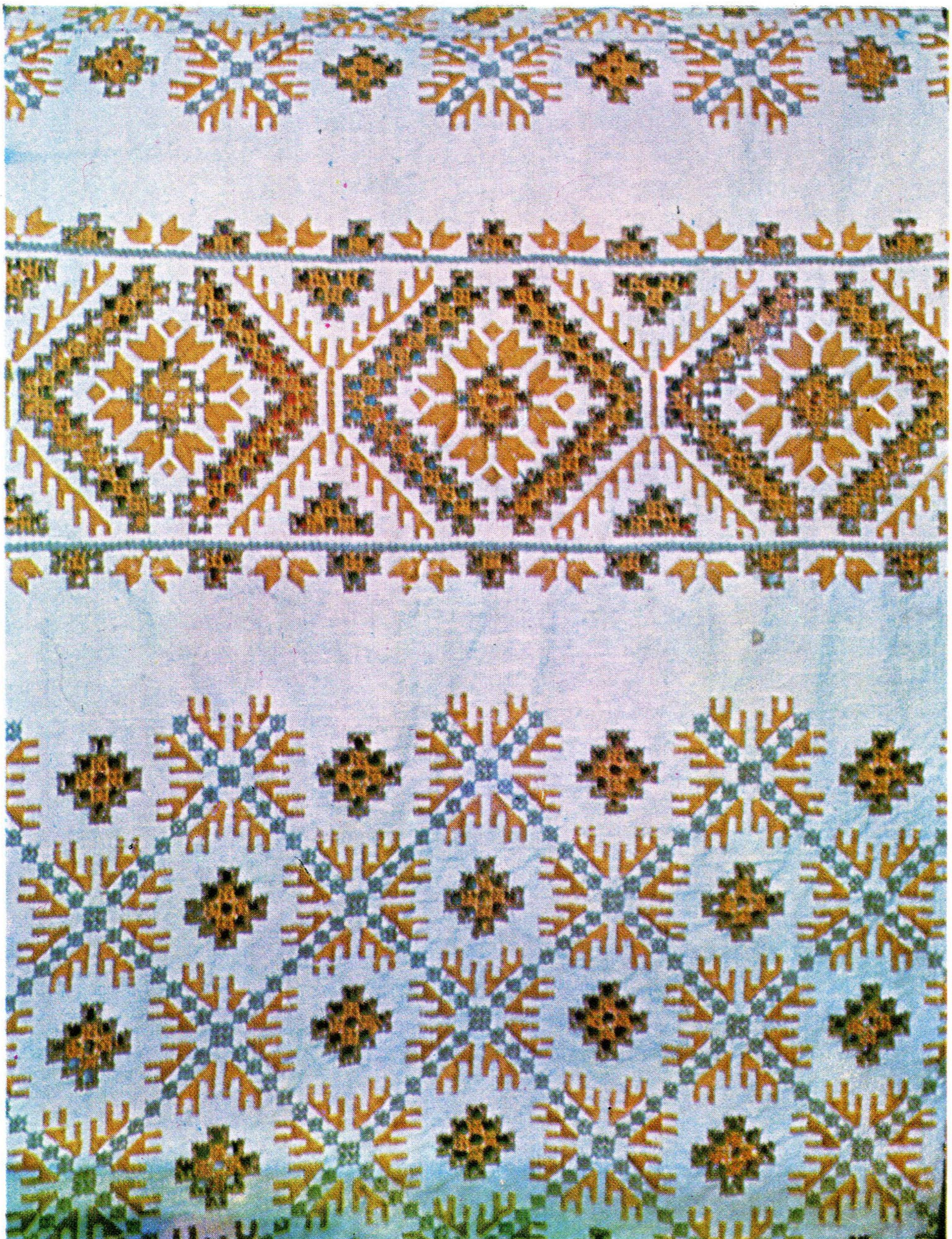
Для Всесоюзної виставки 1936 року в Москві Ганна Юхимівна виткала тематичний килимок, на якому зобразила піонерський загін. На цій же виставці було експоновано найкращий твір з доробку майстрині — килим-портрет «Володимир Ілліч Ленін».

За свою працю Ганна Юхимівна була премійована і одержала багато відзнак.

Повернувшись у рідне село, вже без Наталі Вовк та Параски Власенко, які залишилися працювати у новоствореній київській школі народних майстрів, та Ганни Шостак-Собачко, котра була запрошена до Москви, Ганна Юхимівна очолила скопівський артільний осередок народних майстрів. І хоч тоді в них не було таких великих верстатів, як у Києві (там Ганні Юхимівні довелося працювати на тримісному, де праворуч і ліворуч на переборі сиділи її помічники), на невеликих, метрових, вони ткали веселкові килими, що набули в окрузі та за її межами великої популярності.

Молодша сестра Ганни Юхимівни — Зінаїда усе життя не випускає із рук голки. Розстелить перед собою велике біле полотно і визначає, яким йому бути. Коли намітить скатертину — «роззначить» та й сідає за вишивання. На довгому полотні лягають візерунки майбутніх рушників.

Орнамент Зінаїда Юхимівна створює водночас із вишиванням. Іноді, щоб досягти більшої прозорості, прорізає тканину, однак виріб при цьому не втрачає своєї цільності, єдності.

Рушник (фрагмент)

Лише на час війни припинила улюблену справу Зінаїда Юхимівна. В повоєнний час працювала комірником у колгоспі, та лиш повернулися чоловіки з фронту — знову пішла в артіль: цього разу вже бригадиром.

У всій республіці відомі їх вироби. Багато самодіяльних та професійних митців одягали їхні «чумачки», «гуцулки», «українки», в багатьох оселях створювали затишок їхні скатертини, багатьом гостям дарувалися їхні рушники.

Згодом веселинівська артіль влилася у велике об'єднання — Баришівську фабрику художніх промислів.

Сестри Дериболот здобули там велику шану і визнання. Й лише недавно, коли їм обом перейшло вже за шістдесят, їх провели на заслужений відпочинок.

Наближаючись до свого дев'яностоліття, Ганна Федорівна Дериболот разом із своїми доньками обговорюють нові задуми і здійснюють їх.

Нещодавно сестер — за їх активне творче життя, участь у передачах телебачення, виставках — нагороджено Почесною грамотою обласного Будинку народної творчості.

Є в них і свої послідовники, котрі продовжують життя веселинівським візерункам на Баришівській фабриці художніх промислів.

Коли я від'їздив із Веселинівки, біля сільської Ради відбувалася урочиста церемонія комсомольського весілля. Молодих саме зустрічали хлібом-сіллю. З-під високого короваю білою доріжкою простелився рушник. Я впізнав у ньому візерунок родини Дериболот.

Крапочка до крапочки

Навдивовижу прямий шлях від Краснограда до Харкова. Дві-три балки, обабіч небагато сіл. Де-не-де переліски, і лише від Карачівки ліси частішають і займають значне місце на виднокрузі.

Як читаєш про життя колишніх слобожан, то здається, що було все те дуже давно. Тут народився Рєпін і звідси вирушав у свої перші мандри, залишивши нам багато малюнків тодішніх типів селян. У теперішніх — очі веселіші й наче розкриті ширше, і чоло здається вищим, й постать стрункішою. Жваві тут люди, майстровиті.

Саме на половині того шляху, поза селом Станичним, є колишній хутір Явдокимівка. Він зрушив поближче до великого шляху і гарно упорядкованого сільського центру. Поселення об'єднались. Тут свій порядок, велика нова школа, свої зручності й надзвичайно гарна природа — суцільний великий квітник, а в нім клопочуться люди-бджоли, десь відлітають по науку, а потім з'являються знову сюди. Здається, що тут ніхто ніколи не помирає.

Та в роки війни за цей шматочок нашої землі полягло багато людей. Визволяли рідну землю радянські воїни...

Пішов із ними далі і явдокимівський юнак — Кость Лисокобилка. Не мав ще солдатського віку, та хотів замінити хоч одного з тих, що прийшли аж з-під Москви і назавжди залишилися тут.

Довго мати виглядала свого красеня, а коли обняла, то й не повірила: високий, смаглявий і з вусом. «Яку дитину лихо зростило!» Нікому й сльози не показала, так її гордощі взяли... А він усміхається все. Два-три кроки — і всю хату пройшов.

Сусіди зійшлись, жартують: «Такий знав, що швидко перемогу принесе. А ми казали, що малий воювати!»

Потім ще служив у армії — вже під спокійним небом, на

Вітчизни знамено

Крайній Півночі. Коли демобілізувався, продовжив навчання, працював обліковцем, бухгалтером.

Якось співробітник розповів про Чорноморське узбережжя, південні красоти. Не став довго роздумувати, заглядати в довідники, повірив чоловікові й гайда назустріч сонцю!

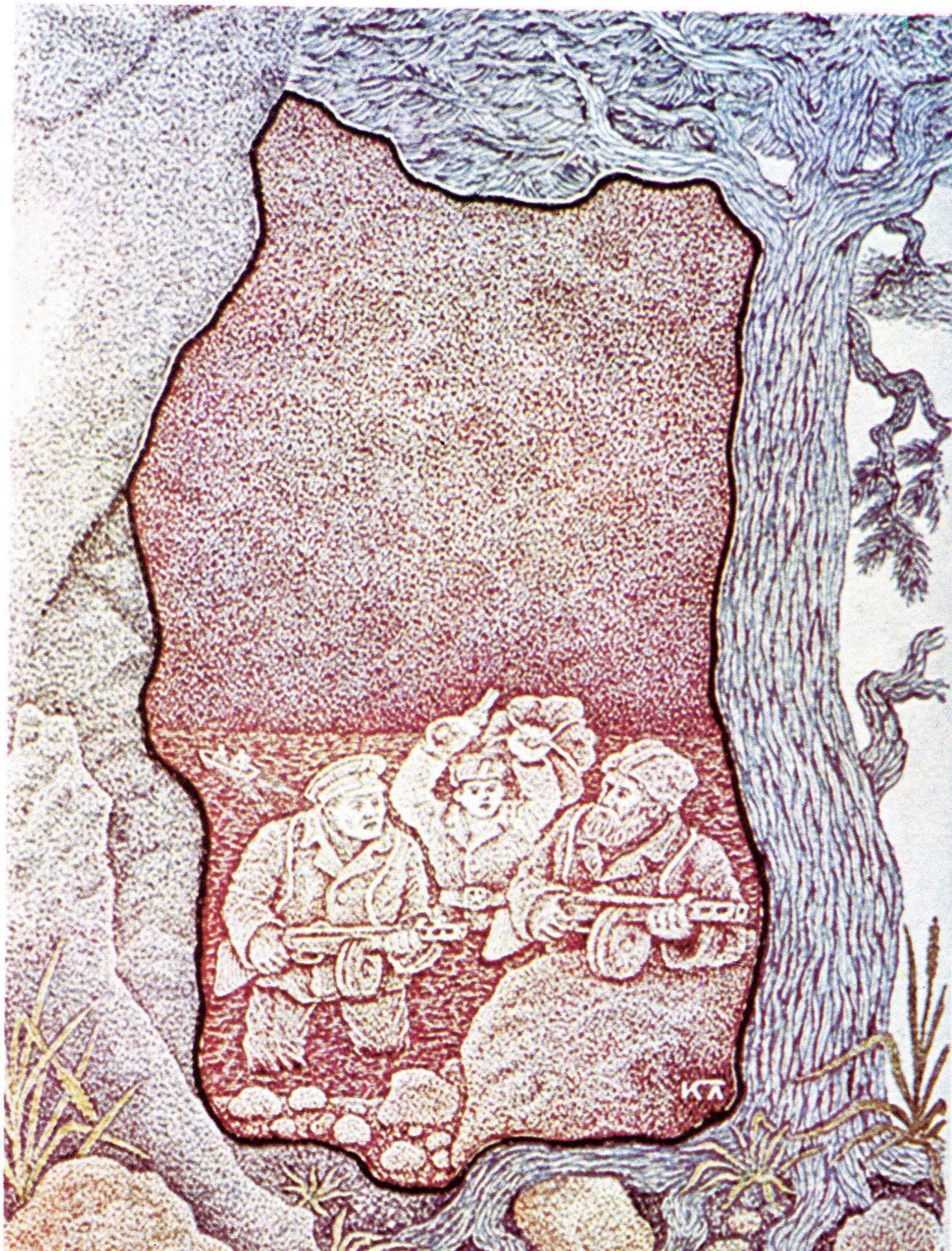
Поселився в Ялті, у тім будинку, де мешкав Степан Руданський.

Високо, на горі, за кількома сотнями східців, гранітний пам'ятник поетові Степану Руданському. Відвідавши його могилу, Кость Терентійович вирішив змалювати її. Він уже кілька разів сідав за малювання,— з кожним днем його все більше й більше вабив малюнок. Та як малювати? Ось мати просто робила. Брала голку, нитку, лічила крапки на тканині, вони ставали кольоровими. Почепив на стіну вишивання, і здалось, що воно все не нитками вишиване, а з дрібненьких крапочок і рисочок складається. А якби оті рисочки пером ставити?.. І що зобразити, кого? Могилу Руданського, будинок, де жив Чехов?

Вирішив намалювати насамперед портрети двох великих письменників, яким була близька Ялта,— М. Горького і А. Чехова. Багато попрацював — і малюнки вдалися.

Усім подобалися малюнки Костя Терентійовича. Лише він сам був невдоволений.

Багато умільців малюють квіти. Спробував і він. Згодом квіти увійшли в пейзаж. І вже могила Руданського —

Партизани в Криму

Портрет фронтовика

заквітчаний пейзаж. У кипарисів — розквітлі шишечки, рослинність навколо заплелася, мов барвінком устелилася, листочки на кущах і деревах, мов колосочки, припали один до одного.

Згодом рисочки, які були основою техніки його малюнка, зникли, замінилися крапочками. Він став дедалі більше опановувати й розвивати можливості такої техніки, все більше й більше вірив у віднайдену крапочку. Малюнок за її допомогою давав змогу осягати не лише поверхню зображуваного, а проникати і в його зміст. Крім того,

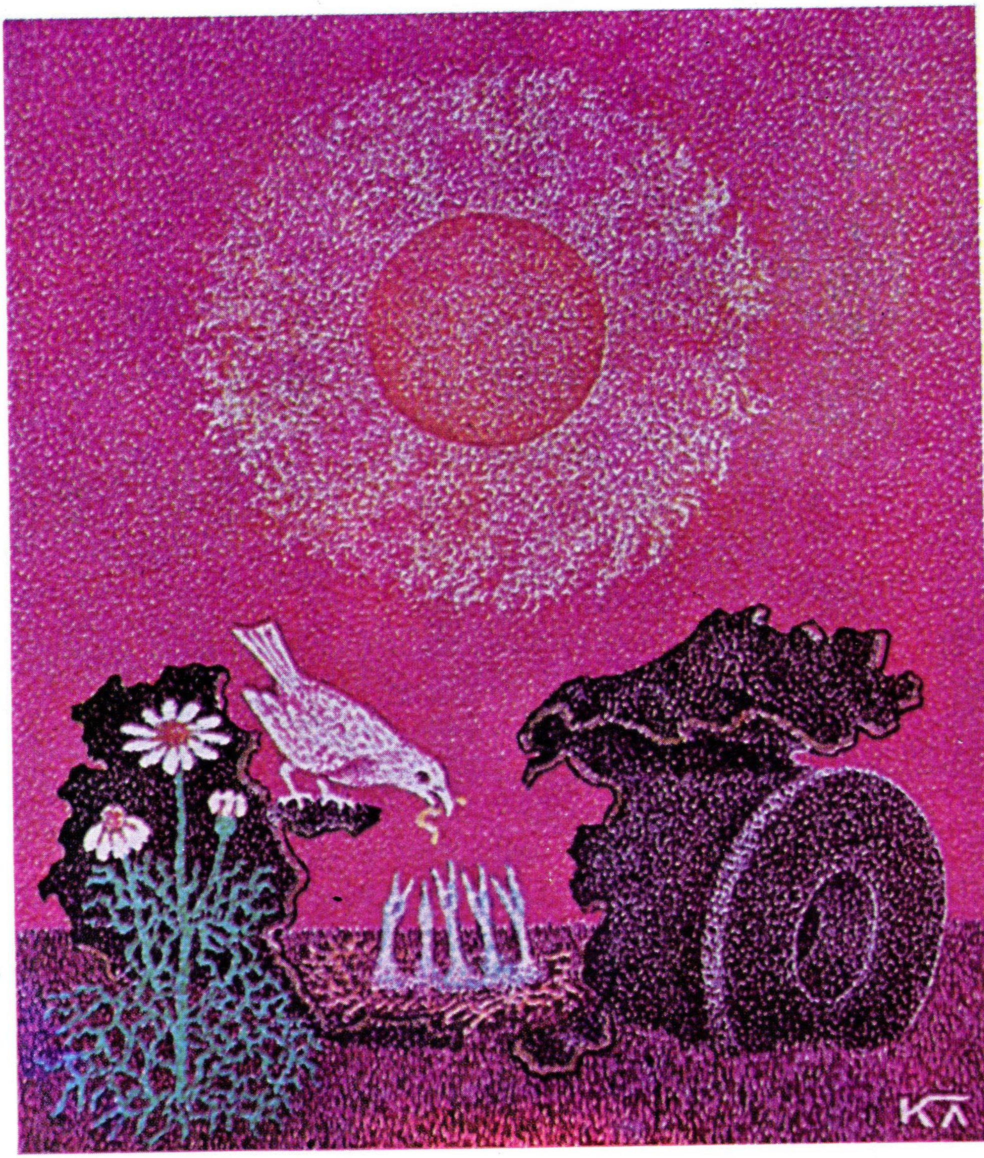

Космічна фантазія

таке зображення дозволяло плавно «переходити» від одного предмета до іншого, не наголошуючи, але і не руйнуючи, не «змазуючи» контуру. Такий малюнок розширював обрії простору, давав можливість загострити потрібну увагу на тональності, на тонкій «вібрації» кольору.

За кілька років Кость Терентійович досяг значної майстер-

Мир

ності. Кожен аркуш його стає цікавим самобутнім твором. Тематика робіт різножанрова: портрети, пейзажі, станкові сюжетні композиції, декоративні заставки, екслібриси, натюрморти.

Помешкання майстра-графіка нагадує творчу майстерню: усе підпорядковане тому, щоб у будь-яку хвилину продовжити розпочату роботу. Великий стіл, на ньому у спеціальному пристрої вмонтовано пляшечки туші всіх кольорів, які випускає наша промисловість.

Із цих основних відкритих кольорів майстер складає за своїм рецептом понад чотири десятки різних відтінків. Саме це дозволяє митцеві досягати пастельних тонів і найтонших нюансів кольорових сполучень.

У кольорі Кость Терентійович працює недавно, але уже створив цікаві композиції, зокрема в роботах, присвячених сторіччю від дня народження Володимира Ілліча Леніна, півстолітньому ювілею нашої держави, «космічній фантазії», ряд пейзажів та ілюстрацій до творів Лесі Українки, в ліричних мініатюрах.

Коли розглядаєш будь-яку роботу Костя Терентійовича, важко повірити, що таких складних робіт можна виконати кілька десятків на рік, але треба знати одержимість цієї людини, її працездатність. Ніщо, навіть хвороба, не відриває майстра від роботи.

Заходьте у будь-який час: з-за столу підведеться високий чоловік, щиро всміхнеться, і ви почуєте:

— Радий мати гостей! А я ось трошки працюю.

«Трошки» для цієї скромної людини означає: постійно, але ця постійна праця ніколи не заслоняє від нього людей.

«Курортная газета» Криму регулярно добирає малюнки майстра. Він сам пише до них чи то коментар, чи якусь історичну інформацію, а чи й просто зазначить, де змалював цей сучасний пейзаж.

Незадовго після того, як Кость Терентійович виступав по республіканському телебаченню, ми прочитали у «Комсомольской правде» статтю, яка засвідчила, що творчість Костя Терентійовича Лисокобилки стала відомою і шанованою за межами республіки. Приємно, що перші роботи майстра побували на виставці у столиці нашої республіки і дістали багато заслужених відзнак.

Кримський сувенір

Він хотів бути музикантом. І тепер не забуває про свій улюблений інструмент: закине за плече ремінь акордеона, покладе на клавіші пальці, й полине музика Чайковського. Згодом вона стихне. Він підійде до вікна, погляне вдалину на Кримські гори, що так нагадують прикарпатські пейзажі, де минуло його дитинство, знову візьме акордеон, і залунають пісні улюбленого композитора Платона Майбороди...

«У його піснях — наш розквітлий край»,— каже Михайло Олексійович Іляш, який поділив свій талант між музикою та різьбярством. Співав і грав із дитинства, й різати почав хлопчаком, десь із восьми років. «Згодом я зрозумів, що різьблення в доброму виконанні є та ж музика. Тож я не втратив ані музики, ні різьблення».

Його батько — Олексій Петрович — самодіяльний різьбяр. Старші брати: Василь, Петро та Іван працювали в артілі також різьбярами.

Народився Михайло Іляш в перший день Великої Вітчизняної війни. І дитячі роки його прийшлися на нелегкий час.

Хлопець під керівництвом батька опановує «секрети» різьблення. У вісімнадцять років він іде працювати майстром-різьбярем до Львова, потім працює у Моршині. Виїздить на Тернопільщину, наполегливо вивчає майстерність місцевих різьбярів.

І нині добрим словом згадує тих, хто прилучив його до високої майстерності. Це були люди високого художнього обдарування, учасники майже всіх виставок художніх робіт — виставок нашої країни та багатьох зарубіжних.

Пропрацював Михайло Олексійович у системі Львівського художнього фонду десять років. Різьбив тут, як і інші

майстри, фігурки на теми байок Крилова, постаті тварин, птахів тощо.

Матеріалом майстрові-різьбяреві у площинному різьбленні служить здебільшого груша, а до круглого добирає липу, осику та вербу.

1970 року Михайла Іляша запросили до Ялти, на фабрику сувенірно-подарункових виробів. Згодом фабрики міст Алушти, Севастополя і Ялти злилися в єдине промислове об'єднання «Таврія».

Тут, у промисловому об'єднанні Михайло Олексійович повинен був займатися з учнями об'ємним круглим різьбленням. Проте здійснити задум виявилося нелегко — переважна частина учнів до цього займалася різьбленням площинним. І тоді майстер вирішив, що найкраще буде застосовувати на фабриці різьблення рельєфне. Адже кругле різьблення твориться на «відчутті» фігури, і виконавець іде, так би мовити, «за різцем», весь час відчуваючи, завбачаючи, якою буде фігура наприкінці. До рельєфного ж різьблення попередньо створюється ескіз, контур якого наноситься на дерево, й уже при різьбленні в глибинах та опуклостях матеріалу знаходиться подібність ескізові.

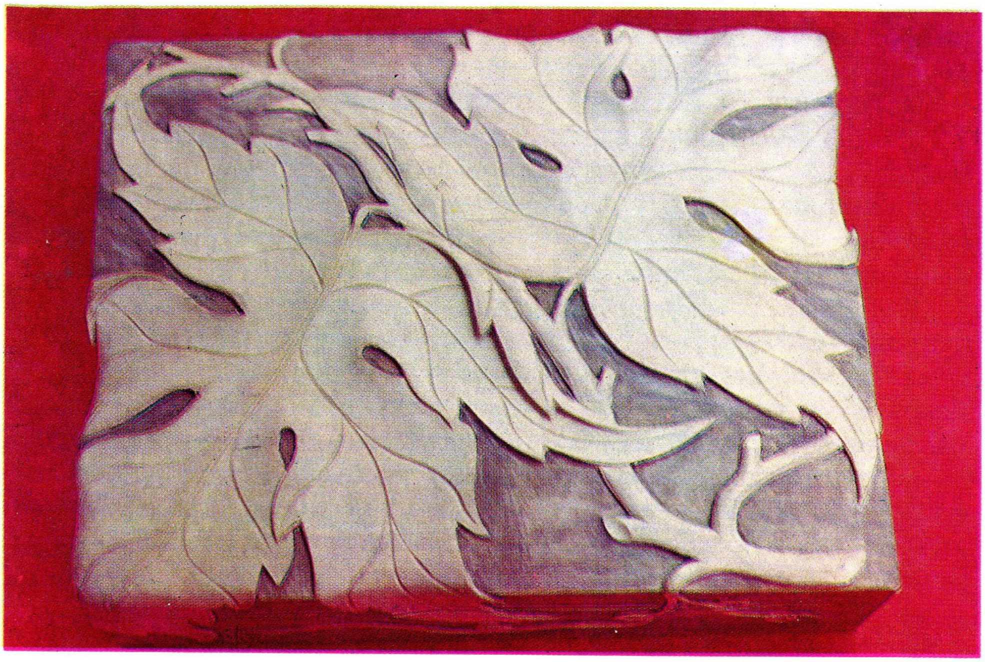
Так місцеві різьбярі увібрали знання прикарпатських майстрів. Взаємозбагачення існує між майстрами не лише в межах республіки. Усі радянські майстри своєю творчістю підтверджують благородну силу, велетенську могутність, невичерпні можливості братерства нашої країни.

...Кількома рядами стоять у приміщенні різьбярського цеху столи, верстати. Тут створюються декоративні тарілі, куманці, настінні бари, скриньки та багато інших сувенірів. У кожному виробі різьбярів цеху є якась, можливо, і маловловима, але художньо значима частка уміння і таланту їх наставника Михайла Олексійовича Іляша. Він, перейнявши у відомих майстрів технічні засоби і традиційне трактування різьблення, зріс до рівня оригінального, самобутнього майстра.

У просторім помешканні Іляша в Чехово поруч із акордеоном на полицях розкладено різноманітні вироби, на які господар витратив багато творчих днів. Тепер ці витвори розповідають про талант різьбяра.

Деякі з цих виробів закуплені Польською Народною Республікою. Нещодавно на промисловій ярмарці в Москві було підписано угоду, за якою дещо із різьбленого Михайлом Олексійовичем потрапить і за океан.

Таця з платановим листям

Скринька

Лисиця біля гнізда

Роботи майстра експонувалися у виставочних залах Львова і Тернополя, Сімферополя і Києва. Неодноразово виставочні комітети рекомендували вироби майстра до музеїв.

...До 50-річчя утворення СРСР він виготовив різьблену обкладинку до сувенірного альбому. Й хоч учні зробили копії цього твору, альбом є цінною рідкістю.

На честь 30-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні різьбяр створив оригінальний твір об'ємного різьблення. На п'єдесталі, що включає в себе орденську стрічку, викарбувані ювілейні дати, а над постаментом із лавровою гілкою у дзьобі гордо піднявся голуб миру. Серед багатьох інтерпретацій цього символу Михайло Олексійович знайшов своє трактування і свій висохудожній образ.

А ось скринька «Ліщинові горішки». Немов дзвенять вони урожаєм серед мережива листя, а кошики-цвіт сповіщають і про майбутній вагомий урожай. Здавалося, трактування задуму майже натуралістичне, та міра краси не зрадила майстра, і він, дійшовши до грані натурального, зумів наблизити до нас природу, проте не переступив тієї забороненої мистецтвом межі, за якою іде сліпе копіювання створеного природою.

Різьблені сувеніри Криму значно відрізняються від того, що привніс із собою Михайло Олексійович. Проте його твори, зазнавши місцевого впливу, збагатилися ним у якісно новому сполученні. Щедрість, з якою Іляш ділився із учнями раніше здобутим, принесла користь і йому.

Нинішні майстри «Таврії» синтезують усе прекрасне, що було закладено в них із дитинства і що було засвоєно ними в процесі збагачення творчого досвіду. Тому такий популярний нині кримський різьблений сувенір.

Мрійник-трудівник

Серед багатьох майстрів, з якими я листувався, був один, як він звав себе, «хутірний Максим». Насправді ж звали його Олексій Григорович Кропко. Ще кажуть — Олекса. Є ще кілька імен пестливих.

Володів він різними професіями: годинникаря, електрика, фельдшера, агронома, будівельника, реставратора. А за покликанням він — різьбяр дерева. І то це заняття — на дозвіллі. Протягом усього життя всіляко допомагав людям. «Коли люди просять що-небудь зробити — вони мені вірять і надіються, що я можу їм допомогти. Переді мною постає завдання: не підвести». Скажімо, принесли, наприклад, майстрові фотографію з проханням продовжити їй життя. Та фотографія — єдине зображення людини, яка не повернулася з фронту.

Хіба міг він — як майстер і людина — ставитись до роботи не добросовісно?

...Ріс він кволою дитиною, лікарі врятували йому життя. Проте на ноги звівся лише в п'ять років. До школи пішов із запізненням. Наздогнав тих, хто раніше сів за книжку, хто раніше почав бігати.

Так почався його гарт — збиратись і надолужувати. Ніколи не почував себе слабосилим. Учився жити, учився бути потрібним.

Дивне прізвище в нього — Кропко. Якщо й предки його так старанно і кропітко жолубалися в деревині, то недарма носить прізвище таке.

Зацікавлення роботами Олексія Григоровича прийшло, коли я побачив кілька його різьблень у знайомих краєзнавців із Лохвиці. Разом із ними, ще як сніг лежав по яругах, вирушив до колишнього хутора Дериківщина — нині однойменного селища Яшницької сільради, де живе майстер.

Народився Олексій Григорович Кропко в Романисі — селі при Варвинськім шляху. Своєї сім'ї не має, живе з матір'ю. Сюди, на Дериківщину, й обидві сестри його переселилися.

Прийшли ми до їхньої невеликої оселі й тут-таки, у дворі, зазнайомилися із усіма. Дружня родина саме до весни подвір'я прибирала, засипала стару криницю, підчищала здичавілий чагарник при вулиці.

— Де ж ваш різьбяр? — питаємо.

— Є,— каже мати.— Він оце до лісу пішов, і жаль мені, жаль, не скоро верне. Радий би він був поговорити — до нас рідко хто завертає з чужих. Оце ж ледь стряхло, то гукнув дітей сусідських і вже буде там їм показувати, навчати. Взимку затужив по лісовинню, то поки там усе розгледить... Він так радіє тій красі!..

Має хист до всілякого майстрування. Ще підлітком чоботи шив, столярував, а то... вишивав. Дівчата старші плетуть — він і собі. Усе в нього виходить! І чого тільки не вимудрує! Як задумає — обов'язково зробить. Коли був ще зовсім малий — вийду, гукаю-гукаю — не чує, не обзивається. Тоді вже прислухаюсь, аж у бур'яні щось тук-тук-тук! Йду туди та веду до хати, а в руках у нього — колодочки, цвяшки, дротики — вже прикладав ума до чогось...

Ріс і вчився, радував усіх. Та по четвертім класі скоїлось лихо. Пас якось улітку череду — аж випав мало ким знаний град. Повернув телят у бік села, гнав їх скільки сили було. Худоба прийшла додому, а його знайшли непритомним, застудився. І все життя та біда давалася взнаки. Та він ніколи не сидів без діла. Бо для цієї людини недуга — не привід для неробства, а тільки завада працездатності.

Часто виконував він посильну роботу в колгоспі, а на дозвіллі — вирізав із дерева фігури. Вчився самотужки.

А ще він був мрійником. «Колись,— казав,— і Київ був маленьким хутірцем, та йшли віки... А нині дні — як віки, то я дивлюся на своє село як на майбутнє велике місто».

Запросили нас до хати і там показали дві незакінчені роботи. Ланцюжок дерев'яний, при нім цікавий брелок — усе з цільного шматка деревини. Бачили ми й невеличку скриньку, в якій зберігався майстрів інструмент. А він простіший простого: ножик звичайний, долотце жолобчасте, зроблене з пилочки, тощо.

Звичайно, він міг би придбати комплект інструментів, якими користуються професійні майстри. Та йому головне не те, чим робити, а те, що зробити! А простий інструмент — то вже традиція серед народних майстрів.

Доярка

Робіт зробив багато, усі роздав: то в музей до Лохвиці, то людям, коли кому що сподобалося.

Твори розійшлися до колекцій шанувальників його таланту в багатьох селах, в Лубнах, Полтаві. Є вони й у Жданові, Владимирі та Москві.

Ми дивувалися тій роботі, яку майстер вирізав звичайним ножем. А потім розглядали на голих ще деревах, які ростуть у дворі й у садку, розвішані шпаківні, дуплянки для синиць та інших пташок. І подумалося тоді: яке ж добре серце вело тією вправною рукою.

Розмова із майстром виявила його як людину, багату знаннями, хоч здобув він — за станом здоров'я — лише початкову освіту. Прогалину спеціальних знань заповнювали любов до мистецтва, повсякчасне спостереження й роздуми над довколишнім. Вроджений потяг до добра, спілкування з квітами й людьми надзвичайно швидко виховали в майстрові художника.

Тривале спілкування з природою допомогло Кропкові обрати матеріал, за допомогою якого він висловлює свої думки.

Матеріалом Олексієві Григоровичу служить здебільшого береза — її приокоренкова частина, інколи верба. Цікаво, що майстер ніколи не робить ескізів чи начерків, а виношує задум і приступає до різьблення. Сам майстер це пояснює так: «Написав у пам'яті».

...Сидить велика родина Кропків у просторій новій хаті. Усі повернулись до телевізора, захоплено слухають концерт, а майстер — за книжкою, сьогодні він ще не може дозволити собі розваги. Завжди охочий до пізнання — «Знати, хоч і недосконало, проте знати», до праці: «Якби наші предки були ледачими, то в нас і досі був би кам'яний вік»,— віддавав перевагу активному втручанню в цей процес.

У селищі Веприк на Полтавщині, у маєтку колишнього цукрозаводчика, лікуються і відпочивають люди з багатьох куточків республіки. Неподалік — річка Псьол, зелені луки, піщані коси. Течія річки швидка. Пірнеш у воду, а вона перекидає і висаджує на мілину. Біля старої будови — нові корпуси. За ними — сосновий ліс.

«Пересадив оце з лісу тринадцять диких дерев для привоїв. Двадцять п'ять каштанів пробиваються з грунту, а двадцять три жолуді ще вигріваються у землі». Черенкування дерев — одне із останніх занять майстра, занять, які додалися до попередніх.

Аматор-садівник — тутешній лікар, приніс на прохання Кропка живців. Тоді й з'явилися привої на дикій груші, що на узліссі сосняка, на садибах селища, у навколишніх диких заростях. Навіть велетенський (діаметром десять метрів) дикий кущ чорної смородини був прищеплений. «Секрет щеплення простий — абсолютна чистота роботи». І — жодного браку: «За брак — судять. А таких, як я,— осуджують люди».

Кілька приїздів до Веприка, й уже йде до нього за порадою старий аґроном-садівник, великий знавець своєї справи, запрошує у свій сад. Тепер зеленіють там Кропкові листочки. А майстер радіє тій зелені, радіє весні й усьому живому, що з нею приходить: «Слухаю концерт пташиний, який можна раз у рік почути: весною, коли птахи летять із теплих країв на батьківщину. Своєї радості вони ні перед ким не приховують».

Любив і знав Олексій Григорович природу, зокрема ліс, його мешканців. «У лісі перші вартові — сойка та сорока, вони змушують усіх звірів уночі ходити на полювання. Дикий голуб гніздо мостить діряве-діряве. Нічим не примітне, воно нікого не принаджує, а голубка його сидить і висиджує яйця... тримаючи їх під крилами. Дятел глухий — це не всяк знає — музику свою він чує тілом. Інші птахи, що не вміють співати,— просто кричать, а він — деренчить».

Знав майстер і види лісових мешканців, і їх звички. «Найважче побачити в лісі лісового луня. Це — родич яструбиних. Літає безшумно, як метелик, полює вночі — на мишей, ящірок, сонних дрібних пташок. Крик у нього — як свисток, тільки «тупіший» і дуже довгий. Може сюрчати півгодини — безперервно».

Свої роботи, в яких — і його знання, і увесь талант,— різьбяр віддавав людям. Спочатку сприймали його здебільшого насторожено: ходить самотній, над чимось розмірковує. То якусь колодочку несе, то сучок... А потім — «держав екзамен, тільки не в технікум, а у селян: біля магазину, просто на вулиці». Були то люди всілякого віку, і мало-помалу проникалися вони до майстра вірою та повагою.

Не цурався ніякої роботи. Замислювався і над найпростішою: як би її удосконалити: «Слід, щоб людська думка не ходила і не бігала, а щоб літала блискавкою. Такий чоловік усяку роботу робитиме швидко і якісно, а як буде думка ота плестись воловим темпом, там якості не буде, а буде багато лайки».

Стояв перед майстром ряд складних проблем: пройти такою стежкою, щоб і здоров'я не пошкодити. «Проблеми є в кожного,— говорив Кропко,— кожен їх вирішує по-своєму, і вони відпадають у силу розуму людини».

Ніколи він не скаржився. Лише одного разу: «Чогось у мене труд не поспіває за думкою...» Й тут-таки, оптимістично: «Якщо будеш сильний морально, то неодмінно й фізично».

Ще коли починав роботу — бачив її завершеною. То неодмінно має бути проста річ. Проста не за виконанням, а — за змістом, так би мовити, за внутрішньою дією. Тут на допомогу майстрові приходить терплячість, піднесена працездатність: «Якби я був здоровий — став би тільки робітником. Як це цікаво!»

Та Олексію Григоровичу доводиться боротися з тяжким недугом, і він обирає посильний шлях, озброюючись майстерністю. «Майстерністю можна висловити що хочеш».

У висловлюваннях майстра вражала його сучасність і цілеспрямованість: «Жити тепер — як цікаво! Наші діди ходили шукати правду, батьки проливали кров і віддавали життя за краще майбутнє. Що вимагається від сучасної людини? — Працювати, мислити і жити. Треба працювати, вчитися, вказувати приклад праці іншим. Оспівати працю — місія не менш почесна, ніж сама праця»...

Синові хлібороба, що з дитинства бачив усі премудрості копіткої праці, дорогий «шматочок хліба, який ми за обідом будемо їсти. Йому немає ціни. Понюхайте його, і відчуєте ви пахощі поля, рук, що над ними працювали. Хочеться, в силу можливості, возвеличити працю селянина».

Стоять у музеях різьблені Олексієм Григоровичем Кропком у дереві статуетки, люди-трударі: «Щаслива сім'я», «Доярка», «Механізатор». А він ще створив скриньку, оздоблену випаленим малюнком, де показав сучасні хати, за хатами — поле, на полі — комбайни, лінія електромережі. Усе — властиве сільському пейзажеві, та на скриньці воно стає значимішим, і здається, що коли відкриєш її, пейзаж сприйметься тоді особливо повно, у деталях і в цілому — відповідно задумові митця. А задум цей простий. Як істина, яку мусить знати кожен майстер і кожна людина.

1964 року Олексієм Григоровичем була створена цікава фігурка Кобзаря. Вона має близько 20 сантиметрів висоти і зроблена із суцільного шматка липи.

Поряд із тематичними різьбить Олексій Григорович декоративні вироби-сувеніри: бочечка, біля неї — ведмедик,

наче хоче її перекинути. Скраю коник-стрибунець глузує з ведмедика. А в бочечці — троянди й тюльпани.

А ось цю чашу несе жук рогатий, узявши її за ручечку. Цей твір також майстер виготовив із цільного шматка берези.

При зустрічі з друзями дарував сувеніри. А коли друзі далеко — сідав до столу, брав із учнівського зошита в клітинку папір і кожен рядочок заповнював старанно виписаними літерами.

Рівненькі поля, немає помарок, і в тій чистоті й строгім ритмі — логічна простота і ясність мислення й... тепла щира усмішка. Це — «переклик із друзями».

Ці листи засвідчують щедрість душі різьбяра, а його роботи — великий і своєрідний талант. До багатьох долинув голос тих листів, як і багатьом стало близьке мистецтво Олексія Кропка.

За хмарами

— Де живуть майстри? — запитав якось мене допитливий хлопчик.
— Повсюдно,— відповів я.
— У нас чи й десь? — знову запитав він.
— І десь,— кажу.
— А біля моря? — не вгавав хлопчик.
— І біля моря.
— А в пустелі? — допитується.
— І в пустелі.
— А біля гір?
— І біля гір.
— А на горах? — запитав лукаво.
— І на горах.

Очі його насмішкувато заглянули в мої, і вже неквапливо поцікавився:

— А під самим небом?
— І там є,— відказав я і, щоб переконати, дістав фотокартки. На першій були гори, і по них петляла вузенька доріжка, кінець якої ховався у хмарах. На другій фотокартці було зображення звичайнісінької двоповерхової школи, а ще — фото одного з її класів. За столами сиділи такі ж, як і мій співрозмовник, допитливі хлопчаки-першокласники.
— Бач,— кажу,— вони живуть у цих хмарах,— і показав на перше фото. А це — їхня школа.
— Як і наша,— мовив хлопчик.
— Трохи не так,— заперечив я.

...З правописом літери «а» пізнають хлопчаки, що на фотографії, як правильно тримати граверний різець.

Щоб зробити оці фото, мені довелося проїхати тисячі кілометрів. Лише тоді я потрапив у Дагестан. У столиці

Дагестану — Махачкалі — детально обговорив мій подальший маршрут, обрав супроводжуючих.

Особливо велике значення у цій подорожі мої супроводжуючі мали ще й тому, що знали історію Дагестану, його нинішнє, чудово володіли багатьма мовами краю, у якому трапляється, що одне поселення розмовляє двома різними мовами.

Дагестан — це «гора мов». Тридцять три народності й окремі етнічні групи населяють його. Серед них — аварці, кумики, даргинці, лезгини, ботліхці, чамалали, кайтаги, агули, ногайці та інші.

Потрібно було зважити все: і прогноз погоди того району, куди я збирався, і необхідні краєзнавчі довідки. Адже це поїздка «на небо», до поселення Кубачі.

Обговоривши усе, призначили час від'їзду. Машину вів молодий шофер, віртуоз із поширеним у Дагестані йменням Магомед.

Щоб доїхати до Кубачів, треба бути не тільки вправним шофером, не лише мужньою і витривалою людиною,— треба ще добре знати гірські шляхи, завбачати численні несподіванки, розрахувати час поїздки так, щоб подорож не закінчилася вночі, щоб не потрапити — навіть під невеликий — дощ. Бо в темряві просто неможливо ідеально розрахувати всі складні зигзаги, набираючи потрібної швидкості на стрімкі підйоми, вчасно гальмувати на крутих спусках. А в дощ, навіть невеликий, через ту доріжку потечуть незліченні потічки, понесуть мул та каміння — і не знатимеш, де зупинити автомобіль, щоб він не сповз у безодню. Адже видовбаною віками смужкою, завислими над проваллями косогорами проходить значна частина дороги.

Поселення Кубачі — цей прадавній аул, а нині сучасне селище — був самостійною державою, і жила в ньому, як і тепер живе, одна з найдавніших народностей Дагестану — кубачинці, мова яких відрізняється від мови даргинців, що живуть у сусідніх поселеннях. Такої мови, як у Кубачах, немає більш ніде.

Кубачинці називають себе «урбуган» і своє поселення — «Урбуг». Понад тисячу років тому на Сході, серед арабів та персів, вони були відомі як «зірехгерани» — кольчужники: очевидно, тому, що прославились умінням виготовляти кольчуги. Значно пізніше за поселенням закріпилася назва поселення турецькою мовою — «кубачі» — кольчужники.

Історії невідомо, де взялися кубачинці, як виникла

і створювалася держава-поселення Кубачі, як невідомо й те, хто вперше проклав сюди дорогу.

Спочатку це була, власне, стежечка, якою зрідка пішоходи діставалися до найближчих населених пунктів. Пізніше — і це відомо вже з історичних довідників — тією доріжкою проникали чужі воїни. Вони вели за собою коней. Згодом місцеві джигіти уже верхи на конях наздоганяли чужинців і скидали їх у провалля. До революції в Кубачі пробиралися двоколісними візками, а нині ми їхали сучасним автомобілем.

Поселення, розташоване високо в горах, колись мало сім сторожових веж, і нині його найвища точка зберігає частину укріплень.

Стіни старих будов сірі, дахи майже білі, а вікна й двері в усіх помешканнях — голубі. З будинку в будинок іноді доводиться переходити навіть дахом. Раз у раз спускатися східцями то в підвали, то здійматися на верхній поверх. Там, де немає будівель, одна біля одної стоять кам'яні плити-кенотафи: пам'ятники тим, хто помер або загинув за межами поселення.

Схили гори густо всіяні похованнями. За багатовікову історію Кубачів ніхто не смів зруйнувати найдревніші могили — хіба що час. На будинках багато кубачинських лаконічних рельєфів: пізніші з них відчутно скрашені щільною орнаментикою, навіть тіла тварин орнаментовані. Зображення орлів, левів, верблюдів, людей, усіляких хижаків, фантастичних птахів — ось далеко не повний перелік усього, що бачимо там.

Це поселення — своєрідний музей.

Біля Маджалісу вперше зустрічаєшся з гірською річкою, яка тече від Кубачів, саме тут починаються зелені гори, які потім, і за хмарами, обступають Кубачі, саме тут народжується світіння чистого прозорого гірського повітря,— коли дахи на будинках сяють білим, коли дерева оточує ореол, а гори раз у раз змінюють своє забарвлення: нині вони зовсім не схожі на ті, якими були напередодні.

Й так постійно, щодня.

Може, саме тому гори завжди ваблять до себе.

Попервах вони зелені зусібіч. А дедалі вище схил, повернутий на південь, вигоряє, заростає миршавими кущами, і згодом ті південні схили зовсім оголюються та міняться коричнево-жовтими тонами. Здається, вони жевріють під відкритим сонцем. Уже тільки на північних схилах прилягають хмарки, затінюють зелені масиви,

зволожують їх і, коли здіймаються, то наче дають простір для росту деревам-велетням.

У лісах отих майже ніхто ніколи не бував. Хіба — за якої незвичайної нагоди або — тепер — всюдисущі геологи та допитливі альпіністи. Проте і їм тут ходити важко, бо треба йти в певному напрямку, а мусять раз у раз повертати, аби знайти щілину в зеленій стіні, крізь яку протиснутися.

Чому тутешні жителі не спускаються в низини — розмірковував я,— адже в місті просторі квартали, широкі вулиці, набагато легше діставатися додому, і будь-який транспорт до порога будинку під'їхати може, усякі там зручності... Запитав про це водія Магомеда. Відповідь була зовсім несподіваною:

— Горцеві потрібна гора, як моряку — море, як степовику — степ. Коли б усі горці поїхали на рівнину — то вже не було б жителів гір.

«І справді,— міркую,— бачив же я раніше, як у горах старенькі бабусі «бігають» по якусь дрібничку до сусідки, що мешкає десь на сто двадцятому чи сто п'ятдесятому «поверсі». Повернувшись, бабка присідає навпочіпки і годину-півтори щось ладнає біля вогнища, не змінюючи пози, й, підвівшись, не розправляє — як би то робили ми — затерплу спину, не розминає ноги, а поспішає до тієї ж сусідки віднести оте, чим уже скористалася в господарстві. А ще треба кілька разів «побігти» в «підвал» на тридцятому або сороковому «поверсі», з глеком до джерела, потім навідатися на сусідню гору, де пасе колгоспну отару дід. Доводилося спостерігати, коли й діди простували на сусідні гори — принести ягня, що заблукало.

Людині, незвичній до гір, таке побутування видається не менш незвичним, ніж ритм рівнин — горцеві.

Думки повернули до об'єкту нашої подорожі.

— До Кубачів, мабуть, зовсім недалеко? На карті — це поруч,— знову звертаюся до Магомеда.

— Ось,— вказує він на схил, що навпроти, де під самим небом видно чіткі контури нових будівель.— Але ще півдороги їхати.

Панорама, що розгорнулася перед нами, вражала своєю величчю. Долину, що лежала внизу, огортали зелені горби, кам'янисті урвища, перелiски й ліси, ледь угадувався шлях струмочка. Усе було підсинене, усе світилося, а кубачинські дахи блискотіли таки білим світлом. І все оте в долині було розшите якимось дивним візерунком, мов хто узяв білу нитку і по тій синяві вишивав дивні петлі, що дуже

пластично пов'язувалися між собою. То не були петлі. Сотні доріг обходили горбаки і провалля, перетинали струмочок, тяглися вниз, а потім нагору, і з тих сотень доріг насправді складалася одна, що вела в Кубачі. Іншого шляху, навіть стежки іншої до Кубачів немає.

Ніде не доводилося мені бачити такої звивистої дороги, як отут, при спускові в долину. Пейзажі змінювалися, мов на екрані. Обличчя водія спітніло і від напруги посуворішало. Руки безперестанно перепліталися на кермі, машина робила карколомні викрутаси, колеса бігли над краєм прірви. Здавалося, логічніше було б їхати попід саму скелясту стінку гори. Коли трапився такий відрізок шляху, де Магомед трохи розслабився, я довідався від нього про необхідність такої їзди. Перше — з великої висоти на дорогу може падати камінь, і що більший камінь,— то ближче до стіни падає він. По-друге, якщо буде необхідний різкий маневр (скажімо, навпроти вибігла тварина) — краще робити його в бік стіни, а не в той бік, де трапиться непоправне... Третє — повороти такі часті, що відрізок між ними лише кілька метрів, тож коли їдеш скраю дороги — огляд шляху значно збільшується. Хоч і не часто трапляються зустрічні машини, проте дорога ж веде у два напрямки...

Такий випадок нагодився і нам. Назустріч виїхала велика вантажна машина. Нам довелося зменшувати швидкість до гранично малої і «просуватися» шляхом завширшки з автомобіль.

— Може, колись люди ходили простіше й пряміше, аніж тепер пролягла дорога? — питаю.

— Ні,— відповів мій супутник,— дорогу, якою ми їдемо, прокладали в горах. А тут — свої закони. Магомед! — погукав він.— Чи можна від цього повороту до он того прокласти дорогу пряму?

— Аж ніяк,— відповів Магомед.— Праворуч була б стрімка стіна. А камінь тут — м'який. Навколо ж — пасовиська.

— І що? — запитав я.

— То й понад цю петлю — пасовисько!

Мені пояснили, що там, де пасуться вівці, до шляху горби мусять сходити плавно, бо з тієї стіни вівці раз у раз скидали б на дорогу каміння.

Надалі я довірився досвідові та майстерності водія. Оглядав далекі панорами. Здавалося, усе тут віковічне, немов з тієї доби, коли застигли гори, тут мало що змінилося. Та наш час вніс великі поправки. Ось із гори на гору крокують

вежі енерголінії, ось тягнеться нитка недавно прокладених труб. Що побіжить ними: вода, газ, нафта? Не має значення. Однак цей трубопровід працюватиме на добробут краю.

Дивлюся на край шляху і, вже вкотре, бачу чепурні павільйончики, а за ними — кудись удалину — ведуть стежечки. На пасовиська, в придорожні поселення чи може, до джерела, де завжди знайде живодайну вологу подорожній? Від супутників дізнаюсь, що на місці цих споруд колись стояли невеличкі схованки від вітру та негоди. Схованки ці поробили люди, у яких не було дітей. Коли люди ті помирали і рід їхній зникав, поселяни добрим словом згадували того, хто і по смерті своїй давав їм затишок. Взагалі, тут дбають про довгу й добру пам'ять.

Коли потрібно спорудити підпорну стіну чи в поселенні, чи де-небудь на крайшляху — в ній залишають ніші. Згодом тут установлюють висічений у камені напис, який розповідає про добру пам'ять того, на чию честь встановлено цей знак...

Коли ми спустилися вниз, у долину, я запропонував зупинитися для відпочинку. Горець-водій усміхнувся:

— Треба трохи на гору виїхати, а то тут дихати нічим!

Тут розсміявся уже я. У відчинене віконце автомашини линуло запашне повітря альпійських лук. Кажу:

— Отут би курорт будувати!

— На горі — краще! — сказав Магомед.

Трохи піднялися, ще кілька десятків поворотів, і от ми зупинилися. Вийшли з автомашини. Прямо навпроти нас із труби в капличчі збігала джерельна вода.

— Знали де зупинитися? — запитую.

— Ні,— в один голос відповідають.— У горах до води горця приводить сама дорога.

Згодом я відчув, що таке вода на цих дорогах... А я ж увесь час сидів у автомобілі!.. Як же було тим, хто ішов пішки?

Уже перед самими Кубачами зустріли нав'ючених віслюків. То юні кубачинки назбирали в лісі кілька десятків мішків горіхів і тепер, весело перегукуючись і пустотливо забавляючись, вели своїх «вантажовозів».

Взагалі, кубачинські діти граються-бавляться, намагаючись водночас зробити щось корисне. Споконвіку живучи на камені, люди відвойовували у скель — метр за метром — невеличкі ділянки нашарувань грунту.

Коли ми проминули ділянку, де забудовуються нові кубачинські вулиці та новий триповерховий виробничий

комбінат для народних майстрів, наблизилися до перших будиночків старого поселення. Одразу — невеликий базарний майдан, де завжди щось продають, неподалік — дощове озерце, з якого п'є воду худоба, і тут-таки — всюдисущі діти.

Вони гралися, також приносячи користь. Брали маленькі камінці і забивали їх у щілинки, крізь які просочувалася вода, витікаючи з озерця, що таке необхідне тут, на величезній висоті, де, здавалося б, ніде й краплині води затриматися... Та вода тут є. В горах поселяються лише там, де б'є джерело.

Сам аул — немов велетенський будинок, що обліг гору. Одне його помешкання переходить у інше. Я нарахував кілька десятків таких «поверхів», а вони тяглися довгими і високими рядами, у ритмі своєму то спадаючи рівномірно, то підіймаючись, то немов змішуючись — складали єдине ціле, і тоді зовні не можна було розрізнити, де чий вхід, де закінчується одне помешкання і де починається інше.

Ми зупинилися біля школи-десятирічки. Із розчинених вікон у багатьох класах лунало: тук-тук-тук! То йшли уроки ручної праці.

З першого класу беруть діти у руки інструмент і на звичайнісінькому металі намагаються наносити лінії та ниточки майбутніх орнаментальних гравюр.

Так прилучаються вони до створення всесвітньовідомого кубачинського орнаменту. З третього класу виборюють тут учні присвоєння розряду. В шостому їм довіряють гравіювати на золоті, а в дев'ятих-десятих класах — це вже зрілі майстри, яким дозволяють певні години працювати в художньо-виробничому комбінаті. І розходяться вироби учнів-майстрів по всьому Союзі і в багатьох країнах світу. Знавець із будь-якого куточка землі мріє мати кубачинський витвір.

У виробничому комбінаті Кубачів, нещодавно нагородженого орденом Жовтневої Революції, нині працює двісті п'ятдесят майстрів-граверів та ще стільки ж — майстрів художнього плетива.

Майстри художнього плетива виготовляють багатобарвні шкарпетки-постольці для домашнього вжитку — джураби. У виробах цих не зустрінеш повтору. Кожна майстриня (а джураби плетуть жінки) створює свій орнамент, який можна «прочитати». Орнаментом висловлюється побажання тому, хто буде ці джураби носити.

Для того, хто робить перші кроки в житті,— маленькі

джурабики і на них побажання, бути хоробрим героєм-джигітом.

Гравери — чоловіки. Вони гравіюють на сріблі та золоті. Тепер це — декоративні тарілі, цукерниці, жіночі прикраси, таці, набори для різних напоїв, сувенірні кубачинські ножі — подібними билися колись хоробрі воїни — та безліч малих і великих речей.

Тонни золота обробляють за рік кубачинці. Та краса художніх виробів не в блискові дорогоцінного металу, а в тому, як тонко оздоблюють його кубачинські майстри, як метал набуває неповторних форм і сяє чисто красою орнаменту.

Колись кубачинці виготовляли багато зброї та кольчуг. Кремнієві рушниці, кинджали й шаблі — усе, що брав із собою воїн, мало насічку золотом по металу. Дуже то складно було — загнати по контуру малюнка дорогоцінний метал у залізо, відполірувати його, а потім заворонити залізне тло. Зараз здебільшого таку насічку золотом роблять на кістці.

Багато виготовляють кубачинці виробів й зі срібла, особливо ж — прикрас.

Дуже тонко тут підбирають до металу дорогоцінне каміння: агат, халцедон, бірюзу, альмагандин, сердолік, іноді використовують корал.

Кубачинці чудово володіють технікою воронування металу та гравіювання. Різні види орнаменту, що побутують лише в поселенні, мають загальну назву — кубачинський. Навіть стародавнє письмо, яке й досі не розгадане вченими, нагадує собою орнаментовані ритми.

Звичайно, як і серед кожного колективу народних майстрів, є тут імена, відомі найбільше. Всесвітнього визнання здобули Гасан Гусейн Канаєв, Расул Аліханов, Аліхан Ахмедов, Гаджі Кішев, Алі Мюллаєв, Манаба Магомедова, Гаджі-Бахмут Магомедов, Гаджі-Магомед Богатиров та інші.

Цікаво, що майстри-контролери комбінату, беручи до рук будь-який витвір, виготовлений тут, без підпису й без номера відразу впізнають, який із двохсот п'ятдесяти майстрів виконував дану гравіювальну роботу. Кожен майстер — цілком самобутній. І, разом із тим, у будь-якому куточку світу знавці скажуть: це кубачинський виріб.

У старовину кубачинці не підтримували ніяких, окрім торговельних, стосунків із іншими державами, із іншими містами і навіть сусідніми поселеннями. Кожна нова сім'я

створювалася лише з кубачинців. Нині все це в минулому, а в поселенні — близько п'яти тисяч мешканців.

Живуть кубачинці й у просторих будівлях старого типу, і в нових, сучасних, здебільшого — двоповерхових. Багато майстрів-кубачинців розселилися по всьому Союзу. Та де б не були, де б не жили кубачинці — вони завжди підтримують міцний постійний зв'язок із односельцями.

...Мені й раніше доводилося бувати в оселях дагестанців. На відміну від інших поселень у Кубачах кожен дім має свою кімнату-музей. Гостинно зустріла нас родина Нікаєва, коли ми завітали оглянути його домашній музей.

Багатство тутешньої колекції вразило мене. Зразки порцеляни західних і східних держав, роботи іранських майстрів у металі, середньоазіатська кераміка, старовинна, виконана холодними емалями декоративна орнаментована таріль із зображенням турецького паші. Тонкий живопис портрета вдало поєднувався із пластичністю орнаменту.

Найбільше експонатів тут — це вироби місцевих потомствених майстрів: старовинна зброя, жіночі прикраси, унікальна колекція глеків. Серед них — водоносні, глеки-водолії та маленькі глеки для пиття. Водоносні кубачинські глеки мають незвичну форму — здаля нагадують людину. Такий глек має покришку, якою прикривається верхня наливна частина, що схожа на чалму. Крім того, верхня наливна частина глека має «ніс» та «брови». А накладені на «шиї» шматочки полірованого металу схожі на намисто, яке закомпоноване з деталей жіночих срібних прикрас, повсюдно поширених у краї. Завжди начищені до блиску, глеки на випуклих місцях із часом протиралися до дір. Кубачинські глеки виготовляють тільки для потреб поселення. У Дагестані трапляються глеки різноманітних форм, проте кубачинські (особливо великих розмірів) схожі між собою. «Тулуб» глека тут завжди гофрований, іноді він має особливе воронування.

Коли ми йшли від гостинного хазяїна, звернули увагу на те, що з кожного дворика відкривається панорама на південь. А з протилежного, північного схилу, в синяві, грають усіма зеленими барвами гори, порослі лісом. Глибоко в низині — то тут, то там — гуртувалися цяточки людей. Я запитав:

— З якої нагоди збираються вони?

— То — жінки-майстрині,— відповів Магомед Гаджі Ісайович.— Вони плетуть джураби, а у природи запозичають нові візерунки. Адже всі орнаменти: у камені, килимах, у металі й у плетиві народилися тут. Допитливі очі майстрів лише віднайшли їх серед природи.

Головний механік виробничого комбінату Паша Пашайович Абдуллаєв, який ішов із нами, народився в Кубачах, проте добре знає інші мови Дагестану. Він мовив щось моєму супутникові-супроводжуючому. Той усміхнувся і переклав:

— Коли кубачинець іде — кожним помахом своєї руки малює орнамент.

І справді, організованість кубачинців, їх поетичність, лагідність записана в орнаментах.

Незалежно від того, де і скількома майстрами створювалися і створюються, орнаменти є зарисованим життям усього народу, його перекликом із мистецтвом краю іншого, іншого народу.

Пригашлицькі розписи

Чим би не займався майстер, його праця вимагає великої творчої напруги, терпіння і старанності. Самовдосконалення зростає доти, поки майстер творить. Якщо майстри досягають у своїй творчості високого рівня — мають певну спільність характерів.

...Довго я збирав колекцію малюнків, виконаних дітьми в дошкільному віці. Розглядаючи їх за областями, районами, помітив певну відмінність підходу до зображуваного: діти, які не спілкувалися між собою, малювали, скажімо, звірів по-своєму і хати також. Але за всім цим вгадувалася спільність малюнків одного району і водночас велика відмінність від малюнків іншого.

Траплялося, з цього району надсилали малюнки із зображеннями, не властивими для цих місць. Та завжди, ще при листуванні з'ясовувалося, що малюнки такі створені дітьми, котрі приїхали сюди з інших місцевостей.

Вдалося відібрати найцікавіші малюнки одного з районів. Важко було це зробити серед багатьох сот творів.

На основі спостережень дійшов висновку, що серед кольорів найчастішими були червоний та чорний.

В уяві чітко викреслювався — за спільністю творів дітей — величезний район степової частини України.

Став розглядати географічне розташування цього району. Й що мене вразило: основні річки тут теж мали спільність у назві: Сухий Ташлик, Плетений Ташлик, Гнилий Ташлик, Чорний Ташлик.

Уже з перших сіл того краю, що зацікавив мене і куди поїхав у літній час, одержав цінний матеріал, який, на мою думку, повинен був привести до цікавих майстрів. Поминувши річку Синюху, вздовж якої мандрував колись, обійшов зеленобрамівські ліси та й вирішив дійти аж до Інгульця.

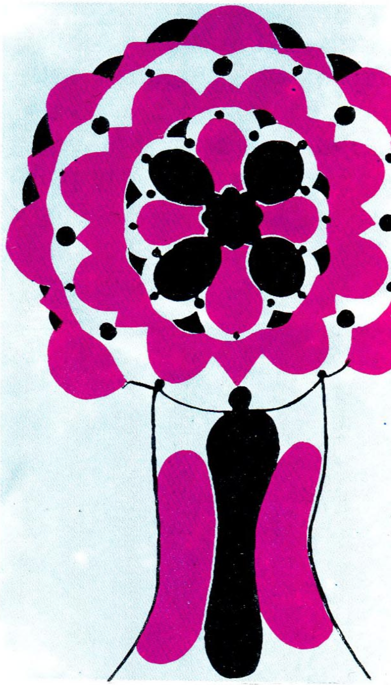
Дорогою уважно придивлявся, що зображено на дверях, віконницях, фронтонах повіток, до різьблень чи ліплень на катразі або, скажімо, химери на ріжку крокви, викуваної ковалем клямки. Уважно придивляючись, став помічати певні знаки, в яких вгадувалися подібні зображення, що здибав уже тут, у цьому районі.

Степ

Плач Ярославни

Калинка

Не один же майстер робив ті хати, не один коваль кував для всіх, а коли який умілець і взагалі ніде поза своїм селом не бував (а таке могло траплятись за старого часу), то як же сталося так, що були в них спільні уподобання?

Дав фарби маленькому хлопчикові. Кажу: «Намалюй-но кота!» А в тих фарбах не було тільки чорної та червоної. Я вже знав, який той кіт має бути, навіть де він буде «сидіти» на аркуші, й у якім куточку сонечко засяє, отож дивився, як швидко-швидко водив хлопчина олівцем. Та коли в його руках опинився пензлик, очі забігали від фарби до фарби, а на обличчі з'явилася стурбована заклопотаність.

Враз він запитав:

— А можна фарби змішувати?

Потім довго зафарбовував то синьою, то коричневою, то зеленою. Гарним став той малюнок. Кольори були насиченими, котик виразним і навіть «виріс» — через те, що його покривали багато разів все іншою фарбою, проте маленький художник залишився невдоволеним.

— Чого? — питаю.

Хлопчик скривився:

— Фарби погані.

Дістаю з кишені червону й чорну. А він зраділо:

— Найкращі й забули!

Колись у хатах на білих стінах малювали всіляких півників. Тепер таке майже не трапляється. Але були ті малювання-розписи теж мало подібними до таких, що малювали чи й малюють в хатах іншого краю.

Натрапив того літа я не так уже й багато тих витворів. Ці приташлицькі розписи жили тепер у малюнках дітей та переказах бабусь.

На притоці Чорного Ташлика, в селі Татарівці питаю у бабусі-швачки:

— Де ви так гарно навчилися шити, що вас усі хвалять?

— Еге, та якби мені колишні мої очі, то побачив би ти, що я вишивала! Може б, те і чужий похвалив... А в шитві моїм — лиш старанність.

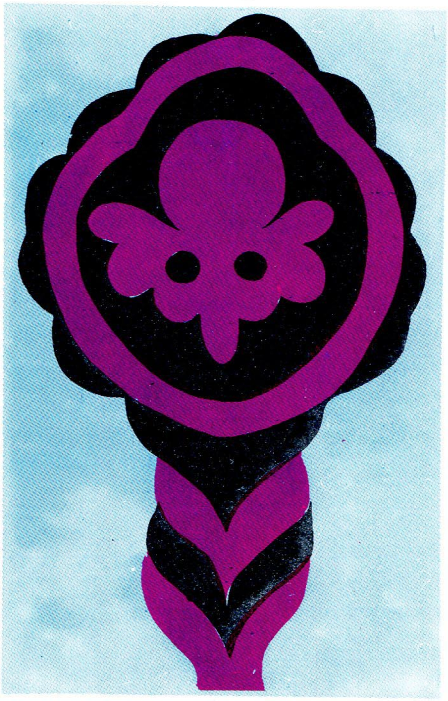
Уже зібрався йти від неї, як раптом побачив малюнок крейдою на чорнім клаптику тканини.

— Малюєте? — запитую.

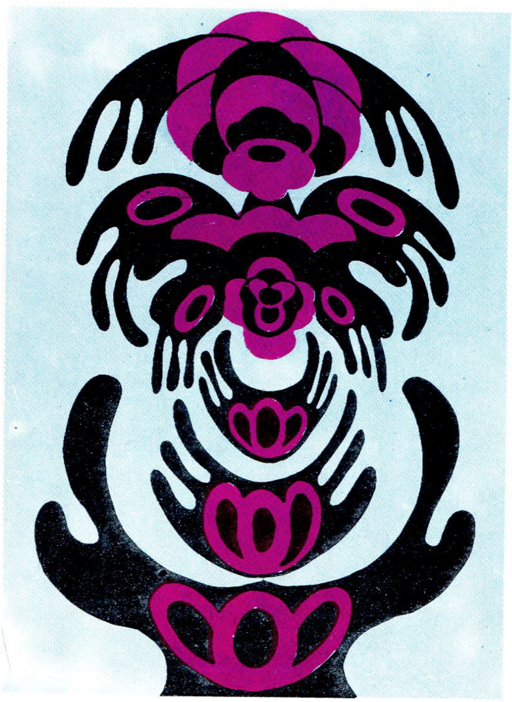
— Учусь,— каже.

Зайшла мова про розписи, про те, що є у вишивках від

Півень-забіяка

Маки

них, і я дізнався про дівчинку-школярку, яка, на думку бабусі, багато цікавіша для розмови.

— От вона тобі й скаже, як гарне змалювать. Ось вийдеш із хати на вулицю і прямо гей-гей-гей, а там — попитаєш.

Побачив її в гурті однокласників. Сиділи довкола столу. Говорили всі, лиш вона мовчала.

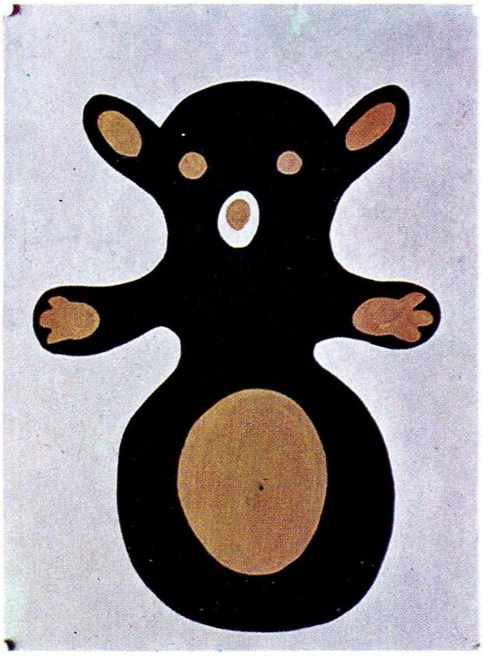
Уже в тому, як сиділа, як координувала рухи, як ішла,— відчувалася її зосередженість. Через багато літ, коли стала майстром народного розпису, коли найвидатніші митці визнали її великий талант, вона залишилася такою ж.

Мені знову довелося сидіти навпроти неї, цього разу — із редактором республіканської телестудії, і я спостерігав все таку ж виструнченість її пози, таку ж чітку координацію рухів.

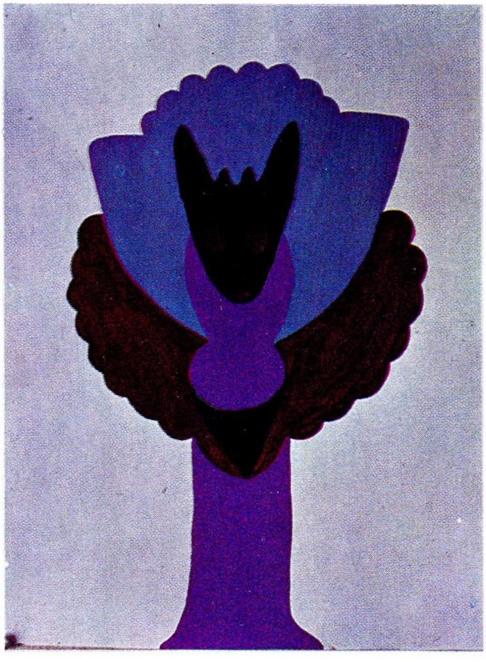
Ще тоді, при першій розмові, я пригадував, що майже нічого не дізнався з того, що хотів знати про її дар, якому пізніше дано було розквітнути на повну силу.

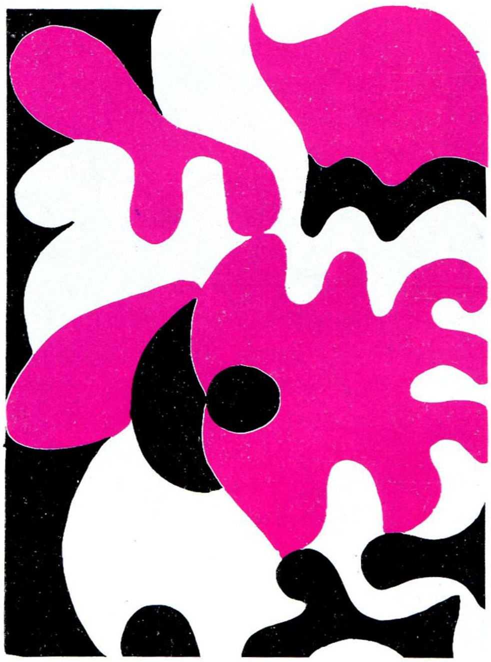
Марія Банник — одна з наймолодших майстрів, проте вона — автор багатьох сотень значних композицій. Пластичності форм, створюваних нею, може позаздрити і найдосвідченіший митець.

Ведмедик, що об'ївся меду

Косуля

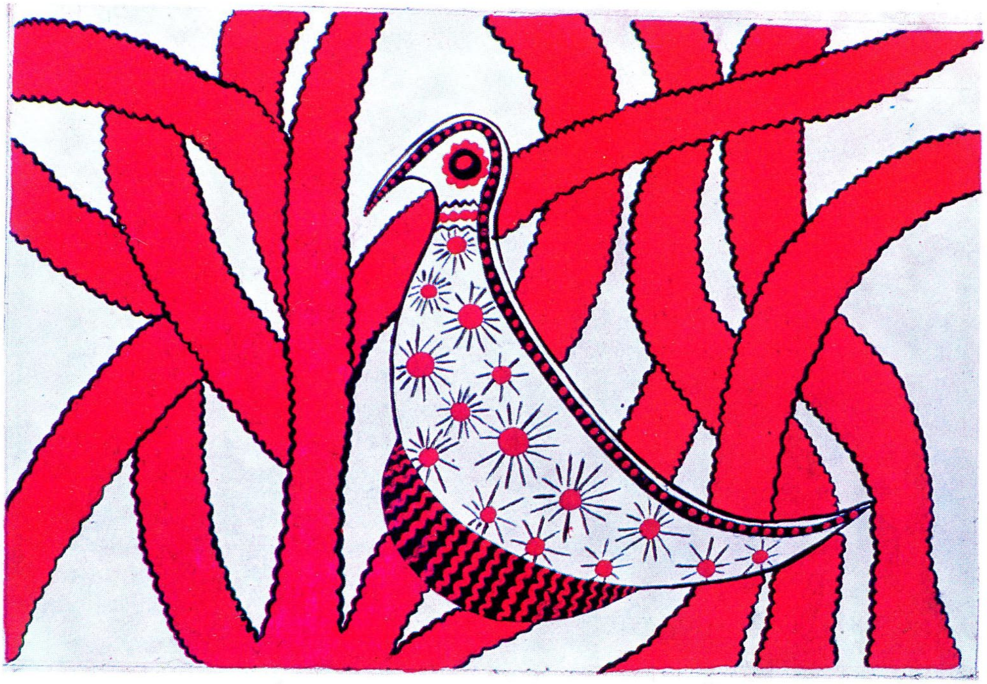
Півень

Мак

...Коли закінчила одинадцять класів, то мала вже трудовий стаж і посвідчення механізатора широкого профілю. Комсомолка-активістка майстерно водила трактор, одержала права водія автомашини. Співала в хорі, була неабиякою танцюристкою, багато малювала. Уже тоді в ній визрівав майбутній диригент масами кольору, небаченим поєднанням ліній і просторових величин, людина, що повсякчас думає над своїм удосконаленням.

У творчості Марії Банник багато таких композицій, де вона вирішує проблемні мистецькі питання, як-от: співвідношення маси кольорів, взаємодія їх з нейтральним тлом, перехід від одного кольору композиції до іншого тощо. Особливо це спостерігається в орнаментованих аркушах. Здавалося б, навіщо народному майстрові така упереджена складність? Та це було б помилкове запитання, адже ми цінуємо в творчості народних майстрів і найбільшу вишуканість, відібраність і простоту елементів, а ця простота інколи шукалася століттями. Потім її, уже знайдену, сприймали і часто-густо повторювали, й нікому не спадало на думку, що хтось же й створював першооснову.

Птах

Марія Родіонівна — автор сотень таких елементів у своїй орнаментиці,— елементів, до яких навряд чи хто зуміє додати чи відняти хоч би крапку. І не лише в орнаментах, а й у інших своїх роботах, де лише угадується традиційний приташлицький розпис, у неї так багато нового, що, здається, вона випередила час.

Багато років тому майстриня створила ескіз оригінального панно для площі Ленінського Комсомолу — «Орденоносний комсомол». На ньому бачимо символ звитяг комсомолу — могутнє дерево у розквіті. Настрій роботи запалює до нових трудових звитяг та звершень нашу молодь. Майстер-комсомолка глибоко пережила і талановито відтворила дерзновення молодих.

Діапазон творчості Марії Родіонівни надзвичайно широкий. Є в неї свої зразки, близькі до традиційних, приташлицьких розписів, є такі, що згодом стануть новим надбанням орнаментики. В її композиціях бачимо пташок і звірів, людей і зображення рослин: «Будинок у зимовий ранок», «Степ», «Собачка», «Ведмедик, що об'ївся медом», «Косуля», «Настрій», «Після дощу».

Майже кожна із цих робіт включає в себе квіти або

сприймається спочатку як квітка. Сестри Ярина та Софія Гоменюк майже завжди відтворюють усе «мовою квітів».

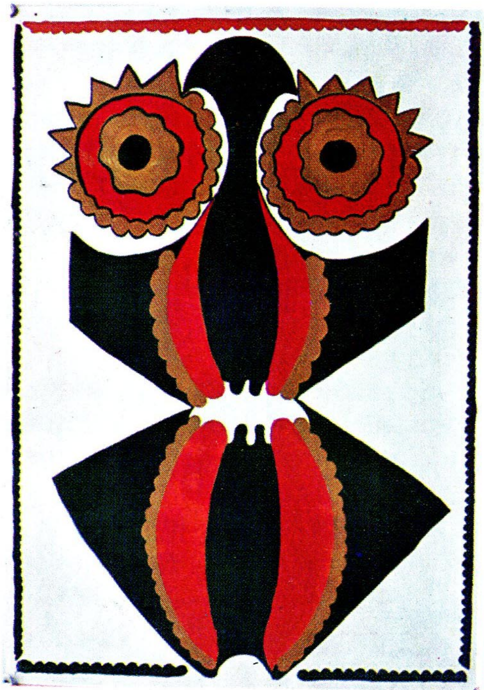
У Марії Банник — інше. Наприклад, композиція «Півень». Це — квітка, проте наділена усіма рисами, притаманними справжньому півневі: задерикуватістю, забіякуватістю. Цей півень — весь у полум'ї свого войовничого настрою. Навіть холодне біле тло не в змозі пригасити його войовничості.

Майстер ніколи не залишає тло тільки простором, на якому щось зображено. Воно виступає повноцінним кольором і повноцінним елементом композиції. Більше того, майстер іноді так будує композицію, що тло виступає основним кольором, який формує і організовує її.

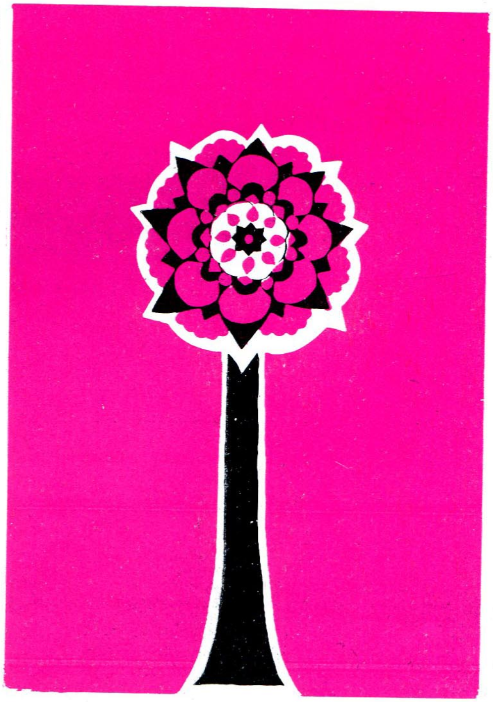
Мало яка композиція Марії Родіонівни Банник не пов'язана з квітами, але й ті, що не пов'язані, видаються квітуючими. Так, «Бедзик» — маленьке телятко, що брикає між росточками,— само здається рослиною-квіткою.

Лише зрідка, як і в сестер Гоменюк, через квіти ми сприймаємо якесь явище або предмети. Ось «Дощик», яким його побачила майстриня літнього дня, розчинивши

Ведмежі лапки

Зіронька

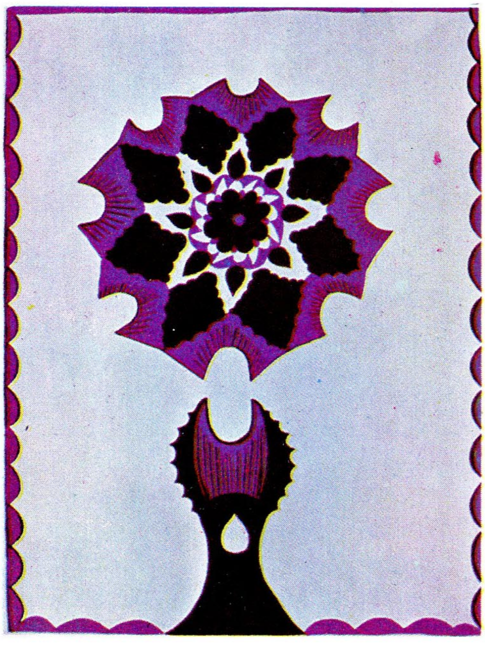

Росточки

Велика квітка

Краплина

вікно. Змальовано квіти, проте лінії та кольори розповідають про сонце, яке вже осяяло навколишнє. Ще спадають краплини, котрі живлять рослинки, а вже ті, сповнившись цілющою вологою, напружилися-потяглися вгору і надають усій композиції оптимістичного настрою зросту, відчуття сили землі й безконечного процесу буття.

Дуже важко виділити яку-небудь роботу Марії Родіонівни як вдалішу, чи завершенішу.

Якось відбирали ми у Київському обласному Будинку народної творчості кілька робіт майстрині для зарубіжної виставки. Після попереднього відбору спинилися на двох десятках робіт. Потрібно було не більше двох. І як не перекладали, як не відбирали найкращі, все-таки виходило в нас не менше шести аркушів.

І тоді виникла ідея: об'єднати по три роботи в одній рамці. Так і відправили два триптихи. Проте навіть при такому поєднанні роботи Марії Родіонівни не затьмарювали, а лише збагачували й доповнювали одна одну, хоч кожна з них, по суті, принципово самобутня і самостійна композиція. Цей факт був чудовою ілюстрацією цільності світосприйняття і світовідтворення майстрині.

Нині Марія Родіонівна Банник живе на Київщині. Кожен день починається для неї за чітко розпланованим графіком. І лише вагома непередбаченість інколи порушує його, але то вже — від здатності захоплюватись.

В її хаті кожна річ має своє місце. Лише роботи свої Марія Родіонівна може розкладати то на долівці, то на столі або, виготовивши для кожної роботи паспарту, заквітчає стіни на день-два. А тоді знову творить нові.

Лише до ювілею 30-ліття Перемоги обласний Будинок народної творчості демонстрував у Жовтневому палаці столиці республіки дванадцять робіт Марії Банник, Товариство охорони пам'ятників історії та культури УРСР — двадцять п'ять робіт.

Подяки від численних відвідувачів виставок, похвальні відгуки преси засвідчили, що Марія Банник вступає у своє зріле творче життя з великим і значним доробком майстра.

Тим, хто цінує народний розпис, приташлицький орнамент у виконанні Марії Банник принесе справжню радість і насолоду пізнання. Натхненна, талановита праця майстра — вагомий внесок у скарбницю вітчизняного орнаменту.

Вакуленкові витвори

На півдні нашої республіки, серед зелені Лівадійського приморського парку біліє споруда колишнього царського палацу.

Колись казали: «царська краса», «царське місце». Наші діди й прадіди скинули царя, а в ті гарні місця відчинили ворота для трударів. Туди, де колись прогулювався цар і кілька наближених до нього, нині йдуть сотні екскурсантів — дивитися прекрасний куточок природи, де збереглися реліктові секвойї, велетенські платани, стрункі вікові кипариси. Оглядають палац, де в роки Великої Вітчизняної війни відбулася пам'ятна подія — Ялтинська конференція керівників трьох союзних держав.

...Неподалік в'їзної брами, що веде на головну алею парку, серед густолистої зелені, в якій важко розібрати, котрому дереву належить яка гілка, стоїть невеликий будинок. Його мешканці чують дзвін старої вежі, шум морського прибою, відчувають подих вологого гірського повітря, що втрачає свою прохолоду в навколишніх зелених масивах.

Якби екскурсанти, які великими групами прямують до палацу, знали, що в цьому будиночку криється не лише багато цікавого, а й прекрасного, не проходили б повз нього байдуже — адже повз красу люди байдуже не проходять.

Проте митець — автор і володар цієї краси — скромний чоловік і не спішить із тим, щоб про нього дізналося багато людей. Шлях його у мистецтві зовсім невеликий, тож мало хто ще належно зважив на творчість цього обдарованого митця.

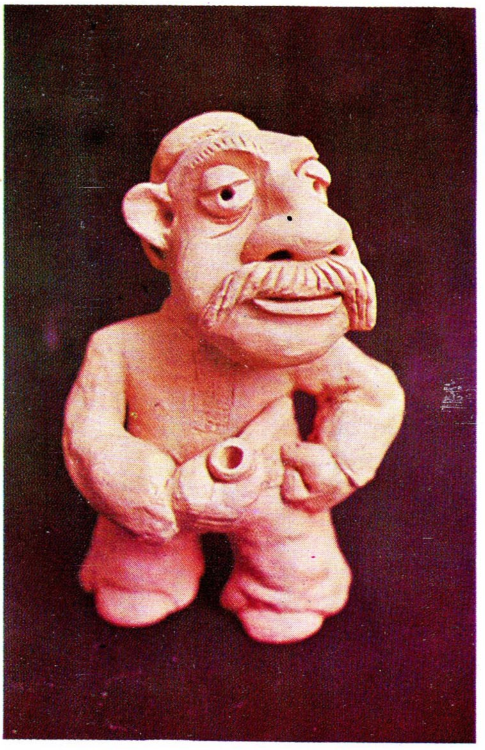
Наше з ним знайомство зав'язалося листуванням. З його боку це були строгі, чітко відібрані рядки з логічною думкою, цікавими розповідями про все, окрім власної творчості.

Дідова казка

Дід Мазай

Карась

Хіба що — найпростіша і скупа відповідь на конкретне запитання. Фотографії його робіт глибоко вражали, і мимоволі складалася уява про образ самого автора. Здебільшого, з робіт мені вдавалося пізнати їх творця ще задовго до того, як ми зустрічалися. Отже, й тепер уявляв високого, кремезного, з надійно-міцними вузлуватими руками і обов'язково суворого, навіть дещо грубуватого чоловіка. «Тільки такий,— міркував я,— може брати в руки шматок твердої деревини і шукати в ній красу прожилок (вікових кілець), їх паралельне і водночас аритмічне поєднання».

— Вікові кільця,— кажуть, дивлячись на прожилки у зрізі стовбура. І рахують, скільки дереву років.

— Вказівник погоди,— говорять інші. Й дивляться, скільки то кілець широких у дощові літа, а скільки вузеньких — у спекотні.

— Яка щільна деревина! — вигукують треті. Й намагаються у кизиловому, кам'яному, залізному або червоному дереві розгледіти оті поділки, аби визначити їхню щільність.

Музики

Проте мало хто розглядає кільця, так би мовити, уподовж, у зрізі. Як вони реагують на відростки, на дуплистість, гуглявість, на потребу зберегти рівновагу стовбура — складність величезна, і де не проріж отвір — інші, нові напрями, інші, нові взаємоплетива.

І ось Лівадія — місце проживання Миколи Вакуленка. Теплий літній вечір. Поверх зелені кетягів верховіття дерев та винограду, що звисає над нашими головами, проміниться місячне сяйво, шумить море. Десь далеко грають музики, і такий знайомий мені говір Вакуленкової родини. Так, виявляється, ми й справді земляки, і я ходив колись у мандри вздовж річки Синяви, спав у човні край берега чиєїсь садиби — можливо, тієї, де жили Вакуленки.

Ми радіємо зустрічі. Приємно мати справу з доброю і веселою людиною. І нічим він зовсім не відрізняється з-поміж людей, які заповнюють щодня лівадійські вулиці.

«Як сталося,— розмірковую,— що отакі дивовижні речі творить такий «звичайний» чоловік?». Кажу йому про це.

— Так,— відповідає.— Чоловік я звичайний. А в цьому,— і він вказав на фігури,— все моє незвичайне дозвілля. Ані футбол, ні концерти, ні шахи — до яких я теж не байдужий — не приносять мені стільки радості, як та мить, коли починаю оглядати деревину. А потім у нас життя єдине — аж доки не буде вона такою, як задумав її.

Вакуленко задумує твір, потім підбирає відповідну деревину: дуб, секвойю, липу, березу, грушу, кедр, сосну. І вже ніяке інше дерево не могло б стати матеріалом йому в цій роботі. Він бачить дерево наскрізь! Коли шукає форму — не бреде навмання, іде обережно, проте владно.

Треба бачити, з якою одержимістю відшукує він деталі майбутнього твору і на службу виразності кладе фактуру деревини, змушуючи вікові кільця огортати потрібну форму, підкреслювати площини.

Слід бути надзвичайно зібраним, мати величезне терпіння, щоб жодного разу не поквапитися і не копирснути деревину в непотрібному напрямку. Вже потім не виправиш, не вб'єш плішку, як це часто-густо бачимо навіть у професійних митців, проте таких, що мають дерево лише за матеріал, з якого видобувають форму, забуваючи про красу структури деревини.

...Кожна людина несе в собі досвід, який нагромадили попередні покоління. Буває так, що десь там, уже в малопам'ятнім минулім жив степовик. Нащадки його — з лісового краю. І як тільки хто брався за різьблення, ліплення чи розпис — до нього неодмінно приходили елементи орнаменту степового краю, а форми ліплень мали там собі попередників, або розпис вряди-годи набував степового колориту. Отак і в Миколи Миколайовича. Він — житель Криму. Спекотне сонце, гори та море ведуть його рукою. А колишня батьківська оселя, що понад річкою Синявою, тихенько нашіптує йому і форми глека, з якого пили діди-прадіди, пластику підставок різьбленої лави, красу зрізів на віконниці. І зливаються воєдино віднайдені красоти південними і лісостеповими жителями, і надихають молодого майстра на створення нового, примноженого відчуття сучасності, збагаченого надбаннями передової держави.

Був допитливим змалку. Й ніхто, а найперше — сам не може сказати, коли прагнення пізнати переросло в бажання створити самому, коли визрів у ньому талант майстра.

Можливо, поштовхом до розуміння і вияву майстерності Вакуленка була ота подорож.

Гоголівські типажі

На початку літа 1970 року студент четвертого курсу Київського політехнічного інституту разом зі своїми товаришами і колегами вирушив у чергову мандрівку. Різномовний студентський гурт заповнив поїзд під звичною і такою значимою назвою «Дружба». Подорож та була через Білорусію, Прибалтійські республіки, до Ленінграда і Москви.

Новобудови й давня архітектура, музеї та заповідники, цікаві зустрічі з людьми приносили щодня багато вражень.

Та найсильніше враження на юнака справила пластика малих форм експонатів Каунаського музею народних витворів.

Звичайно, значно більше побачив у Кунсткамері в Ленінграді та столичних музеях. Але ті литовські дотепні різьблення найбільше припали до душі. Мав уже певний невеликий досвід, тому на різьблення в литовських, ленінградських та московських музеях звертав пильну увагу. Власні перші спроби, де покладався на свою уяву, не мали тієї пластики, яку бачив у виробах, що стояли в музеях.

Після подорожі вирішив: перш ніж створювати певний виріб — виготовляти його пластичну модель, віднаходити характерні моменти, нюанси спершу у слухняному пластиліні, а вже потім «переносити» у дерево, враховуючи і його особливість, і красу.

Тепер, коли знову сів за різьблення, вийшло краще і ближче до задуманого. Власне, тоді й народилася перша справжня фігурка. Вона нагадувала бачене в Каунасі — була такою ж маленькою, проте ще недосконалою і недовершеною. Та вже друга робота була значно кращою.

Поступово ескізи, моделі робив усе простішими, елементарнішими, а іноді й зовсім обходився без них.

Уболівальники

Матеріал для роботи у той час вибирав майже єдиний — березу. Подобалась її м'яка, піддатлива деревина.

Випадок відкрив йому інший матеріал: секвойю. Вона була сухою, такою ж, як і береза, піддатливою і м'якою, проте структурно значно чіткішою, давала можливість краще виявляти об'єм.

За час практики в Запоріжжі Микола Вакуленко вирізьбив фігурку «Приємні спогади». Спробував різьбити із місцевих порід дерева: дуба, акації.

Закінчивши інститут і перебуваючи на службі в Радянській Армії, молодий офіцер дістав призначення у Приморський край у селище Барабаш. Тут його вразила природа Далекого Сходу. Сюди він приїхав, коли танули сніги. Бурхливий розвиток і ріст рослинності після зимового сну нагадував зелений вибух. Там, де ще вчора ледь виднілася стежина, виріс високий ліс трави... Добре знайомий по Криму та Київщині низькорослий полин виростав тут у людський зріст. Пишна рослинність немов прорізувала землю, стрімко й пружно тяглася в небо.

В унісон цьому вибуху, цій розбудженій енергії природи знаходить свій вияв енергія М. Вакуленка — знаходить у

Де моя мама?

Гномик із хворим зубом

Пасічник

нових і нових творах, що з'являються у цей період з-під різця талановитого умільця.

Тут, на Далекому Сході, секвойї не було, тому Микола знову повернувся до вже добре відомого матеріалу — берези, використовував липу. А пізніше тут, у Барабаші, приглянув місцеву оригінальну породу — вдалий матеріал для різьблення. Ним став чорнодуб, або, за місцевою назвою, тріскун. Чорнодуб — темно-коричневого кольору, виразний за фактурою, чудово полірується і не набагато твердіший від берези. Микола Миколайович ріже тоді чубуки, люльки, надає їм дивовижних форм.

Із далекосхідного циклу найбільш вдалою є скульптура «У лазні». Як і вирізьблені з секвойї, тут, у чорнодубі, чітко виявлено лінійність деревини, а легке полірування допомагає розкрити певні, задумані тільки для цього образу деталі. Уся скульптура поблискує, рефлексує.

Полиск рівномірно розсіюється по скульптурі, що не розбиває її на деталі, не обмежує площини, не створює

граней, які б ставали на перешкоді в тому, щоб сприйняти ціле. Рівномірний полиск розсіюється, дрібно грає на усій скульптурі й водночас не розбиває її. Саме тому легко вгадується в образі задум автора: дитяча постава ніг, тупе обличчя вередуна — що може більше висміяти людей, які не терплять найменших відхилень од того, що подобається їм!..

Якось Вакуленку дорікнули, що серед вирізьбленого ним немає жіночих постатей. Після цього з'являються «Дама з собачкою», «Лісова бабуся». Але й у подальшій творчості переважають постаті чоловічі.

Закінчував службу Микола Миколайович у Хабаровську. В цей час різьблення замінило карбування на металі.

Яблуко наливне. Портовик

Проте заміна була недовгою, хоч і тепер — час од часу — Вакуленко схиляється над металом. Твори його в цьому жанрі — це, здебільшого, композиції на історичну тематику, прославлення ратного подвигу народу, такими є і «Остання граната», й «Битва під Грюнвальдом».

...Повернувшись із армії до Криму, Микола Миколайович не розслабився, залишився воїном і у напруженій щоденній роботі за фахом. Майстра енергопостачання висотного готелю «Інтурист» молодь колективу обрала своїм комсомольським ватажком. Обрала цю усміхнену людину за підтягнутість, вимогливість, організаторські здібності. Його можна побачити повсюдно: серед дружинників району, в добровільній пожежній дружині.

А в час дозвілля Вакуленко освоїв нову для себе справу. Змонтовано кульового млинка — день і ніч розтираються майбутні глинки-ангоби, в одній із кімнат на полиці висихають маленькі фігурки. Тепер майстер створює ще й керамічні ліплення. Це — не паралельне захоплення, а засіб нового творчого самовисловлення. Глина легко змінює форму, підкоряється внутрішнім імпульсам майстра. Микола Миколайович вважає, що це допоможе йому вдосконалитись у формотворчості та образності.

Проте й створене Миколою Миколайовичем нині становить значний мистецький доробок. Вакуленко — учасник багатьох обласних, республіканських виставок народного мистецтва. Нещодавно як оригінальний майстер він був запрошений до Москви на Виставку досягнень народного господарства, серед кращих із кращих майстрів усього Союзу представляв досягнення народного мистецтва нашої республіки.

Уралець на Полтавщині

Серед кременчуцьких умільців є іще цікавий — «на всі руки майстер» — Юрій Вікторович Лукін.

Коли я приїхав до нього записати сторінку альманаху «Народні таланти», то насамперед думав розповісти про живопис Юрія Вікторовича.

Задовго перед цим, на виставці у Полтаві я побачив роботи народного митця Лукіна. Це були цікаві декоративні розписи, і я мав намір розшукати їх автора через Будинок народної творчості, ближче познайомитися з його доробком. Роботи Лукіна зацікавили насамперед тим, що були у полтавському розписі якоюсь новиною і водночас далеко не відходили від традиційного.

Великим було ж моє здивування, коли я побачив у Юрія Вікторовича одну з робіт, які експонувалися на виставці у Полтаві, й дізнався, що живописець і автор розпису — це все той же митець.

У просторій квартирі Лукіна багато квітів.

«У дитинстві я не бачив троянд,— каже Юрій Вікторович.— А коли побачив уперше, стали вони моїми улюбленими квітами. Я завжди малюю їх».

Найулюбленіша квітка на моїй батьківщині — кам'яна. Віками образ її створював народ Уралу. Самоцвіти будили мистецьку уяву майстрів, але я глибоко переконаний, що найкоштовніший камінь не замінить цього дива — живої квітки троянди».

Так, усюди, де росте троянда, народ вважає, що це — найкраща квітка.

Майже щодня сідає Юрій Вікторович за малювання. Яких тільки картин не створив: «Шлях на завод», «Кременчуцька ТЕЦ», «Бузок», «Житловий масив». Квіти і промислові пейзажі, уральські етюди і малюнки Карпатських гір.

Червона квітка

«Уральські гори — найстаріші. Я шукаю їх красу, вік і неповторність. Карпати нагадують їх, і пейзажі тут такі ж: хвойні ліси, гірські річки, контури самих гір — тому так багато ходив я карпатськими стежками».

...Народився Юрій Вікторович Лукін 1936 року в місті Свердловську. Закінчив автомеханічний технікум. Рано захопився спортом. Найбільше приділяв уваги хокею. Грав за класну команду «Уралмашу», був запрошений до Свердловського СКА. Після повернення з лав Радянської Армії працював у Дніпропетровську.

Потім переїхав до Кременчука. Кілька літ працював у бюро технічної інформації на заводі дорожніх машин. Невдовзі

його запросили на нафтопереробний завод, також у техбюро. Саме в цей час захопився Юрій Вікторович промисловою естетикою. Багато працював над собою, поєднуючи мистецькі навики та інженерні знання. Згодом очолив заводське бюро промислової естетики.

Саме тоді звернув увагу на орнаментику — ідеал відібраності, раціоналізму, образності. Те, що здалося йому простішим простого — спрощеними квіточками — почало відкривати свої таємниці. Вивчав народну творчість Полтавщини, пригадав те, що оточувало його з дитинства. Знамениті уральські майстри заговорили до нього тепер своїми витворами. Він відвідує рідні місця і знаходить так багато спільного в народному мистецтві України та Росії. Тоді ж бере до рук пензлика і пробує стилізувати. Пізніше у Полтаві виставив свої розписи.

Багато аркушів паперу розписав Юрій Вікторович: «Купавки», «Бузковий візерунок», «Калинка-горобина».

До 30-ліття Перемоги він розписує «Букет-салют», «Вічно живим», чудові стилізації під загальною назвою «Перемога».

Але його вабить і живопис. На першій республіканській виставці акварелістів у Києві серед робіт професійних митців була представлена акварель Лукіна. На другій виставці також.

Він вирішує значно складніші питання у своїх аркушах, ніж народний майстер, який розписував, наприклад, піч (газові родовища Полтавщини зроблять традиційну піч минулим у побуті): тепер давнє мистецтво розпису не лише йде в ногу з життям і змінюється, а й збагачується привнесенням традиційного і вживаного братніми народами.

Серед нових робіт Юрія Вікторовича варто назвати: «Будиночок декабристів у селі Тугілим на Тюменщині», «Уральський ранок», «Кам'янець-Подільські вежі», «Кременчук із Дніпра», «Портрет дочки», та інші твори, а також медаль «Сто літ Дормашу», герб рідного міста, збагачені промінням уральських самоцвітів полтавські розписи.

Полтавська калинка, уральська горобина заплелися в мереживі у єдині червоні ягідки — п'ятірчасті листочки, мов лавровими гілочками, обвиті листками горобини. Давня дружба народів породила новий орнамент.

Зміст

